

С.О. ВИСОЦЬКИЙ
М.В. КОРНІЄНКО
О.О. ШКУТА

КВАЛІФІКАЦІЙНА НАУКОВА
ПРАЦЯ НА ПРАВАХ РУКОПИСУ

**САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ
ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ
АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
В УКРАЇНІ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ТА КРИМІНОЛОГІЧНА
ХАРАКТЕРИСТИКА**

Монографія

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

С. О. Висоцький, М. В. Корнієнко, О. О. Шкута

**САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ
ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ
АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
В УКРАЇНІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Монографія

Видавництво
«Юридика»
2026

УДК 344.131/.135:[343.1+343.9](477)"364"

С 17

Рецензенти:

Бабенко А. М., доктор юридичних наук, професор;

Карпенко М. І., доктор юридичних наук, доцент;

Меркулова В. О., доктор юридичних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 2 від 27 січня 2026 року)*

С 17 **Самовільне** залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні: кримінально-правова та кримінологічна характеристика : монографія / С. О. Висоцький, М. В. Корнієнко, О. О. Шкута. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2026. – 206 с.

ISBN 978-617-8804-44-2

Монографія присвячена вивченню самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні.

Авторами монографії приділено значної уваги практичним проблемам кримінально-правової та кримінологічної характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні у результаті чого обґрунтовано низку положень, висновків та рекомендацій, нових у концептуальному плані й важливих для кримінологічної науки та практики діяльності правоохоронних органів щодо запобігання військовій злочинності.

Для науковців, викладачів, курсантів (студентів) і слухачів юридичних навчальних закладів, працівників правоохоронних органів України та Збройних Сил України.

УДК 344.131/.135:[343.1+343.9](477)"364"

ISBN 978-617-8804-44-2

© С. О. Висоцький, М. В. Корнієнко, О. О. Шкута, 2026
© Одеський державний університет внутрішніх справ, 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	11
1.1 Стан наукового дослідження самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні та його методологія	11
1.2 Генеза кримінально-правового забезпечення запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в Україні	26
Висновки до першого розділу	47
РОЗДІЛ 2	
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	48
2.1 Об'єктивні ознаки самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні	48
2.2 Суб'єктивні ознаки самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні	74
Висновки до другого розділу	91

РОЗДІЛ 3

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ САМОВІЛЬНОМУ ЗАЛИШЕННЮ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ В УМОВАХ

ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ 93

- 3.1 Стан та динаміка самовільного залишення
військової частини або місця служби
в умовах воєнного стану в Україні 93
- 3.2 Детермінанти самовільного залишення
військової частини або місця служби
в умовах воєнного стану в Україні 105
- 3.3 Характеристика особистості військовослужбовця,
що вчиняє самовільне залишення військової
частини або місця служби в умовах воєнного
стану в Україні 124
- 3.4 Запобігання самовільному залишенню військової
частини або місця служби в умовах воєнного стану
в Україні 144
- Висновки до третього розділу 165

ВИСНОВКИ 167

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 181

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО	Антитерористична операція ¹
ДБР	Державне бюро розслідувань
ДПСУ	Державна прикордонна служба України
ДССЗтаЗІ	Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України
ДССТ	Державна спеціальна служба транспорту
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗСУ	Збройні Сили України
КК	Кримінальний кодекс
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МО України	Міністерство оборони України
НГУ	Національна гвардія України
ООС	Операція Об'єднаних сил ²
рф	російська федерація
СБУ	Служба безпеки України
США	Сполучені Штати Америки
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка ³

---

¹ Назва АТО з 14 квітня 2014 р. до 30 квітня 2018 р.

² Назва ООС з 30 квітня 2018 р.

³ Назва України з 25 січня 1937 р. і до здобуття нею незалежності 24 серпня 1991 р.

ПЕРЕДМОВА

Военна безпека України є однією із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей. Дане положення стало ключовим для Стратегії воєнної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021 [166], головною метою якої являється завчасно підготовлена і всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. Стратегією окремо наголошено й на тому, що захист суверенітету і територіальної цілісності України – найважливіша функція держави, справа всього українського народу [166].

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України (ст. 65 Конституції України) [83], що виконується останніми під час проходження військової служби. На військовослужбовців покладається обов'язок неухильно додержуватися Конституції та законів України сумлінно виконувати обов'язки військової служби [148]. Разом з тим повномасштабна воєнна агресія

рф проти України, стала приводом до оголошення Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 воєнного стану в Україні, і як наслідок вимушеного збільшення кількісного складу Збройних Сил України (далі – ЗСУ) та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, що у своїй сукупності безпосередньо вплинули на зареєстровану кількість вчинених кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень), основне місце в системі яких, за статистичними даними Офісу Генерального Прокурора України [156], займає самовільне залишення військової частини або місця служби (далі – СЗЧ) в умовах воєнного стану, відповідальність за вчинення якого передбачена ч. 5 ст. 407 КК України.

Отримані в результаті вивчення статистичних даних відомості дають можливість стверджувати, що в умовах воєнного стану (2022–2024 р.р.) в Україні, в системі військової злочинності, найпоширенішим являється СЗЧ (ч. 5 ст. 407 КК України), що в середньому складає – 57,6%, пік яких, в межах нашого дослідження, припав на 2024 р. (70,5%).

Як бачимо в умовах воєнного стану в Україні кожне друге військове кримінальне правопорушення – це СЗЧ, що не лише посягає на об'єкт кримінально-правової охорони, являючись дестабілізуючим фактором військової дисципліни і правопорядку у ЗСУ та інших військових формуваннях, а й значною загрозою обороноздатності країни: «... оголені ділянки фронту змушені закривати собою інші військовослужбовці, що призводить до збільшення втрат особового складу, територій та мирних людей на них. Часто втрачені позиції доводиться відновлювати штурмовими діями дуже дорогою ціною» (Головнокомандувач ЗСУ (2021–2024) Валерій Залужний) [33].

Зазначене вище доводить наявність не лише значної та невідірваної проблеми, а й слугує обґрунтованою підставою до проведення комплексного наукового дослідження кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ й пошуку сучасних

науково-обґрунтованих шляхів запобігання його вчиненню в умовах воєнного стану в Україні.

Вивченню актуальних проблем запобігання військовій злочинності виділити праці такі вітчизняні учені в галузі кримінального права та кримінології як: А. М. Бабенко, В. С. Батиргарєєва, І. Г. Богатирьов, П. П. Богуцький, І. В. Боднар, В. В. Бондарев, В. О. Бугаєв, М. Б. Головка, В. К. Гришук, В. С. Давиденко, Н. А. Дмитренко, Ю. П. Дзюба, С. І. Дячук, М. М. Івлєв, А. О. Кавунська, Д. В. Казначеева, М. І. Карпенко, В. І. Касинюк, В. А. Клименко, І. М. Коропатнік, О. М. Кропивницький, Я. С. Кулькіна, Ю. Б. Курилюк, І. І. Митрофанов, В. О. Навроцький, Т. Б. Ніколаєнко, А. С. Овчаренко, М. І. Панов, О. Р. Полегенька, В. П. Попович, М. С. Пузирьов, О. М. Сарнавський, О. В. Столярський, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, І. О. Харь, Г. І. Чангулі, В. В. Шаблистий, О. О. Шкута та ін.

У доробку перелічених вище учених основні питання СЗЧ розкрито в контексті загального вивчення військової злочинності, у зв'язку з чим незважаючи на свою надзвичайну актуальність сьогодні у вітчизняній правничій науці відсутнє сучасне монографічне дослідження присвячене комплексному вивченню кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ, як і сучасні фундаментальні праці учених, присвячені запобігання його вчиненню в умовах воєнного стану в Україні, що свідчить про актуальність, своєчасність та важливість обраної теми наукового пошуку.

Перший розділ монографії присвячено комплексному розкриттю теоретико-методологічних засад дослідження самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні. У межах цього розділу авторами систематизовано та критично осмислено наявні наукові підходи до відповідної проблематики, визначено ступінь її доктринальної розробленості, окреслено ключові дискусійні положення та запропоновано власний методологічний інструментарій дослідження. Самостійним напрямом наукового аналізу стала генеза кримінально-правового забезпечення запобігання самовільному залишенню військової частини або місця

служби, що дало змогу простежити основні етапи становлення та трансформації нормативно-правових підходів до протидії цьому військовому кримінальному правопорушенню.

Другий розділ монографії має кримінально-правову спрямованість і присвячений поглибленому дослідженню юридичної природи самовільного залишення військової частини або місця служби, вчиненого в умовах воєнного стану. Авторами здійснено послідовний аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак відповідного складу кримінального правопорушення, з'ясовано особливості його кваліфікації та кримінально-правової оцінки з урахуванням специфіки функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань у період дії особливого правового режиму воєнного стану в Україні. Значну увагу приділено встановленню тих юридично значущих обставин, які впливають на правильне розмежування СЗЧ із суміжними військовими кримінальними правопорушеннями та на визначення належних меж кримінально-правового реагування.

Третій розділ монографії присвячено всебічній кримінологічній характеристиці самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні. У ньому авторами проаналізовано сучасний стан, рівень, структуру та динаміку СЗЧ, визначено основні детермінанти його вчинення, а також сформовано розгорнуту кримінологічну характеристику особистості військовослужбовця, схильного до такого виду кримінально протиправної поведінки. На основі узагальнення теоретичних положень, емпіричних матеріалів і практики правозастосування досліджено систему запобігання СЗЧ за трьома взаємопов'язаними рівнями: загально-соціальним, спеціально-кримінологічним та індивідуально-профілактичним. За результатами проведеного аналізу авторами сформульовано власне концептуальне бачення основних положень проекту Стратегії запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні, орієнтованої на комплексне поєднання правових, організаційних, кримінологічних, інформаційно-аналітичних і профілактичних заходів.

Підготовлена праця передбачає глибоке вивчення та широке посилання на праці вітчизняних та зарубіжних учених, що наведені у списку використаних джерел з метою використання даної монографії у наукових і навчальних цілях та практичній діяльності правоохоронних органів України та Збройних Сил України.

Сподіваємося, що проведене нами дослідження здійснить вагомий внесок у розвиток кримінологічної науки і практики її застосування та надасть істотний імпульс для вирішення нагальних практичних проблем щодо запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні.

Автори висловлюють глибоку повагу і щиру вдячність рецензентам рукопису монографії: доктору юридичних наук, професору Бабенку Андрію Миколайовичу, доктору юридичних наук, професору, Заслуженому юристу України Журавльову Дмитру Володимировичу та доктору юридичних наук, професору Шаблисту Володимирі Вікторовичу, зауваження яких сприяли удосконаленню порядку викладу матеріалу, посиленню аргументації окремих положень монографії та покращенню її стилістики.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

1.1 Стан наукового дослідження самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні та його методологія

Кримінологічна ситуація, що склалася в державі з моменту проголошення 24 лютого 2022 р. Указом Президента України № 64/2022 воєнного стану, стала суттєвим дестабілізуючим фактором суспільного життя, що набуло особливої небезпеки на тлі кардинальних змін, які відбулися у житті суспільства, й одночасно вплинули на стрімке зростання військових кримінальних правопорушень, перше місце в системі яких займає самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) (далі – СЗЧ).

У межах предмету наукового дослідження ми вперше аналізуємо стан та методологію кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, оскільки дана проблема до цього не являлась предметом пріоритетного розгляду кримінально-правової та кримінологічної науки.

З'ясування стану наукового дослідження та його методології, за нашим глибоким переконанням, надає можливість вирішити наступні завдання:

1) підняти пласт наявних проблем, що безпосередньо пов'язані з вчиненням СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні та запропонувати конструктивні шляхи їх вирішення;

2) поглибити співпрацю вітчизняних і зарубіжних учених та практиків у напрямку запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні;

3) сприяти формуванню нового наукового бачення на коло проблемних питань кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні;

4) сформулювати пропозиції щодо вдосконалення шляхів протидії та запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні.

До науковців, які досліджували проблематику СЗЧ, в загальному аспекті вивчення військової злочинності в Україні варто віднести: А. М. Бабенко [6], В. С. Батиргареева [7], І. Г. Богатирьов [12], П. П. Богуцький [10], І. В. Боднар [12], В. В. Бондарев [13], В. О. Бугаєв [14], А. О. Гавловська [27, 28, 29], М. Б. Головка [32], В. К. Грищук [36], В. С. Давиденко [41], Н. А. Дмитренко [50], Ю. П. Дзюба [46], С. І. Дячук [51], М. М. Івлєв [63], А. О. Кавунська [47], Д. В. Казначеева [65], М. І. Карпенко [68], В. І. Касинюк [71], І. М. Коропатнік [85], О. М. Кропивницький [11], Я. С. Кулькіна [110], Ю. Б. Курилюк [112], І. І. Митрофанов [120], В. О. Навроцький [123], Т. Б. Ніколаєнко [127], А. С. Овчаренко [130], М. І. Панов [135], О. Р. Полегенька [138], В. П. Попович [141], М. С. Пузирьов [176; 177] О. М. Сарнавський [183], О. В. Столярський [195], М. С. Туркот [201], М. І. Хавронюк [205; 206; 207], С. О. Харитонов [207; 208], І. О. Харь [209], Г. І. Чангулі [210], В. В. Шаблистий [212], О. О. Шкута [50; 215; 216; 229; 231] та ін.

В контексті вивчення стану наукового дослідження, проблемам військової злочинності присвятили свої наукові роботи такі вітчизняні вчені як: В. О. Бугаєв «Військові злочини і покарання» (2002) [14], Є. Б. Пузиревський «Кримінологічний аналіз

і запобігання військовим злочинам» (2011) [175], В. А. Шершенькова «Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в радянській Україні (1919–1991 рр.)» (2014) [214], Т. Ю. Касько «Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби» (2015) [72], А. М. Ониськів «Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці» (2017) [133], О. М. Артеменко «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби» (2018) [3], Д. Ю. Купар «Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби» (2018) [111], Н. А. Дмитренко «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України» (2020) [49], А. О. Кавунська «Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні» (2023) [100], О. М. Кропивницький «Державне бюро розслідувань як суб'єкт запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану» (2025) [108] та ін.

На монографічному рівні військову злочинність досліджували: М. І. Панов, В. І. Касинюк та С. О. Харитонов. У монографії «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» (2006) авторами висвітлено як основоположні питання кримінальної відповідальності за посягання на встановлений порядок несення військової служби, так і дискусійні проблеми їхньої юридичної кваліфікації. Окремо розглянуто аспекти відмежування військових кримінальних правопорушень від суміжних, зокрема загальнокримінальних, та від діянь, що не підпадають під ознаки кримінальних правопорушень [135]. В подальшому (2011) вказану вище наукову проблему продовжили розвивати у навчальному посібнику під однойменною назвою: Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін [61].

М. І. Карпенко в монографії «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» теоретичні

та прикладні аспекти» (2018). У роботі комплексно розглянуто питання генези системи військових кримінальних правопорушень, а також досліджено військовий правопорядок як об'єкт кримінально-правової охорони. Надано об'єктно-суб'єктну характеристику цих правопорушень та сформульовано пропозиції щодо перегляду як родового об'єкта військових кримінальних правопорушень, так і їхньої системи загалом [68].

Досить корисною, в межах предмету нашого наукового пошуку, стала монографія С. О. Харитонова «Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України» (2018). У роботі автором комплексно досліджено теоретико-методологічні основи кримінальної відповідальності за правопорушення, вчинені військовослужбовцями. Розкрито проблеми теоретичного і прикладного характеру при притягненні до такої відповідальності, й визначено місце військових кримінальних правопорушень у структурі загальної злочинності в державі. Крім того, порушено низку спірних питань кваліфікації військових кримінальних правопорушень та особливостей застосування покарань за них [207].

Н. А. Дмитренко та О. О. Шкутою у монографічній праці «Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання» (2022), досліджено стан злочинності у ЗСУ, розкрито тенденції вчинення як військових кримінальних правопорушень, так і загальнокримінальних правопорушень що вчиняються військовослужбовцями у ЗСУ та інших військових формуваннях, розкрито їх суть та детермінанти. Особливої уваги авторами приділено характеристиці особистості військовослужбовця який вчиняє кримінальні правопорушення у ЗСУ та інших військових формуваннях, і на підставі проведеного аналізу міжнародного досвіду запропоновано заходи запобігання її проявам [50].

Окремо варто відмітити, що однією із перших дисертаційних робіт безпосередньо пов'язаних з предметом нашого наукового пошуку стала дисертація М. М. Сенько «Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця

служби» (2005), у якій автором пропонується не лише власне бачення на визначення безпосереднього об'єкта СЗЧ, а й запропоновано розмежування безпосередніх об'єктів ст. 407 КК України (Самовільне залишення військової частини або місця служби) та 408 КК України (Дезертирство). Окремо розкрито і механізм заподіяння шкоди суспільним відносинам, на які посягає досліджуване кримінальне правопорушення [187].

Разом з тим варто відмітити, й те що незважаючи на значний вклад поіменованого вище вченого у вивчення проблем СЗЧ, основним предметом його наукового дослідження являється саме кримінально-правова характеристика СЗЧ, а не кримінологічна. У зв'язку з чим проведений системний аналіз вказаних вище наукових праць надає можливість дійти висновку, що по-перше, незважаючи на надзвичайну актуальність дослідження кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, значна частина наукових доробок вітчизняних вчених стосується СЗЧ лише опосередковано, і як правило стосується загального вивчення проблем військової злочинності. А по-друге, переважна більшість наукових праць написана до повномасштабного воєнного вторгнення рф на територію України, що унеможливає повноту та комплексний підхід до визначення та вирішення наявних кримінологічних проблем у військовій сфері, що безпосередньо пов'язані з надзвичайно стрімкими темпами зростання кількості військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні [108, с. 42].

Продовжуючи вивчення стану наукового дослідження, в контексті предмету нашого наукового пошуку, ми не могли оминати увагою одну із перших монографічних праць підготовлених в період дії воєнного стану в Україні авторським колективом у складі А. О. Кавунської, М. В. Корнієнка та О. О. Шкути, на тему: «Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект» (2023) [47], авторами якої вперше надано «кримінологічний портрети особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство

у мирний час – до 2014 р.; у бойовій обстановці й під час особливого періоду – з 17 березня 2014 р. до 23 лютого 2022 р.; та в умовах воєнного стану в Україні – з 24 лютого 2022 р. -...» [47, с. 186], що надало нам змогу провести порівняльний кримінологічний аналіз особистості дезертира та СЗЧ в умовах воєнного стану України.

Однією з останніх дисертаційних робіт, що стосується предмету нашого наукового дослідження в частині вивчення суб'єктів запобігання СЗЧ, стала наукова праця О. М. Кропивницького «Державне бюро розслідувань як суб'єкт запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану», ключовим аспектом якої стала запропонована автором Стратегія запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням), метою якої є «визначення напрямів та механізмів реалізації державної політики у сфері запобігання військовим кримінальним правопорушенням шляхом формування нових й удосконалення діючих норм кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого законодавства і практики їх застосування, а також розроблення й реалізація уповноваженими суб'єктами загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів, спрямованих на усунення (блокування, нейтралізацію) детермінантів, що сприяють формуванню кримінально-протиправної мотивації та вчиненню військовослужбовцями кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень)» [108].

Отже, опрацювання вказаних вище наукових праць, надало нам можливість не лише провести комплексний їх аналіз і врахувати при підготовці власного наукового дослідження кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні за трьома напрямками саме в умовах воєнного стану: 1) теоретико-методологічні аспекти, 2) кримінально-правова характеристика та 3) кримінологічна характеристика. Крім того,

на основі проведеного аналізу запропоновано авторський проект Стратегії запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану.

Незважаючи на беззаперечну та надзвичайну актуальність феномену СЗЧ в умовах російсько-української війни, варто констатувати наявність певного дисбалансу у наукових дослідженнях. Зокрема, більшість існуючих праць висвітлюють цю проблематику лише опосередковано, як правило, у широкому контексті вивчення загальної військової злочинності. Що засвідчує необхідність невідкладного проведення комплексного наукового пошуку, що охоплював би кримінально-правову та кримінологічну характеристики СЗЧ, базуючись на сучасному праворозумінні та враховуючи специфічні реалії України в умовах воєнного стану.

Підсумовуючи вивчення стану наукового дослідження СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, варто зауважити, що порушена нами проблема з огляду на стрімке зростання зареєстрованої кількості кримінальних правопорушень, порушених за фактом ч. 5 ст. 407 КК України, являється нагальним та невирішеним питанням сьогодення та носить не лише теоретично-прикладний, а і значний практичний характер в умовах воєнного стану в Україні, що потребує активізації науковців у порушеному напрямку.

Проведений аналіз стану наукових дослідження СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні дозволив зробити висновок, що сучасна кримінально-правова та кримінологічна наука зараз перебуває в такому становищі, коли потреба в розробленні дієвої теоретичної концепції запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні стає дедалі гострішою, у зв'язку з чим дослідження кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні ми розглядаємо як цілісний комплексний феномен з відповідними закономірностями існування, та розвитку. Тому вважаємо, що вивчення СЗЧ лежить у міждисциплінарному і системному підходах дослідження в межах наукових пошуків кримінально-правової та кримінологічної науки, що за нашим глибоким переконанням

має ґрунтуватися на теоретико-методологічному та діалектичному підходах до порушеної проблеми.

За твердженням вітчизняних вчених обов'язковою умовою будь-якого наукового дослідження у галузі права являється правильне визначення його методологічного інструментарію.

Не порушуючи наукову традицію в процесі дослідження СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні ми застосували власний методологічний інструментарій, у результаті чого здійснили спробу розкрити авторський підхід до його реалізації, спрямований на розв'язання порушених проблем, які є предметом наукового дослідження. Що певною мірою окреслює предмет дослідження через авторське формулювання його методології, починаючи від формулювання наукових гіпотез з порушених питань наукового дослідження до їх доведення чи спростування в процесі не лише надання кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ, а й розробки Стратегії запобігання його вчиненню в умовах воєнного стану в Україні.

Враховуючи те, що вивчення кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні нами ґрунтується на проведених раніше дослідженнях у галузі теорії держави і права, кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права і кримінології, що дозволило встановити відсутність у вітчизняній правовій науці єдиного підходу до визначення методології наукового дослідження, оскільки останню становить сукупність загальнонаукових, спеціально-наукових та конкретно-наукових методів наукового пізнання, розкриття методології кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні вважаємо неможливим без з'ясування її суті та змісту.

Метод (від грец. μέθοδος – «шлях крізь») – це «спосіб пізнання дійсності та відтворення її в мисленні; спосіб досягнення мети, програми, плану завдяки впорядкованій певним чином діяльності» [190, с. 357]..

У сучасній правничій науці, найбільш функціональним як в абстрактному, так і в науковому значенні є дворівневе

визначення поняття «метод». За справедливим твердженням О. Ф. Скакун, перший розглядається як система конкретних способів та принципів досягнення мети дослідження, а інший, як система його інструментів (засобів) [193, с. 6].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «Методологія» (грец. *μεθοδολογία* – вчення про метод) визначається, як «сукупність методів дослідження, що застосовуються у будь-якій науковій діяльності відповідно до специфіки об'єкта її пізнання» [17, с. 191]. Саме тому ми вважаємо, що належний вибір методології для дослідження кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні є запорукою не лише створення ефективних умов для наукового пізнання, а й як справедливо зазначає О. О. Шкута, «надзвичайно необхідним елементом наукового пошуку, спрямованого на подальше вдосконалення досліджуваного інституту» [47, с. 27].

О. Г. Колб під методологією наукового дослідження розуміє «своєрідну матрицю чи систему координат, що формує пошук певних прийомів, способів дослідження, необхідних для отримання відповідного результату, який ґрунтується не лише на обраних методах дослідження певної методичної лінії, а й на визначених статистичних даних з їх науковими узагальненнями, певним порядком планування, а також формується на системному підході до дослідження окремих частин загальної теми, аналізу наукових і нормативно-правових джерел, виведення відповідних висновків і розроблення пропозицій та науково обґрунтованих методів, спрямованих на підвищення результату наукового дослідження» [98, с. 48–49].

У своїх дослідженнях І. Г. Богатирьов визначає, що методологія наукового дослідження – це «інтегральне явище, що поєднує низку компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загальнонаукові та спеціально-наукові методи» [8, с. 8].

Подібної точки зору дотримується М. С. Кельман, за словами якого «методологія наукового дослідження виходить за межі

наукового пізнання, миследіяльнісно обіймаючи увесь соціокультурний світ у його мультипроблемності, багатопредметності, конкретно-історичному часописі». У зв'язку з чим досліджуваний інститут поіменований вчений розглядає як складний соціокультурний феномен, у якому яскраво відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності» [75, с. 32].

На думку П. М. Рабіновича методологія наукового дослідження – це «система підходів, способів наукового дослідження, а й теоретичні засади їх використання при вивченні правових явищ» [178, с. 619].

У своїх працях С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров під методологією юридичної науки розуміють «систему принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в галузі того чи іншого предмету наукового дослідження» [38, с. 34].

Аналізуючи зауважені вище наукові підходи підкреслимо, що автори розуміють методологію власного наукового дослідження по-своєму, що пояснюється в першу тим, що предмет наукового дослідження не може характеризуватися лише загальною методологією, а по-друге, у змісті кожної науки наявні певні особливості того чи іншого предмету наукового пошуку. Виходячи з зауваженого, методи наукового пізнання можуть мати місце не лише при обґрунтуванні власного наукового дослідження, а й виробленні авторського методологічного інструментарію. Дана теза підтверджується позицією В. С. Батиргареевої у відповідності до якої «провідними ознаками методології наукового дослідження мають бути: а) фундаментальність, оскільки питання методологічного плану порушуються щоразу в процесі проведення будь-якого наукового дослідження; б) інтегративність, яка виявляється в тому, що методологічне знання складається з концептуальної та процедурної підстав; в) керівний характер, тому що методологія спрямовує весь перебіг наукового дослідження» [7, с. 80–81].

Згідно наукової позиції Г. В. Гребенькова та Є. С. Назимко найважливішим завданням методології являється вивчення

«закономірностей розвитку засобів і прийомів дослідження, їх взаємного впливу, диференціації та субординації, у зв'язку з чим методологію наукового дослідження поіменовані вчені розглядають, як вчення про метод наукового пізнання і практичного перетворення дійсності» [34, с. 22–25].

Підтримуючи позицію зазначених вчених, варто наголосити, що методологія наукового дослідження виконує низку ключових функцій, оскільки визначає способи здобуття наукових знань, що відображають динаміку процесів і явищ, передбачає оптимальний шлях досягнення дослідницької мети, забезпечує всебічність отримання інформації. Крім того, методологія сприяє введенню нової інформації в наукове пізнання, її систематизації, а також збагаченню, уточненню та систематизації наукових понять і термінів [146, с. 11–12]. Наше переконання полягає в тому, що розробка цілісної методології кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ слугує двом цілям: вона забезпечує проведення комплексного і системного дослідження на високому науково-методологічному рівні, а також дає змогу вирішити поставлені завдання та надати науково-обґрунтовані пропозиції для запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні.

Знання, що є результатом відповідного наукового дослідження, завжди виступає вищою формою наукового пізнання. Воно вирізняється серед інших форм якісними ознаками, а саме: завжди є цілеспрямованим, системним, контрольованим, визначає (або підтверджує) певні закономірності та обов'язково має методичне забезпечення, основою якого є відповідна система методів.

Наша методологія дослідження визначається як комплекс теоретичних засад, логічних інструментів та методів, необхідних для дослідження явищ, що вивчаються. Такий підхід збігається з науковою позицією вітчизняного вченого В. С. Медведєва, який вивчаючи психологію злочинної діяльності, приходить до висновку, що «методологія є системою певних підходів, принципів

і категорій, які опосередковують загальні властивості та зв'язки об'єктивного буття і наукового пізнання» [118, с. 78].

Підтримуючи позицію вітчизняних вчених, ми вважаємо, що методологію неправомірно зводити лише до одного компонента, наприклад, до методу або вчення про нього. Це пояснюється тим, що зміст методології обов'язково передбачає низку складових: світогляд та загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони і категорії, а також загальні і загальнонаукові методи [8; 30, с. 9].

Методологічна основа будь-якого наукового дослідження базується на двох ключових елементах: по-перше, на загальнофілософській методології (основних принципах, законах і категоріях діалектики), і, по-друге, на системному підході, який є прямим проявом діалектичного методу [119, с. 35]. Як показало наше дослідження, обрання методологічного інструментарію кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні залежить від багатьох факторів, але за нашим переконанням у його основі мають перебувати обов'язкові методи: історичний, соціологічний догматичний порівняльно-правовий та діалектичний методи. Разом з тим ми не могли оминати увагою формально-юридичний, формально-логічний, статистичний метод та метод структурно-системного аналізу.

Саме за допомогою методу діалектики нам вдалося виявити та розв'язати ряд протиріч та проблемних питань, що лежать в основі предмету нашого наукового дослідження, навчитися знаходити істину в раціональній дискусії з опитаними респондентами, досліджувати універсальні зв'язки між явищами та зрозуміти, як кількісні статистичні зміни в системі військової злочинності призводять до якісних негативних перетворень.

Вивчення генези кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ ґрунтується на використанні історико-правового методу. У власному науковому дослідженні ми підтримуємо позицію О. Ф. Скаун, щодо того, що принципи (такі як історизму, сходження від абстрактного до конкретного, єдності логічного й історичного, конкретного

та абстрактного), формуються на рівні філософських і загальнонаукових методів або методологічних підходів (але не окремо наукових) і мають імперативний характер, що повинно забезпечувати концептуальність проведеного дослідження [193, с. 6–7]. Саме історичний метод виступає первинною основою для аналізу будь-якого явища (норми, інституту) у динаміці його розвитку. При цьому, як слушно стверджує академік В. Я. Тацій, застосовуючи цей метод, критично важливо уникати неправомірного «осучаснення» норм попередніх історичних періодів. Неприпустимо оцінювати зміст цих норм винятково крізь призму відповідності сучасному законодавству та науці, ігноруючи їхню історично обумовлену специфіку [90, с. 25–26]. У зв'язку з цим, у нашому дослідженні, ми дотримуємося цього підходу: поняття «злочин» чи «злочинність діяння» вживаються до 01.07.2020 року, а «кримінальне правопорушення» та «кримінальна протиправність діяння» – після цієї дати [149]. Отже, застосування історико-правового методу є обов'язковим за умови дотримання принципу єдності логічного та історичного.

На підставі вивчення міжнародного досвіду запобігання СЗЧ нами сформульовано висновок: дослідження, предметом яких є право іноземних держав або їхнє законодавство, мають основне завдання, яке полягає у здійсненні порівняння національних правових систем для встановлення їхніх переваг чи недоліків у практиці [56, с. 11]. Разом із тим, важливо підкреслити: при застосуванні порівняльно-правового методу не варто ставити за мету цілковиту імплементацію міжнародного досвіду, необхідно виявляти лише його кращі практики, які у межах нашого дослідження безпосередньо пов'язані зі змістом сучасних державних стратегій у сфері запобігання військовій злочинності та спрямовані на удосконалення вітчизняного законодавства, а не на заподіяння йому шкоди.

Системно-структурований аналіз військових кримінальних правопорушень, де основоположне місце займає СЗЧ вчинене в умовах воєнного стану, засвідчив, що при визначенні його кримінально-правової та кримінологічної характеристики ключова роль

належить статистичному методу. У своєму дослідженні даний метод ми застосували для опрацювання інформації про стан та динаміку СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні. Крім того, був використаний метод особистих спостережень у роботі з респондентами, що, за справедливим твердженням М. Д. Кузьменко, дозволяє ширше дослідити детермінізм формування основного елемента кримінологічної характеристики – особистості військовослужбовця, що вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні. У зв'язку з тим, що психологія досліджує закономірності розвитку і функціонування психіки, як особливої форми життєдіяльності, саме суб'єкт кримінального правопорушення виступає її важливим елементом, а тому його аналіз є необхідною умовою для надання науково обґрунтованої характеристики протиправної поведінки [109, с. 26].

Важливим в контексті предмету нашого наукового дослідження стало використання в т.ч. і методу емпіричного дослідження.

Емпіричною базою наукового дослідження стали:

- офіційні статистичні дані, отримані під час узагальнення реєстраційних показників військових кримінальних правопорушень та Єдиного державного реєстру судових рішень за 2013–2024 рр.;
- статистичні дані Генеральної прокуратури України «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» за 2013–2024 рр.;
- результати вивчення 326 судових справ загальних судів у Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Київській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Харківській та Херсонській областях за період з 2022–2024 рр.;
- анкетування 286 військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань та 67 слідчих ДБР;
- державна та відомча статистична звітність різних періодів, слідча та судова практика;
- аналітичні дані ДБР, офісу Генерального прокурора України, Спеціалізованих прокуратур у сфері оборони, Державної судової адміністрації України, Верховного Суду України;

– інформативна аналітика, яка висвітлена в бюлетенях, оглядах, наказах та інформаційних листах ЗСУ.

Варто зауважити, що у дослідженні кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану були використані й інші важливі методи. Так, прогностичний метод наукового пізнання дозволив оцінити ефективність заходів, які здійснюються ДБР і Спеціалізованими прокуратурами у сфері оборони для запобігання СЗЧ, а також спрогнозувати потенційні наслідки ініційованих нами законодавчих змін.

Таким чином, застосування визначених у цій науковій праці методологічних складових уможливило не лише забезпечити програму, мету та завдання наукового пошуку кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, але й досягти поставлених завдань та отримати відповідні наукові висновки. Справедливо стверджує Н. С. Юзікова, а саме комплексний підхід до вивчення певного явища із залученням різних методів дослідження надає можливість розробити загальну стратегію дослідження й об'єднати його результати, встановити належні норми, критерії та форми пізнання, що покликані усунути суб'єктивність і логічну суперечність самого процесу пізнання та його підсумків [218, с. 416].

Підтримуючи наукову позицію О. М. Литвинова, ми вважаємо, що методологію кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні доцільно розглядати як багаторівневу систему. Така система практично використовує весь методологічний арсенал предметної діяльності як у кримінальному, так і в кримінологічному вимірах. Це, своєю чергою, дозволяє заглибитися в сутність досліджуваних явищ [101, с. 7], які відбуваються у ЗСУ та інших військових формуваннях, і успішно вирішувати поставлені завдання, спрямовані на запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні.

Наше переконання полягає в тому, що правильний вибір методології дослідження кримінально-правової та кримінологічної

характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні дозволяє не тільки створити оптимальні та ефективні умови для пізнання сутності, об'єкта і предмета наукового пошуку. Ця методологія також виступає необхідним інструментом для знаходження актуальних проблем та способів їх подолання у межах наукового дослідження.

Підтримуючи наукову думку М. І. Панова, ми виходимо з того, що цінність і унікальність будь-якої дослідницької роботи обумовлюється правильністю вибору конкретних наукових методів, а також глибиною розуміння їхньої сутності та ролі у пізнавальному процесі [134, с. 25], у зв'язку з чим *методологію даного наукового дослідження ми розглядаємо як систему основоположних ідей, методів та принципів наукового пізнання, що у своїй сукупності надають можливість на належному науково-методологічному рівні здійснити комплексне вивчення проблем кримінально-правової та кримінологічної характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби та на його основі запропонувати ряд науково-обґрунтованих заходів і пропозицій спрямованих на запобігання його вчиненню в умовах воєнного стану в Україні.*

1.2 Генеза кримінально-правового забезпечення запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в Україні

Становлення кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ фахівці обґрунтовано відносять до історичного періоду виникнення Київської Русі. Як зазначає М. М. Сенько, «незважаючи на той факт що у Київській Русі збройні сили склалися з княжих дружин, служба в яких регулювалась особистою домовленістю князя з дружинниками, і вільний від'їзд дружинників від князя нічим не був обмежений, служба в князя не була обов'язком чи повинністю, оскільки загальної для всієї Русі армії не існувало. Крім княжих дружин, у період військових дій збиралось ополчення, що складалося

з простих воїнів, на чолі яких стояли бояри. Ополчення збиралося перед безпосередньою загрозою нападу ворога і після закінчення військових дій розформовувалося. Військово-кримінального законодавства в ті часи також не було, і боярин міг у будь-який час відмовитися від військової служби та перейти до іншого князя, причому допускався від'їзд лише тих осіб, які не вчинили жодного злочину» [188, с. 8]. З початком правління князя Ярослава Мудрого (1019–1054) ситуація докорінно змінилася, оскільки його діяльність ознаменувалася найважливішим внеском в еволюцію державності – створенням зводу законів «Правда Ярослава». Пізніше цей документ був продовжений у збірнику законів Київської Русі, відомому як «Руська Правда» [20, с. 810]. Як стверджує С. Д. Сворак «разом з пізнішими юридичними збірниками («Мірило праведне», списки «Кормчої книги») та князівськими статутами, стали цінною пам'яткою права, що з поміж відомостей про державно-правову систему Київської Русі окремими статтями передбачали відповідальність за посягання на військовий правопорядок» [185, с. 8–9]. На той період, вигнання з держави за межі її кордонів визнавалося однією з найменш обтяжливих форм кримінального покарання [64, с. 15].

Після розпаду Київської Русі подальший розвиток кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ вітчизняні науковці безпосередньо пов'язують із законодавством Королівства Польського, Великого князівства Литовського, московського князівства і російської імперії, оскільки ці держави здійснювали безпосередній вплив на українські землі та їхнє населення протягом тривалого історичного періоду [68, с. 21].

На землях сучасної України, які належали Великому князівству Литовському, військова повинність була прерогативою феодалів. Водночас, задля потреб земської оборони, поширеною практикою було переведення значної частини заможної селянської верхівки до військовослужбовців, із повним або частковим анулюванням їхніх звичайних повинностей [114, с. 4–10], що у свою чергу потребувало унормування порядку виконання ними військової повинності.

Прийняття першого Литовського Статуту у 1529 р. регламентувало порядок військової повинності. У даному документі в Розділі II під назвою «Про оборону земську» в усіх її трьох редакціях (1529, 1566 та 1588 рр.) було визначено порядок відповідальності за ухилення від військової служби [47, с. 10], [100, с. 42].

М. І. Хавронюк вивчаючи історію військових злочинів, в період перебування українських земель під владою Великого князівства Литовського виділяє декілька видів відповідальності за ухилення від військової служби за Литовським Статутом 1529 р. та наступними його редакціями:

1. Просте (некваліфіковане) ухилення від військової служби передбачало виконання низки зобов'язань землевласником: прибуття у встановлений термін на службу за наказом короля чи гетьмана; забезпечення визначеної кількості воїнів; присутність на збірному пункті під час перепису та огляду військ; а також участь у військових діях до завершення походу. Самовільне залишення війська до оголошення про закінчення походу визнавалося злочином, що тягнув конфіскацію майна. На противагу цьому, неприбуття чи запізнення на збірний пункт або відсутність при огляді військ не мали ознак злочину і зазвичай каралися в дисциплінарному порядку.

2. Самовільне ухилення найманого воїна від виконання обов'язків, виражене у залишенні місця дислокації після проведеного огляду або відмові виступити у військовий похід, мало наслідком застосування покарання у вигляді втрати честі. Цей вид санкції передбачав повне позбавлення засудженої особи всіх її громадянських, посадових, родинних, майнових та інших законних привілеїв.

3. Самовільне залишення бойової позиції при першому виявленні передбачало як стягнення конфіскацію особистого майна винної особи, однак, повторне вчинення аналогічного діяння призводило до позбавлення честі.

4. Залежно від спричинених результатів, неявка на визначене місце проходження служби у встановлений термін мала різну

відповідальність. Зокрема, якщо противник не завдав жодних збитків, застосовувалася конфіскація майна, а у випадку ж завдання шкоди ворогом, це каралося смертною карою із додатковою конфіскацією усього майна.

5. Самовільне залишення посту тягнуло за собою застосування смертної кари [204].

Систематичний аналіз положень усіх редакцій Литовського Статуту дозволив виявити, що, незважаючи на відносно розвинену систему кримінально-правових заходів запобігання СЗЧ, основними суб'єктами покарання за це діяння виступали лише землевласники, шляхта та наймані воїни. При цьому Статут не передбачав відповідальності за самовільне залишення служби для селян, які прибували на виконання військової повинності разом зі своїм феодалом. Землевласники, які стояли поза будь-яким контролем з боку держави, що надавала їм необмежену карну владу, самостійно обирали покарання для своїх селян, караючи останніх навіть смертною карою [204, с. 7].

У своєму дослідженні «Право в Українській козацькій державі (II пол. XVII–XVIII)» О. І. Гуржій вказує, що правове регулювання на українських територіях, що були частиною Речі Посполитої, формально зберігало чинність Другого Литовського Статуту (1566 р.), офіційно схваленого урядом. При цьому польська влада не прийняла спеціального акта стосовно Третього Литовського Статуту (1588 р.), який був майже ідентичним попереднику. Однак, як свідчить згаданий вчений, судові прецеденти показують, що саме цей пізніший документ фактично діяв у більшості випадків [37, с. 22].

У другій половини XVI ст. на території українських земель було створено Запорізьку Січ. Зокрема, першою Січчю, що мала всі ознаки козацького самоврядування, вважається Томаківська Січ (кінець 1570-х – початок 1580-х років). Доречі, за твердженням науковців всього було вісім різних Запорозьких Січей, що існували в різні періоди та на різних місцях, а остання – Нова Січ була знищена Катериною II у 1775 р.

Д. І. Яворницький, досліджуючи історію запорізьких козаків зазначає, що упродовж XVII століття на Запорізькій Січі припинили свою дію всі норми права, що встановлювали стягнення за посягання на владу короля та польсько-литовської адміністрації. На їхнє місце запроваджено жорстку відповідальність за зраду українського народу, православної віри та невиконання наказів військового керівництва. Військо очолював гетьман, який мав повноту адміністративної влади і безпосередньо брав участь у законотворчості та судових процесах, а під час військових дій влада гетьмана ставала необмеженою. Правосуддя також здійснювалося військовою радою, генеральними, полковими й сотенними судами, а в умовах бойових дій – козацькою старшиною. При винесенні рішень і призначенні санкцій на Запорізькій Січі переважало звичаєве право над правом писаним. Згідно зі словами згаданого вченого, Січ була мілітаризованою державою, що захищала свій основний принцип – військове товариство, і будь-яке посягання на нього служило підставою для застосування найбільш суворих покарань. Отже, на Запоріжжі СЗЧ було одним із найбільш тяжких правопорушень, яке визначалося як самовільне залишення козаком військового походу проти ворога під будь-яким приводом [219, с. 149–150] та за вчинення якого передбачало покарання у вигляді смертної кари через забиванням до смерті кийками біля «ганебного стовпа», що стояв на площі біля дзвіниці [146, с. 14].

У науковій праці «Самовільне залишення військової частини або місця служби в російському війську на початку XIX ст.: причини і наслідки проблеми» А. Ю. Скрипник вказує, що на території сучасної України, яка перебувала під впливом московського князівства, а пізніше російської імперії, юридичне забезпечення протидії СЗЧ бере свій початок за правління царя О. М. Романова (1645–1676 рр.). Зокрема, цей період характеризувався прийняттям низки військово-кримінальних нормативно-правових актів, (наприклад, «Соборного уложення» 1649 р.), де, серед іншого, вперше було розподілено злочини військових осіб на групи одна

з яких охоплювала діяння, спрямовані на ухилення від служби, включаючи СЗЧ. За вчинення цього правопорушення найчастіше застосовувалася смертна кара через повішення, спалення, відрубання голови, утоплення та інші види смертної кари [194, с. 239].

Продовженням нормотворчої діяльності у досліджуваному нами напрямку, перехідного періоду від московського князівства до російської імперії, став Указ Петра I (1696–1725) «Про набір рекрут, з 20 дворів по людині, від 15 до 20 років віку» (1705) [20, с. 811]. Як зазначає С. А. Сидорук, від дня запровадження, рекрутчина поклала початок тривалій службі в царській армії, і українці ставилися до неї як до вкрай ворожого колоніально-імперського заходу [191, с. 239], Підтверджуючи цю думку, А. Ю. Скрипник акцентує увагу на тому, що український народ вважав рекрутчину великим лихом і був схильний будь-якими засобами убезпечувати своїх близьких від тяжкої долі у лавах російського солдата [194, с. 241].

Одночасно слід зазначити, що на Лівобережній Україні, яка входила до складу російської імперії, звичаєве право тривалий час зберігало статус важливого джерела регулювання, адже, його положення формувалися та розвивалися внаслідок еволюції суспільних відносин і становили загальновизнані норми й правила поведінки. Тому, в межах нашого дослідження, окреме місце займає аналіз збірника «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), що поєднав у собі норми феодально-кріпосницького права Гетьманщини, які базувалися на польському (Литовський статут), німецькому («Саксонське зеркало»), українському звичаєвому праві, судовій практиці, а також на документах гетьманської влади та договорах з московськими царями. Згідно зі справедливим твердженням М. І. Хавронюка, цінність та унікальність цього проекту збірника законів (який не отримав офіційного затвердження), полягає у тому, що він був складений шляхом кодифікації чинних на українській території норм писаного права. Зокрема, його зміст дає можливість встановити, які саме злочини фактично вважались

військовими на Запоріжжі на початку XVIII століття [204, с. 14–15]. Підтримуючи вказану вище наукову позицію О. В. Макаренко вивчаючи «Злочини і покарання в праві Української Гетьманської держави» справедливо зазначає, що «окрему систему звичаєвих норм складало «Козацьке звичаєве право», переважна більшість норм якого була сформована на Запорізькій Січі, залишило значний відбиток в процесі становлення та розвитку кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ» [55, с. 13].

Поступовий розвиток суспільних відносин на українських землях спричинив зменшення впливу звичаєвого права, оскільки більшого значення у військовій галузі набували законодавчі акти, викладені у письмовій формі [188, с. 11], основною причиною запровадження яких являлось зростання кількості вчинених військовослужбовцями російської імперії кримінальних правопорушень, левову частку яких складало СЗЧ. За твердженням С. А. Сидорука, «тікали не тільки солдати, рекрутів, подібно до кримінальних злочинців, до місця їхньої служби під конвоем супроводжували спеціальні військові команди. Незважаючи на охорону, новобранці тікали при будь-якій зручній можливості. Нерідко до місця призначення не доходило біля третини від початкової їх кількості» [194, с. 170]. У зв'язку з чим подальший розвиток кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ на території сучасної України XVIII – початку XIX століття, за твердженням А. О. Кавунської, вчені справедливо пов'язують з наступними нормативно-правовими актами: «Статут військовий» (1716 р.), в частині другій якого «Артикул військовий» були закріплені норми військового кримінального права, «Польове кримінальне укладення» (1812 р.) та «Звід законів російської імперії» (1832 р.), що розкривали саму суть і визначали міру та розмір покарання за злочини, що вчинялись у воєнний час: зраду, самовільне залишення місця служби, дезертирство, порушення військових обов'язків, непокору тощо [100, с. 44–45].

Військовий артикул (1716 р.) складався із 24 глав та 209 артикулів, які фактично являли собою військово-кримінальний кодекс

того часу, велику увагу в якому, за словами М. І. Карпенка, було приділено вихованню жорсткої військової дисципліни і порядку в армії [68, с. 27]. Відповідальність за СЗЧ та дезертирство регулювалася Главою XII Артикулу військового. Зокрема, Артикул 94 цієї Глави встановлював смертну кару для особи, винної у самовільному відході з поля бою або частини безпосередньо під час зіткнення. Дезертирство визначалося Артикулом 95 як самовільне припинення військової служби без належного дозволу. При цьому Артикул 96 передбачав кримінальне стягнення за дезертирство, але з пом'якшенням, за обов'язкової умови добровільного повернення військовослужбовця (наприклад, у такій ситуації смертна кара замінювалася на тілесні стягнення). В свою чергу, Артикул 97 регулював відповідальність за самовільний відступ військової частини з місця бою, при цьому дії командирів визначалися як державна зрада, за яку призначалася смертна кара, рядові ж військовослужбовці підлягали децимації (тобто, кожен десятий за жеребом був повішений), а до решти застосовувалися тілесні покарання. Проте, офіцерам і солдатам надавалося право довести свою невинність або навести пом'якшувальні чинники, що могло призвести до скасування чи пом'якшення призначеного стягнення. Також, абзац 100 проводив розмежування між СЗЧ та дезертирством [186, с. 379–380].

В подальшому, на зміну «Артикулу військовому» (1716), було впроваджено «Польове кримінальне укладення» (1812 р.), розділ IV якого передбачав відповідальність за втечу та відлучення з армії. Проведений аналіз його положень надав можливість встановити, що: «втечею та відлученням з армії вважалося відсутність, без особливого наказу або письмового дозволу, під час переклички, від заходу до сходу сонця та перехід, без дозволу, за ланцюг або лінію тієї команди, до якої належить винний, що каралося ув'язненням, термін якого визначався судом. Втеча солдата зі зброєю обтяжувала покарання. Втеча унтер-офіцера в обох цих випадках підлягала подвійному покаранню по відношенню до солдата. Відлучення офіцера, штаб-офіцера і генерала з фортеці каралося цивільною

смертю. Відсутність протягом двох діб, залежно від обставин такого, підлягало найсуворішому покаранню. Особи, які знали про намір втечі, сприяли їй або переховували втікача, підлягають рівному з ним покаранню» [140].

У 1832 р. був виданий «Звід законів російської імперії», а подальша законотворча діяльність у військовій сфері, що супроводжувалась наявністю значної кількості військових постанов, стала причиною до їх врегулювання на законодавчому рівні. У результаті чого було прийнято перший Звід військових постанов 1839 р., який складався з 12 томів, один з яких під назвою «Статут військово-кримінальний», безпосередньо стосувався положень законів військово-кримінального і судового змісту [20, с. 812]. Цей нормативний акт передбачав відповідальність за втечі і відлучки з поля бою та з армії та втечу до ворога (ст.ст. 569–593 глави II розділу III книги I «Статуту військово-кримінального»), а також втечі та самовільні відлучки з полків та команд (ст.ст. 246–271 глави IV розділу II книги I «Статуту військово-кримінального»). Санкції за вчинення зазначених злочинів були диференційовані і включали смертну кару, заслання на каторжні роботи, утримання на гауптвахті, виключення з армійських лав (для вищого офіцерського складу) та тілесні стягнення (для рядових військовослужбовців) [188, с. 15].

Однак, ухвалення «Укладення про кримінальні та виправні покарання» (1845 р.) виявило невідповідність між ним і «Військово-кримінальним статутом» (1839 р.) щодо основних положень, як загальної частини, так і окремих складів військових кримінальних правопорушень, включаючи розмір санкцій за їхнє скоєння. Ця колізія спричинила необхідність перегляду всього військово-кримінального законодавства того періоду. Результатом цього стало затвердження «Військового статуту про покарання» (1867–1868 рр.), що увійшов до дванадцятого тому «Зведення військових постанов» (1869 р.). Він складався з п'яти частин, друга з яких охоплювала військові та інші злочини у військовій службі. Ця частина містила тринадцять глав, четверта з яких називалася «Про втечу, самовільне залишення

місця служби та неявку в строк на службу» [100, с. 45–46] була безпосередньо присвячена СЗЧ (ст. ст. 128–140). Згідно зі статтею 128 «Військово-кримінального статуту» (1839 р.), втеча кваліфікувалася як відсутність військовослужбовця на місці служби, що перевищувала шість діб у мирний час, три доби – у військовий, та одну добу – безпосередньо перед початком бойових дій. При цьому для осіб, стаж служби яких становив менше шести місяців, терміни відсутності, що зумовлювали настання відповідальності за самовільне залишення військової частини (СЗЧ), були збільшені: вони дорівнювали п'ятнадцяти добам у мирний період та семи добам під час воєнного стану.

Згідно з поясненням М. М. Сенько, це зумовлювалося браком навичок та нижчим рівнем дисципліни у новобранців і було результатом адаптації правових положень Військових артикулів. Призначення санкцій за правопорушення, пов'язані з СЗЧ, залежало від статусу винної особи. За звичайну, некваліфіковану втечу офіцери каралися арештом терміном від трьох до шести місяців, відставкою або усуненням від служби. У воєнний період до офіцерів застосовувалося звільнення зі служби та позбавлення військового звання. Нижнім чинам міра стягнення визначалася кількістю рецидивів: за перший випадок – ув'язнення у військовій тюрмі на один-чотири місяці; за другий – направлення до дисциплінарного батальйону на один-три роки; за третій – конфіскація майна та заслання до Сибіру. У разі втечі в умовах воєнного часу нижні чини отримували покарання, вище на один-два ступені, ніж у мирний час [188, с. 16].

У своєму дослідженні А. Ю. Скрипник аргументує, що протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. російська влада системно та цілеспрямовано протидіяла СЗЧ як соціально-політичному феномену в імперській армії та суспільстві, використовуючи виключно репресивні інструменти. Першочерговою причиною виникнення та поширення СЗЧ, особливо серед новобранців і молодих воїнів, були нестерпні умови служби у кріпосницькій армії російської імперії, які часто прирівнювалися до тюремних чи каторжних, а також

високі показники смертності серед особового складу. Згодом у військових підрозділах сформувалася категорія «невиправних порушників», які постійно вчиняли СЗЧ, що засвідчило про глибоке вкорінення цього явища та неспроможність військового командування впоратися із проблемою [194, с. 251].

Підсумовуючи результати дослідження розвитку кримінально-правового регулювання запобігання СЗЧ на території України до початку Першої світової війни (1914–1918 рр.), ми погоджуємося з думкою М. С. Карпенко, який зауважує, що загалом система військових злочинів була сформована, однак, у порівнянні з нинішнім станом, вона була далекою від ідеалу. Це, в свою чергу, пояснює чому процес вдосконалення та криміналізації певних відносин у військовій сфері продовжився вже на початковому етапі існування СРСР [68, с. 36–37].

Так, протягом Першої світової війни був ухвалений Закон від 12 січня 1916 р., який вніс істотні корективи у зміст Глави четвертої «Про втечу, самовільне залишення місця служби та неявку в строк на службу», що є частиною Розділу II «Військового статуту про покарання». Цей Закон скоротив наявні у Главі 4 тринадцять статей до десяти, із внесенням відповідних змін, тим самим чітко розмежувавши СЗЧ від дезертирства та самовільного відходу з поля бою. Зокрема, втечею (дезертирством) за новою редакцією, вважалося «самовільне залишення військовослужбовцем своєї команди чи місця служби з метою взагалі ухилитися від військової служби, або від участі, хоча б і тимчасово, у військових діях (самовільне залишення поля бою)» (ст. 128). Отже, дезертирство (втеча), з позиції суб'єктивної сторони, визначалося наявністю наміру у винного остаточно припинити військову службу чи тимчасово ухилитися від бойових дій (тобто, здійснити СЗЧ), при цьому період відсутності не впливав на кваліфікацію злочину. За скоєння цього діяння під час війни винуватець зазнав каторги від чотирьох до двадцяти років або смертної кари. У мирний час СЗЧ мало наслідком втрату військовослужбовцем усіх законних прав, а також

перебування в арештантських ротах протягом чотирьох-шести років. На відміну від категорії «втеча», СЗЧ трактувалося як самовільна відлучка, тобто відсутність військового поза межами підрозділу, що не містила ознак дезертирства. Коротка самовільна відсутність (до шести днів у мирний час, до трьох днів у військовий період та до однієї доби в бойовій обстановці) не вважалася кримінальним правопорушенням і регулювалася дисциплінарним статутом (ст. 130). Відлучка, триваліша за встановлені межі, каралася поміщенням у виправні арештантські підрозділи на термін до чотирьох років [188, с. 17].

Створення Центральної Ради (4 березня 1917 р.) та проголошення незалежності України Четвертим Універсалом (9 січня 1918 р.) ініціювало, як стверджують українські вчені, нову фазу у формуванні кримінально-правових механізмів протидії СЗЧ на сучасній українській території. Цей етап (1917–1922 рр.) характеризувався існуванням Української Народної Республіки, Української Держави під керівництвом гетьмана П. Скоропадського, Західноукраїнської Народної Республіки і УРСР [47, с. 13].

Українська Центральна Рада 25 листопада 1917 р. ухвалила акт, згідно з яким усі правові норми й положення, які були чинними на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 р., продовжували діяти як законодавство УНР, якщо вони не суперечили та не були скасовані універсалами, законами чи постановами Центральної Ради [77, с. 4].

29 квітня 1918 р. Центральна Рада припинила своє існування, і Гетьманом України було проголошено П. Скоропадського. 30 травня 1918 р, який затвердив Закон «Про військову підсудність», що дозволяв адміністративним особам або військовому командуванню визначати склад кримінального правопорушення. Характерно, що цей Закон не передбачав чіткого розмежування між адміністративною та кримінальною відповідальністю. Згодом, у період діяльності уряду Директорії, смертні вироки могли застосовуватися за більшість військових злочинів, включаючи і СЗЧ [87, с. 12–13].

Згідно з обґрунтованою позицією Е. М. Кісілюка, аналіз історичних джерел засвідчує, що на українських теренах у період державотворення 1917–1921 рр. активно використовувалися норми кримінального законодавства російської імперії. Це було спричинено, насамперед, практичною неможливістю негайно створити нове кримінальне законодавство в такий стислий термін і в умовах воєнного стану та громадянської війни [77, с. 4], у зв'язку з чим основним нормативно-правовим документом у військовій сфері залишався «Військового статуту про покарання» (1869).

Подальший розвиток кримінально-правового регулювання запобігання СЗЧ в Україні пов'язаний із прийняттям Кримінального кодексу УСРР 23 серпня 1922 року (чинний з 15 вересня 1922 р.). Глава VII цього Кодексу (ст.ст. 200–214) регулювала військові злочини, а ст. 205 закріплювала відповідальність за СЗЧ, що полягало у самовільному залишенні частини або місця служби військовослужбовцем з метою уникнення військової служби. Покарання за це діяння варіювалося і могло становити позбавлення волі на термін до одного року або застосування дисциплінарних заходів. Аналогічні стягнення передбачалися за самовільну неявку військовослужбовця на службу вчасно (після відпустки, переведення тощо), якщо відсутній умисел ухилення від служби. У разі ж самовільної відлучки, вчиненої в умовах бою з підрозділу, до якого він належить, санкція була суворішою – позбавлення волі до п'яти років, з можливістю конфіскації майна [47, с. 18].

31 жовтня 1924 р. Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет (ВЦК) СРСР затвердив Постановою «Положення про військові злочини (1924)». Пункти 5–8 цього документа встановлювали такі положення: «Самовільне залишення військовослужбовцем своєї частини або місця служби, що триває менше 6 діб, за умови добровільної явки визнається самовільною відлучкою. У цих випадках щодо самовільно відлучених підлягають застосуванню правила статуту дисциплінарного. Самовільне ж залишення військовослужбовцем своєї частини або місця служби, що триває понад 6 діб, хоча б військовослужбовець і з'явився добровільно,

рівно як і те що триває менше 6 діб, якщо військовослужбовець протягом зазначеного строку не повернувся добровільно, або неодноразове (не менше 3 разів) самовільна відлучка визнаються втечею. Будь-яке самовільне залишення військовослужбовцям своєї частини або місця служби у бойовій обстановці тягне за собою застосування заходів соціального захисту, як за втечу»[139].

У результаті проведеної військової реформи ВУЦВК 8 червня 1927 р. затвердило КК УРСР (1927) (введений в дію з 1 липня 1927), який розмежовував СЗЧ від інших суміжних військових кримінальних правопорушень (дезертирство) та встановив відповідальність за:

- самовільне залишення місця служби рядовим і молодшим начальницьким складом тривалістю до двох годин, вчинене вперше, каралось відданням до товариського суду або покаранням в дисциплінарному порядку;

- самовільне залишення місця служби, вчинене тими ж особами більше одного разу, до двох годин або тривалістю більше двох годин хоча б один раз, каралось відданням під суд військового трибуналу з направленням до дисциплінарного батальйону на строк від двох місяців до двох років, а за наявності пом'якшуючих обставин – покаранням в дисциплінарному порядку.

Питання про передачу до суду або про покарання в дисциплінарному порядку вирішував командир з'єднання або командир окремої частини, що не входить до складу з'єднання.

Ті самі дії, вчинені у воєнний час, передбачали відповідальність у виді позбавлення волі на строк від трьох до семи років. А вчинені особами середнього, старшого, вищого і молодшого надстрокової служби начальницького складу, карались позбавленням волі на строк не менше двох років з конфіскацією майна або без такої, а у воєнний час – найвищою мірою соціального захисту з конфіскацією майна.

Самовільне відлучення понад добу являлось дезертирством та каралось позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років, а у воєнний час – найвищу міру покарання у виді розстрілу з конфіскацією майна [97, с. 266–290].

Підсумовуючи результати аналізу еволюції кримінально-правових механізмів запобігання СЗЧ на території сучасної України у проміжку від Першої до Другої світової війни (1939–1945 рр.), ми поділяємо позицію В. А. Шершенькової, яка полягає у тому, що протягом зазначеного історичного періоду на українських землях сформувалися два ключові вектори державного розвитку: національний та радянський [214, с. 7].

З початком Другої світової війни, для підвищення дисципліни і правопорядку та забезпечення постійної бойової готовності радянської армії, Президія ВР СРСР Указом від 6 липня 1940 р. зменшила період відсутності, з якого починалася кримінальна відповідальність за СЗЧ, до двох годин, а СЗЧ, тривалість якого перевищувала одну добу, кваліфікувалося як дезертирство. Крім того, протягом Другої світової війни законодавчі акти, що регулювали відповідальність за правопорушення, пов'язані із залишенням військової служби, залишалися незмінними. Аналіз судової практики у справах про дезертирство за цей період свідчить, що за його вчинення, згідно зі ст. 193-7 п. «г» КК РСФСР, призначалося найсуворіше стягнення – розстріл із конфіскацією майна (як підтверджено Постановою № 8/м/1/у Пленуму ВС СРСР від 02 квітня 1942 р. «Про можливість та порядок застосування прим. 2 до ст. 28 КК РСФСР та відповідних ст. КК інших союзних республік у справах про дезертирство у воєнний час»). Проте, за умови, що суд, враховуючи конкретні матеріали справи та наявність пом'якшувальних чинників (наприклад, щире каяття обвинуваченого, добровільна явка з повинною, СЗЧ хоча й понад добу, але протягом порівняно короткого проміжку часу тощо), визнавав більш доцільним скерувати підсудного на фронт. Зокрема, суд був уповноважений, використовуючи ст. 51 та примітку 2 до ст. 28 КК РСФСР (і відповідні норми інших республік), призначити «в рахунок покарання тривалий термін тюремного ув'язнення без позбавлення прав, з відстрочкою виконання вироку до закінчення військових дій з направленням засудженого до діючої армії» [142].

До другої половини ХХ століття законодавець послідовно закріплював кримінальну відповідальність за діяння, що становили суспільну небезпеку для військового правопорядку, при цьому розширюючи та вдосконалюючи диспозиції відповідних правових норм. Таким чином, відбувалося активне нормотворче вдосконалення системи військових кримінальних правопорушень, яке, за твердженням М. І. Карпенка, загалом завершилося 28 грудня 1958 р. [68, с. 57–58], прийняттям ВР СРСР Закону «Про кримінальну відповідальність за військові злочини», яким надано найбільш точне тлумачення поняття у самовільне залишення частини або місця служби – ст. 10 Закону) та окремо закріплено норму, що передбачала відповідальність за дезертирство (ст. 11 Закону).

З об'єктивної сторони СЗЧ полягало дія – самовільному залишенні частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також в бездіяльності – неявки його в строк без поважних причин на службу при звільненні з частини, при призначенні, переведенні, з відрадження, з відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби. А щодо осіб офіцерського складу, прапорщиків та військовослужбовців надстрокової служби – понад десять діб у мирний час та понад одну добу у військовий час.

У бойовій обстановці дії особи, яка самовільно залишила частину, кваліфікувалися за ст. 12 Закону, незалежно від строку ухилення від служби. З суб'єктивної сторони СЗЧ, на відміну від дезертирства, характеризувалося відсутністю мети взагалі ухилитися від військової служби. Якщо ж винний мав намір взагалі ухилитися від військової служби, то його дії кваліфікувалися як дезертирство, незалежно від строку ухилення (ст. 11 Закону) [186, с. 383].

В подальшому вказані вище законодавчі положення, без будь-яких змін чи доповнень, отримали своє місце КК УРСР від 28 грудня 1960 р. (введений в дію з 1 квітня 1961 р.) в ст.ст. 240–242 КК УРСР [94].

Наступні зміни відбулися лише 5 квітня 2001 р. з прийняттям нині чинного КК України, в якому відповідальність за СЗЧ

закріплено в ст. 407 КК країни. Проведений аналіз законодавчої норми засвідчив, що на відміну від попереднього (КК 1960) КК України уточнив коло осіб, які можуть бути притягнуті до кримінальної за ч. 2 ст. 407 КК України – закріпивши відповідальності військовослужбовці усіх інших видів, крім строкової військової служби. Значного пом'якшення, набули і санкції ст. 407 КК України. А ст. 240 КК (1960) Самовільне залишення частини в бойовій обстановці, стала кваліфікуючою ознакою ч. 4 ст. 407 КК України.

Дана норма була незмінною та діяла до 2015 року. Проте воєнна агресія росії проти України спричинила кардинальну трансформацію воєнно-політичної обстановки в державі, результатом чого стало стрімке збільшення зареєстрованої кількості військових кримінальних правопорушень, що викликало необхідність посилення кримінальної відповідальності за їх вчинення. Результатом чого стала низка законодавчих змін, у тому числі й до КК України, а саме:

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» від 05.02.2015 № 158-VIII [151] абзац другий частини другої статті 407 після слів «службовим обмеженням на строк до двох років» доповнено словами «або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк від шести місяців до одного року». А Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12.02.2015 № 194-VIII [154] ст. 407 КК України Викладено в новій редакції.

Проведений аналіз внесених законодавчих змін надав можливість встановити, що на відміну від попередньої, оновлена редакція статті передбачала лише доповнення ст. 407 КК України ч. 5 «Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті, що карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років» [96].

Наступні законодавчі зміни були викликані необхідністю посилення кримінальної відповідальності за вчинення СЗЧ в період дії особливого періоду, що було реалізовано Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII [149] яким, в абз. 2 ч. 2 ст. 407 КК України слова «до ста» замінити словами «від однієї тисячі до чотирьох тисяч». В подальшому, законотворчий процес у досліджуваному напрямку було продовжено Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13.12.2022 № 2839-IX [152], яким абз. 1 ч. 5 ст. 407 КК України викладено у такій редакції: «Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин військовослужбовцем, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці».

Останні законодавчі зміни до ст. 407 КК України, в межах предмету монографії, відбулися 13.07.2023 р. у результаті прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень Закон України» № 3233-IX, яким абз. 1 ч. 4 та абз. 1 ч. 5 ст. 407 КК України викладено в такій редакції: «4. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад три доби, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану»; «5. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а так само ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану» [155].

Проведений аналіз положень Закону № 3233-IX [155] надав можливість встановити, що він не лише оновив абз. 1 ч. 5 ст. 407

КК України, а й вніс кардинальні зміни до норм кримінального законодавства, а саме ч. 2 ст. 69 КК України та ч. 1 ст. 75 до КК України, що унеможливило в подальшому за вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні (ч. 5 ст. 407 КК України) призначення більш м'якого покарання (ст. 69 КК України) ніж позбавлення волі строком на 5 років, чи звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України).

Вказані вище правові зміни, яскраво пояснюють слова Головнокомандувач ЗСУ (2021–2024) Валерія Залужного: «Якщо прогалини в законодавстві не забезпечують дотримання військової дисципліни, а «відмовники» можуть сплатити штраф, розмір якого становить до десяти відсотків їх бойових виплат, або отримати покарання з випробуванням, це несправедливо. Більше того і це ключове, оголені ділянки фронту змушені закривати собою інші військовослужбовці, що призводить до збільшення втрат особового складу, територій та мирних людей на них. Часто втрачені позиції доводиться відновлювати штурмовими діями дуже дорогою ціною» [33].

За результатами вивчення стану та динаміки СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні нами встановлено, що наведений вище процес законотворення спрямований на посилення кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку проходження військової служби, реєстраційна кількість вчинення військовослужбовцями в умовах воєнного СЗЧ не те що не зменшилась, а навпаки з кожним роком збільшувалась мінімум у три рази, в порівняно з попереднім роком, що стали приводом до нових законодавчих пошуків.

Враховуючи той факт, що загальна чисельність осіб в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України, станом на: 01.01.2023 р. складала – 42 727; 01.01.2024 р. – 44 024; 01.01.2025 р. – 37 119 засуджених осіб [99]. А зареєстрована кількість вчинення СЗЧ в умовах воєнного тану станом на: 01.01.2023 – 6183; 01.01.2024 р. – 16515; 2025 р. – 66 240 кримінальних правопорушень, постало логічне питання де розмістити

таку кількість засуджених до позбавлення волі на певний строк військовослужбовців?

Ще на початку війни, на той час керівник Військової служби правопорядку (генерал Гуцол), звертав увагу на те, що з чотирьох осіб, як відмовляються виконувати наказ чи залишають місце служби, буквально відразу троє готові повернутися до строю. «Ми говоримо про людський фактор: почуття страху природне, тому на це треба зважати» [26]. У зв'язку з чим першу спробу відшукати вихід з ситуації що склалася було зроблено Законом України № 4087-IX «Про внесення зміни до глави XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо умов продовження військової служби під час дії воєнного стану окремим категоріям військовослужбовців» від 21.11.2024 [150], що надавав військовослужбовцям, які вперше вчинили СЗЧ до набрання чинності Законом № 4087-IX [150], і військову службу яких призупинено та які добровільно прибули не пізніше 1 січня 2025 року до відповідних військових частин і висловили готовність продовжити військову службу, командир (начальник) військової частини не пізніше 72 годин з дня їх прибуття до військової частини чи місця проходження служби продовжує відповідно військову службу, дію контракту, а також поновлює виплату грошового і здійснення продовольчого, речового, інших видів забезпечення»[150], В подальшому дію Закону № 4087-IX [150], було пролонговано до 30.08.2025 р.

20.08.2024 р. Законом України № 3902-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» [153] ст. 401 КК України доповнено новою, п'ятою частиною такого змісту: «Особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407 або 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним

процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби» [153], [96]. Вказані законодавчі зміни були спрямовані на надання можливості військовослужбовцям, які вчинили самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) чи дезертирство (ст. 408 КК України), за умови позитивної їх посткримінальної поведінки уникнути кримінальної відповідальності та запобігти подальшій криміналізації таких осіб, що проявляється у разі повторного вчинення ними одного із зазначених вище кримінальних правопорушень [153], [96].

Проте, як показало наше дослідження, зазначені вище положення Закону України № 3902-IX від 20.08.2024 р. [96] та ч. 5 ст. 401 КК України, не те що не вплинули на позитивну динаміку зареєстрованої кількості вчинених кримінальних правопорушень передбачених ч. 5 ст. 497 КК України, а фактично скасували караність діяння, за вчинення собою вперше СЗЧ чи дезертирства під час дії воєнного стану.

Підсумовуючи вивчення проблем становлення та розвитку кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ, варто зауважити, що досліджуваний інститут пройшов значний шлях нормотворення та розвитку, посилюючи в умовах воєнного стану кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку проходження військової служби.

Разом з тим, як доводить наше дослідження, посилення кримінальної відповідальності СЗЧ, навіть до найсуворішої міри покарання за його вчинення в умовах воєнного стану, кардинально не впливає на зменшення його кількості, адже людський фактор до самозбереження стоїть вище, а ніж покарання у виді позбавлення волі на певний строк. У зв'язку з чим інститут запобігання вчиненню СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні потребує нових наукових пошуків.

Висновки до першого розділу

Результати вивчення теоретико-методологічних засад дослідження самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні надали можливість зробити наступні висновки:

1. Проведений аналіз стану наукового дослідження та його методології засвідчили брак сучасних монографічних праць присвячених проблем самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні, що свідчить про актуальність, своєчасність та важливість обраної теми наукового пошуку.

В межах проведеного наукового пошуку авторами запропоновано власне бачення методології наукового дослідження, починаючи від формулювання наукових гіпотез з порушених проблемних питань до їх доведення чи спростування в процесі не лише надання кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ, а й власного бачення Стратегії запобігання його вчиненню в умовах воєнного стану в Україні.

2. Вивчення генези кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ надало можливість встановити, що період його зародження справедливо віднести до історичної доби виникнення Київської Русі, де досліджуваний інститут отримав своє перше нормативне закріплення у збірнику законів Київської Русі «Руська Правда» та до кінця ХХ століття проходив шлях законодавчого закріплення та розвитку.

В умовах воєнного стану в Україні інститут кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ зазнав низки законодавчих змін та доповнень, метою яких стало посилення кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

2.1 Об'єктивні ознаки самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні

Змістове дослідження об'єктивних ознак СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану являється неможливим без його чіткого і однозначного визначення, що має не тільки теоретичний, а і значний практичний зміст.

Правильне визначення об'єкта та об'єктивної сторони досліджуваного військового кримінального правопорушення являється основним елементом належної його кваліфікації, і не лише визначає його юридичну природу та ступінь суспільної небезпеки, а й надає можливість правильно відмежувати СЗЧ від інших, суміжних за складом, кримінальних правопорушень проти встановленого порядку проходження військової служби.

Об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби.

Для здійснення кваліфікації кримінального правопорушення структура його складу вимагає першочергового встановлення

об'єкта. Коректне вирішення питання про об'єкт кримінального правопорушення має значуще теоретико-прикладне значення, оскільки саме по собі об'єкт дозволяє визначити соціальну сутність діяння, сприяє його належній правовій оцінці, а також слугує критерієм для відмежування кримінальних правопорушень від проступків, що належать до адміністративної юрисдикції, та вчинків аморального характеру. Як слушно зауважує М. М. Сенько «кримінальним правопорушенням може визнаватись лише те діяння (дія або бездіяльність), що є суспільно небезпечним, тобто заподіює або може заподіяти істотної шкоди охоронюваному кримінальним законом об'єкту. Якщо діяння не тягне за собою настання істотної шкоди чи не несе у собі такої загрози, воно не може бути визнано кримінальним правопорушенням» [188, с. 34].

Погоджуючись із позицією В. Я. Тація, «вчення про об'єкт кримінального правопорушення є одним із центральних у кримінальному праві, незважаючи на достатню кількість наукових публікацій, присвячених даному правовому інституту» [198, с. 24–25]. За твердженням поіменованого вченого, слід акцентувати увагу на тому, що незважаючи на численність наукових підходів до дефініції об'єкта кримінального правопорушення, більшість з яких є цілком аргументованими, досі відсутня досконала його форма вираження [198, с. 37].

Коректне встановлення об'єкта кримінального правопорушення сприяє поглибленню, розвитку та вдосконаленню його сутнісних характеристик, функціонального призначення, а також його ролі та значущості, як для науки так і практики її застосування. У зв'язку з чим, як слушно зазначав М. Й. Коржанський, необхідно уникати формування хибних уявлень та допущення відповідних помилок [84, с. 26].

Разом з тим варто зауважити, що кримінальне право більшості країн Європейського Союзу (далі – ЄС) не надає такого важливого значення поняттю «об'єкт» кримінального правопорушення (злочину), як в у вітчизняному кримінальному праві, що пов'язано

із домінуванням у законодавстві багатьох зарубіжних країн формального визначення кримінального правопорушення як діяння, що порушує кримінальний закон [122, с. 122].

Зважаючи на наявність у теорії кримінального права значної відмінності у позиціях вчених щодо визначення об'єкта кримінального правопорушення, в контексті предмету власного наукового дослідження дане питання за нашим переконанням потребує докладного вивчення.

Коректне встановлення об'єкта кримінального правопорушення сприяє поглибленню, розвитку та вдосконаленню його сутнісних характеристик, функціонального призначення, а також його ролі та значущості. У зв'язку з цим, як слушно зазначає М. Й. Коржанський, необхідно уникати формування хибних уявлень та допущення відповідних помилок [84, с. 21], що було б досить логічним, адже згідно КК 1960 р. злочином визнавалося «передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, його політичну і економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок» [95].

З проголошенням Україною незалежності, позиції вітчизняних вчених розділилися. У зв'язку з чим С. Я. Лихова у власних наукових пошуках наголошує, що «об'єктом кримінально-протиправного посягання є не суспільні відносини в цілому, а такий їх різновид, як правові відносини» [116, с. 27]. Продовжуючи наукову точку зору поіменованої вище вченої, Н. О. Гуторова зауважує, що «у зв'язку з цим існує необхідність кардинального переосмислення змісту об'єкта кримінального правопорушення шляхом трансформації суспільних відносин в правові відносини, які в сучасному цивілізованому суспільстві посідають центральне місце в системі суспільних відносин» [39, с. 63].

Вітчизняні вчені (О. М. Кривуля [86], Є. В. Фесенко [202] та ін.) під об'єктом кримінального правопорушення пропонують розуміти

«цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване кримінально-протиправне діяння і яким заподіюється або може заподіюватися шкода» [92, с. 127]. При цьому підкреслюється, що структурний фундамент цінностей формують безпосередньо потерпілі особи, їхні законні права та інтереси, а також соціальні блага та зв'язки, що їм належать. Згідно з твердженням авторів, суспільні відносини не здатні виступати об'єктом кримінального посягання, оскільки це зумовлено тим, що вони є формою наукової абстракції; а отже, самі по собі позбавлені реального існування і, відповідно їм не може бути завдано шкоди [92, с. 127].

Є. В. Фесенко, досліджуючи «цінності як об'єкт кримінального правопорушення», окремо акцентує увагу на тому, що суспільні відносини не виступають універсальною характеристикою об'єкта кримінального діяння. Це зумовлено тим, що вони не здатні охопити особистісні блага людини, до яких належать життя, здоров'я тощо. У контексті цього автор стверджує, що кримінальне правопорушення посягає і, відповідно, спричиняє шкоду безпосередньо цінностям (благам) [202].

Соціальні цінності, як об'єкт кримінального правопорушення розглядав В. Р. Мойсик. У своїх наукових роботах автор стверджує, що «складовою частиною соціальних цінностей, в окремих випадках, можуть виступати соціальні зв'язки, які охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване кримінально-протиправне діяння і яким воно може заподіяти або заподіює шкоду» [121, с. 34–35].

Є. В. Фесенко визначає цінності, яким спричиняється шкода кримінальними діяннями, як сукупність різноманітних об'єктів матеріальної дійсності, включно з людською особистістю, котрі мають значуще позитивне значення для індивідуальних суб'єктів, певних соціальних груп, а також для соціуму в цілому [202; 78]. Поділяючи наукову позицію поіменованого вченого Н. Д. Квасневська наводить уточнення, що «в даному контексті кримінальний закон бере під свою охорону лише найважливіші соціальні цінності,

лише ті що мають істотне значення для людини (людей), суспільства та держави» [74, с. 69].

О. М. Кривуля, у власному науковому дослідженні «Чи можуть бути суспільні відносини об'єктом злочину?» справедливо зазначає, що «на сьогодні відсутні будь-які підстави для визнання об'єкта кримінального правопорушення через таку категорію, як суспільні відносини, обґрунтовуючи свою позицію тим, що в кримінально-протиправному діянні окремих суб'єктів відсутня небезпека для суспільства, а тому вони не можуть являтися об'єктами кримінальних правопорушень» [86, с. 71].

Поважаючи наукову позицію поіменованих вище вчених, ми вважаємо що при визначенні об'єкта кримінального правопорушення варто звернутися до його першооснов, а саме ст. 11 КК України, якою закріплено, що «кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення» [95]. Наведена теза безпосередньо засвідчує, що кримінальне правопорушення має суспільну небезпеку і водночас посягає на суспільні відносини, що перебувають під охороною кримінального закону [5, с. 85], Згідно з позицією В. Я. Тація, зазначені відносини уособлюють певні взаємозв'язки між суб'єктами відносин (людьми), котрі формуються під час спільної матеріальної та духовної діяльності на ґрунті певного способу виробництва [197, с. 184].

Зберігаючи зазначену наукову позицію, М. І. Бажанов слушно підкреслює, що базовою функцією кримінального права як галузевої системи є охоронна функція, сутність якої полягає у здійсненні кримінальним правом охорони за допомогою специфічних інструментів тих соціальних зв'язків, регулювання яких закріплене за іншими галузями права [89, с. 5]. З огляду на те, що суттєвими ознаками будь-якого кримінального правопорушення визнаються кримінальна протиправність та суспільна небезпечність діяння, підтримуючи наукову позицію А. О. Кавунської, правомірно констатувати, що збитки, спричинені вчиненням цього діяння,

заподіюються не суспільству загалом, а локалізованому його осередку, що, в свою чергу, породжує відповідні негативні наслідки безпосередньо для суспільних відносин [100, с. 76].

Об'єкт кримінального правопорушення може бути класифікований за різноманітними критеріями, проте для вітчизняної теорії кримінального права характерною є систематизація на загальний (який становить сукупність суспільних відносин, охоплюваних кримінальним законом), родовий (що визначається як група однорідних суспільних відносин, які перебувають під захистом кримінального законодавства) та безпосередній об'єкт (котрий уособлює конкретні суспільні відносини, зазнають впливу з боку протиправного діяння) [100, с. 78].

Загальним об'єктом будь-якого кримінального правопорушення, включно із СЗЧ в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) [96] виступає встановлений порядок суспільних відносин, які підлягають охороні кримінальним законом від протиправних посягань. Зважаючи на цю аксіому, визначення загального об'єкта при наданні кримінально-правової характеристики СЗЧ, вчиненого в умовах воєнного стану, не має для нас ані теоретичної, ані практичної (прикладної) цінності.

Ключовим елементом складу СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, що має особливе значення в контексті власного наукового дослідження, вважаємо саме родовий та безпосередній його об'єкти.

Під родовим об'єктом кримінального правопорушення вітчизняні вчені (М. І. Бажанов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій), розуміють «певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які через це повинні охоронятися єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм» [89, с. 98].

Без правильного визначення родового об'єкта, за твердженням М. І. Карпенка, неможливим являється з'ясування соціальної сутності кримінального правопорушення та встановлення його суспільно-небезпечних наслідків. Родовий об'єкт забезпечує можливість

коректної кваліфікації вчиненого діяння та сприяє його відмежуванню від суміжних кримінальних правопорушень [68, с. 141].

Військовими кримінальними правопорушеннями визнаються діяння, передбачені розділом XIX Особливої частини КК України, які спрямовані проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборі (ч. 1 ст. 401 КК України) [96]. З огляду на це, більшість вітчизняних науковців однастайні в тому, що родовим об'єктом цих правопорушень є суспільні відносини, що виникають із встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби [188, с. 39].

М. І. Хавронюк трактує порядок несення або проходження військової служби як сукупність суспільних відносин, що формуються в процесі життєдіяльності та бойової діяльності військових формувань і закріплені у відповідних актах законодавства. Цей порядок охоплює: порядок підлеглості та військової честі; порядок проходження військової служби; порядок експлуатації озброєння, військової техніки та користування військовим майном; порядок несення спеціальних служб; порядок зберігання військової таємниці; порядок здійснення повноважень військовими службовими особами; порядок виконання військового обов'язку в бою та інших особливих умовах; порядок дотримання звичаїв та правил ведення війни тощо [205, с. 80].

Підкреслимо, що «військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності» (ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу») [148].

Поняття «несення військової служби» та обов'язки осіб, які залучаються до її здійснення визначаються статутами ЗСУ, відповідними положеннями, інструкціями, наказами командирів та начальників,

що не являється тотожним з поняттям «проходження військової служби», що в свою чергу полягає у здійсненні військовослужбовцем професійної діяльності у відповідних військових формуваннях держави, пов'язаної із захистом Вітчизни [145, с. 97] та закріплюється Конституцією України [83], законами України [148], положеннями про проходження військової служби різними категоріями військовослужбовців [162; 163], військовими статутами [147; 170], наказами та іншими актами начальників, Військовою присягою [171], Ці норми є обов'язковими для неухильного дотримання усіма військовослужбовцями, оскільки суворе та точне виконання такого порядку формує сутність військової дисципліни і становить необхідну передумову забезпечення боєздатності військових формувань [126, с. 444].

За словами М. М. Сенько суспільні відносини, що виникають з приводу встановленого порядку несення та проходження військової служби, деякі вчені поділяють на загальні та спеціальні. До загальних відносяться ті у яких суб'єктами виступають усі військовослужбовці, незалежно від категорій. Спеціальні ж відносини, виникають між окремими категоріями військовослужбовців в особливих сферах службової діяльності в зв'язку з вирішенням конкретних завдань у визначених часових межах (наприклад, відносини, що виникають з приводу несення служби у варті) [188, с. 37]. При цьому М. І. Карпенко зауважує, що «суворе і точне дотримання кожним військовослужбовцем своїх обов'язків, зокрема під час несення бойового чергування, прикордонної, вартової, внутрішньої служби, патрулювання є безумовною умовою успішного виконання завдань, які стоять перед відповідною службою, у зв'язку з чим порушення порядку несення спеціальних служб представляє серйозну небезпеку для суспільства і може призвести до тяжких наслідків, а тому несення спеціальних служб у суворій відповідності із встановленим порядком є одним із найважливіших військових обов'язків» [68, с. 138–139].

З огляду на викладене вище та проведений аналіз норм чинного кримінального законодавства можемо зробити висновок,

що на відміну від проходження військової служби (ст.ст. 407–409 КК України) об'єктом порушених суспільних відносин, встановлених законодавством України в процесі несення військової служби являються суспільні відносини, кримінально-правовий захист яких закріплено у ст.ст. 418–421 КК України [100, с. 80].

З зазначеного вище випливає той факт що поняття «проходження військової служби» являється ширшим і охоплює в себе «встановлений порядок несення військової служби», у зв'язку з чим під родовим об'єктом СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) нами запропоновано розуміти *суспільні відносини, що виникають із встановленого у Збройних Силах України порядку проходження в умовах воєнного стану військової служби*.

Більшість вітчизняних вчених, зокрема: М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. В. Гавриш [124, с. 451], А. О. Кавунська [100, с. 84–85], В. О. Навроцький [124, с. 678], М. М. Сенько [188, с. 37–38], М. І. Хавронюк [205, с. 125], О. О. Шкута [47, с. 55], та інші, безпосереднім об'єктом СЗЧ справедливо вважають саме встановлений порядок проходження військової служби, що полягає у наступному.

Обов'язок військовослужбовця полягає у дотриманні Конституції та законів України, Військової присяги, а також неухильному виконанні вимог статутів Збройних Сил України та наказів командирів (що закріплено п. 4 Розділу 1 Дисциплінарного Статуту ЗСУ) [147]. Військові нормативно-правові акти, які регламентують порядок розташування, переміщення та звільнення особового складу ЗСУ, зобов'язують кожного військовослужбовця своєчасно прибувати на місце служби, перебувати там до встановленого часу звільнення і виконувати покладені на нього службові обов'язки. Вони також визначають терміни законного перебування військовослужбовців поза межами військової частини чи місця служби, забезпечуючи цим чітку реалізацію завдань ЗСУ та підтримання боєздатності армії [189, с. 456], особливо в умовах воєнного стану в Україні.

З огляду на зазначене вище, варто наголосити, що порядок проходження військової служби в умовах воєнного стану в Україні за своїм змістом включає в себе:

1. Виникнення відносин військової служби в період воєнного стану відбувається внаслідок мобілізації, що визначається як сукупність дій, які мають на меті системне переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій до функціонування в умовах особливого періоду, а також ЗСУ, інших військових формувань, сил цивільного захисту – до організації та штатного розпису воєнного часу [148]. Військова служба розпочинається з дня її фактичного проходження, що для громадян України здійснюється у добровільному порядку (на підставі контракту), шляхом направлення або за призовом, відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII [159].

2. Порядок проходження військової служби в умовах воєнного стану – регулюється Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII [159], а також іншими законами України, указами Президента України та наказами Міністерства оборони України, що встановлюють порядок прийому на військову службу, строки служби, права та обов'язки військовослужбовців, визначають систему військових звань. Законодавство також визначає порядок присвоєння військових звань, правила атестації військовослужбовців, порядок переміщення по посаді та кар'єрного зростання (пересування по службі), правила переміщення, відрядження і надання відпусток військовослужбовцям, а також умови та механізм припинення військової служби.

3. Порядок припинення відносин військової служби в умовах воєнного стану – здійснюється на підставі ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII [159], та інших нормативно-правовими актів, які встановлюють підстави, умови та процедуру звільнення

військовослужбовців з військової служби, що включає в себе подання рапорту, розгляд справи командуванням та оформлення відповідних документів, а сам порядок залежить від причини звільнення та статусу військовослужбовця.

Погоджуючись із позицією М. М. Сенька, варто зазначити, що порушення порядку проходження військової служби власноруч не лише СЗЧ вчиненому в умовах воєнного стану, але й іншим військовим кримінальним правопорушенням. До них належать: дезертирство (ч. 4 ст. 408 КК України), ухилення від військової служби шляхом самоскалічення або іншим способом (ч. 4 ст. 409 КК) та інші [188, с. 38], У зв'язку із цим, зміст безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, визначається нами як дещо вужчий за своїм об'ємом з огляду на нижченаведене.

Ми поділяємо твердження А. М. Ониськів щодо того, що проходження військової служби безпосередньо корелює з порушенням конституційного обов'язку із захисту Вітчизни (ст. 65 Конституції України). За своєю суттю, цей процес пов'язаний із юридичними фактами, які визначають її початок та припинення і залежать від виду військової служби [133, с. 5].

При СЗЧ військовослужбовець в умовах воєнного стану в Україні самовільно, тобто діючи на власний розсуд, без відповідного дозволу, наказу чи законної підстави, залишає військову частину або місце служби чи не прибуває вчасно на службу без поважних причин. Що посягає на встановлений порядок його перебування у військовій частині чи на місці служби та унеможливає виконання покладених на нього обов'язків, які виступають складовою частиною порядку проходження військової служби [189, с. 454].

Військовослужбовець, який не виконує вимоги щодо перебування у військовій частині або на місці служби, або не прибуває на службу вчасно без вагомих підстав, своїми вчинками руйнує соціальний зв'язок, що обумовлений його обов'язком перебування

у військовій частині чи на місці служби. Цим самим він справляє прямий вплив на предмет суспільних відносин і порушує затверджений порядок проходження військової служби.

Беручи до уваги ту обставину, що суспільні відносини являють собою цілісну систему та єдиний організм, вплив суб'єкта кримінального правопорушення на соціальний зв'язок і на предмет відносин спричиняє заподіяння шкоди усім суспільним відносинам, що виникають з приводу присутності військовослужбовця у військовій частині або на місці служби [188, с. 43–44]. У зв'язку із цим, вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, свідчить про посягання військовослужбовця саме на ті суспільні відносини, які формуються з приводу законодавчо встановленого порядку його присутності у військовій частині або на місці служби.

Аналізуючи безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, ми підтримуємо наукову позицію М. М. Сенька щодо складових елементів суспільних відносин, котрі формуються з приводу перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби. До них належать: суб'єкти відносин (тобто військовослужбовець і держава, між якими ці відносини виникають); предмет відносин (а саме, встановлений законодавством порядок перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби); а також соціальний зв'язок (що виражається у правах та обов'язках між суб'єктами, які постають з приводу зазначеного порядку перебування) [188, с. 44].

На підставі викладеного вважаємо, що *безпосереднім об'єктом СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану*, на нашу думку, слід вважати *суспільні відносини, що виникають в процесі встановленого правовими нормами у Збройних Силах України порядку перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби, як складової частини загального порядку проходження в умовах воєнного стану військової служби*.

Об'єктивна сторона самовільного залишення військової частини або місця служби.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, згідно з теорією кримінального права, становить зовнішнє діяння суспільно небезпечного характеру, спрямоване на об'єкт, захищений кримінальним законом, і слугує об'єктивним засвідченням наявності вини [232, с. 6]. Об'єктивна сторона також характеризується уніфікованими ознаками, спільними для всіх складів кримінальних правопорушень. До них відносять: діяння (що виражається у формі дії або бездіяльності), наслідок та причинний зв'язок між діянням і наслідком (які є обов'язковими ознаками), а також час, місце, спосіб, обстановка, знаряддя і засоби скоєння кримінального правопорушення тощо (що виступають факультативними ознаками) [100, с. 55–56].

Вивчаючи об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення Г. В. Єпур зауважує, що «об'єктивна сторона – це процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на охоронюваний кримінальним законом об'єкт, послідовного розвитку тих подій та явищ, що починаються із кримінально-протиправного діяння суб'єкта і закінчуються настанням суспільно-небезпечних наслідків чи загрози їх настання» [55, с. 139].

За твердженням А. М. Терно, «дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, має важливе значення при наданні його кримінально-правової характеристики. Будучи явищем соціальної дійсності, в ознаках якого проявляється зовнішня сторона кримінального правопорушення (акт поведінки суб'єкта його вчинення, що проявляється в дії чи бездіяльності, і вчиняється, у певному місці, в певний час (проміжок часу), у певній обстановці), об'єктивна сторона у поєднанні з іншими елементами його складу визначає відповідну ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння (дії або бездіяльності), що в свою чергу, впливає на характер і міру призначуваного винному покарання» [199, с. 97].

Будучи елементом складу будь-якого кримінального правопорушення, як зауважує О. О. Шкута, його об'єктивна сторона має

ряд специфічних ознак, по відношенню до інших складових кримінального правопорушення, не лише являючись проявом суспільної небезпечності діяння (дії або бездіяльності), а й передумовою його кримінальної відповідальності. Об'єктивна сторона також надає можливість з'ясувати зміст інших ознак та елементів складу конкретного кримінального правопорушення [100, с. 56].

Особливість військових кримінальних правопорушень, включаючи ч. 5 ст. 407 КК України, полягає у наявності специфічного змісту, детермінованого об'єктом посягання – суспільних відносин, що формуються на ґрунті встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби.

На відміну від переважної більшості військових кримінальних правопорушень, які за конструкцією об'єктивної сторони, як правило, мають матеріальний склад, для якого характерною є обов'язкова наявність шкідливих наслідків, СЗЧ вчинене в умовах воєнного стану являється кримінальним правопорушенням з формальним складом, і для нього достатнім є факту самого суспільно-небезпечного діяння, безпосередню основу якого складають суспільні відносини, що виникають в процесі встановленого законодавством порядку проходження військової служби. У зв'язку з чим *під об'єктивною стороною СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану, нами запропоновано розуміти – зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання військовослужбовця на встановлений правовими нормами у Збройних Силах України порядок його перебування у військовій частині або на місці служби, як складової частини загального порядку проходження військової служби в умовах воєнного стану, що триває понад три доби.*

Об'єктивна сторона СЗЧ в умовах воєнного стану реалізується через активну або пасивну поведінку. Активна поведінка (дія), що триває більше трьох діб, представлена противоправним, свідомим, вольовим вчинком (вчинення дії, яку слід було не вчиняти за наявності такої можливості), що спричиняє чи може спричинити шкоду суспільним відносинам, охоронюваним

КК України – СЗЧ вчинене в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України). Пасивна поведінка (бездіяльність) виражається у протиправній, свідомій, вольовій відмові від дії (не вчинення дії, яку належало вчинити за наявності обов'язку та можливості), що шкодить чи потенційно шкодить суспільним відносинам, захищеним кримінальним законом – нез'явлення військовослужбовця вчасно на службу без поважних причин в умовах воєнного стану, тривалість якого перевищує три доби [91, с. 118–119]. Це пояснюється зобов'язанням військовослужбовця виконувати обов'язки військової служби: «на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять); на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби; поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника); під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою; під час виконання обов'язку з урядування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку» (п. 4 ст. 24 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» [148]).

Із зазначеного вище можемо зробити висновок, що «самовільним діянням військовослужбовця» вважаються дії військовослужбовця вчинені на власний розсуд, без дозволу, наказу командира (начальника) чи законної підстави, що спрямовані на залишення ним військової частини або місця служби чи його бездіяльність, яка проявляється у нез'явленні військовослужбовця вчасно на службу без поважних причин.

Для встановлення основних ознак дій військовослужбовців, як основної складової об'єктивної сторони СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану, важливе значення має тлумачення самих понять: «військова частина», «місце служби» та «умови воєнного стану».

Досліджуючи дефініцію «військова частина» нами встановлено, що ні науковці, а ні норми чинного законодавства та відомчі нормативно-правові акти, не надають однозначного її тлумачення, а лише перераховують основні ознаки притаманні досліджуваній організаційно-самостійній одиниці ЗСУ.

Так, В. Й. Кісель, вивчаючи «Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин» вважає, що «військова частина» – це основна організаційно-самостійна одиниця ЗСУ, яка має своє дійсне та умовне найменування, фінансується з коштів Державного бюджету, веде самостійне господарство, має кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатки із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням, тобто наділена всіма ознаками, властивими юридичній особі» [76, с.108].

О. І. Шкуропаський, у науковій праці «До питання актуальності надання військовим частинам статусу юридичної особи» під поняттям «військова частина» пропонує розуміти «органи військового управління, з'єднання, частини, кораблі, військові навчальні заклади, установи та організації ЗСУ, які утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України, ведуть відокремлене господарство, мають кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням» [217, с. 241].

Найбільш повним на нашу думку вважаємо поняття «військова частина» запропоноване вітчизняними вченими О. А. Кавунською та О. О. Шкутою, під яким останні пропонують розуміти «структурний елемент Збройних Сил України, сформований на підставі наказу вищого штабу (командування), який утримуються в основному за рахунок коштів Державного бюджету України, має кошторис надходжень та видатків, печатку із зображенням Державного Герба України та власним найменуванням, діяльність якого спрямована на захист суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України з урахування особливостей завдань і функцій визначених специфікою видів Збройних Сил України» [47, с. 59–60].

Проведений аналіз чинного законодавства та відомчих нормативно-правових актів дозволив встановити, що п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил» від 28.12.2000 р. № 1919 хоч і закріплено поняття «військова частина», як «заклад, установа, організація, які утримуються за рахунок коштів державного бюджету і входять до складу Збройних Сил» [164]. Проте нам воно вбачається досить абстрактним, як і закріплене в ч. 2 ст. 4 Закону України «Про Службу військового капеланства» від 30.11.2021 № 1915– IX [167] положення «...органі військового управління, з'єднанні, військовій частині, військовому навчальному закладі, установі чи організації (далі – військова частина)» [167].

Офіційне тлумачення поняття «військова частина» відсутнє і в відомчих нормативно-правових актах ЗСУ. Так, п 5 Положення «Про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, затвердженого Указом Президента України від 29 жовтня 2012 р. № 618/2012 «військові частини» розглядаються як «органи військового управління, з'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації»[148]. Положення «Про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України», затверджене Наказом Міністерства оборони України 03.07.2013 № 448 закріплює лише їх перелік – «військові частини, військові навчальні заклади, установи, організації ЗСУ» (п. 1.2. Положення) [157].

З аналізу викладеного вище приходимо висновку, що характерними ознаками притаманними військовій частині є:

- являється типовою організаційною одиницею ЗСУ або інших військових формувань;
- відсутній статусу юридичної особи;
- має власне найменування, що складається з номера та/або назви;
- має власний штат;
- має печатку із зображенням Державного Герба України;
- має рахунки у банківських установах;

- утримується коштом Державного бюджету України;
- основна ціль здійснюваної діяльності полягає у гарантуванні та захисті суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України.

Вказане вище надає можливість запропонувати власне бачення на визначення *«військова частина» -це типова організаційна одиниця Збройних Сил України, що не має статусу юридичної особи та утворюється на підставі наказу вищого штабу (командування), утримуються за кошти Державного бюджету України, має власний штат, кошторис надходжень та видатків, печатку із зображенням Державного Герба України та власне найменування, що складається з номера та/або назви, діяльність якої спрямована на захист суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України.*

Межі території військової частини залежать від способу дислокації: при казарменому розташуванні територія обмежується військовим містечком; при табірному – табірним районом; а якщо підрозділ розміщений автономно від основної військової частини, територія відповідає межах розміщення цього підрозділу [100, с. 86].

Окремо варто зауважити, що порядок проходження військової служби військовослужбовцями за призовом під час мобілізації, на особливий період, в умовах воєнного стану, відрізняється від порядку її проходження військовослужбовцями контрактної військової служби. У зв'язку з чим самовільне залишення військовослужбовцем, який проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період військової частини або місця служби передбачає протиправні його дії вчинені в умовах воєнного стану з власної волі та на власний розсуд, без дозволу, наказу командира (начальника) чи законної підстави, що спрямовані на вихід військовослужбовця за межі військового містечка, табірному району або розташування підрозділу Збройних Сил України або інших військових формуваннях, які створені відповідно до законодавства.

У науці кримінального права поняття «військова частина», як правило, ідентифікується з поняттям «місце служби», водночас, необхідно відзначити, що під час проходження військової служби, особливо в умовах воєнного стану, військовослужбовці здебільшого перебувають поза межами військової частини. Це зумовлено їхньою участю у бойових діях, військових операціях, виконанням завдань командира (начальника), проходженням навчань, а також участю в інших заходах, включно з господарськими роботами поза розташуванням частини, переміщенням з одного місця до іншого тощо. У зв'язку з чим *«місце військової служби» ми пропонуємо розуміти – місце де військовослужбовець відповідно до наказу або дозволу командира (начальника) повинен проходити військову службу чи перебувати протягом певного періоду часу.*

Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII закріплено, що «воєнний стан» – це «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» (ст. 1 Закону) [165].

Ключовою ознакою складу кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України виступає самовільний характер залишення військової частини або місця служби. Це означає, що дії військовослужбовця, скоєні в умовах воєнного стану контрольовані власною волею, і вчиняються на власний розсуд, без дозволу, наказу чи правової підстави, спрямовані на залишення

військової частини або місця служби чи несвоєчасне прибуття на службу за відсутності поважних для цього причин.

Статутом внутрішньої служби ЗСУ встановлено, порядок звільнення з розташування військової частини (ст. ст. 216–222 Статуту), а саме, «військовослужбовці строкової військової служби у вільний від занять та робіт час мають право вільно переміщатися по території військової частини, а під час звільнення – і в межах гарнізону. Військовослужбовці офіцерського, сержантського (старшинського) складу, які проходять службу за контрактом, що виїжджають за межі гарнізону, письмово повідомляють про це командира військової частини. Виїзд військовослужбовців строкової військової служби за межі гарнізону (за винятком випадків відбуття у відпустку або відрядження) забороняється» (ст. 216 Статуту) [170].

Відповідно до ст. 217 Статуту «Військовослужбовці строкової військової служби, які не мають дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на чергове звільнення, користуються правом на звільнення з розташування військової частини. При цьому звільнення військовослужбовців здійснюється в такій черговості, щоб це не призводило до зниження рівня бойової готовності військової частини та якості бойового чергування. Військовослужбовці строкової військової служби звільняються з розташування військової частини командиром роти в установленому командиром військової частини порядку. Військовослужбовці одержують право на звільнення з розташування військової частини після складання ними Військової присяги. Для забезпечення вільного волевиявлення військовослужбовцям строкової військової служби в день виборів надається звільнення не менш як на чотири години, крім тих військовослужбовців, які призначені до складу добового наряду. Голосування військовослужбовців, які несуть службу в наряді, проводиться у вільний від несення цієї служби час. Дозвіл на звільнення дається почергово. Черговість звільнень контролюється головними сержантами (заступниками командирів) взводів» [170].

У ст. 219 Статуту визначено, що «у визначений час черговий роти шикує військовослужбовців, які мають дозвіл на звільнення, і доповідає головному сержантові роти. Головний сержант роти перевіряє їх за списком, а також їх зовнішній вигляд, знання ними правил поведінки у громадських місцях, наявність військових квитків і видає їм записки про звільнення. Черговий роти вносить їх прізвища до книги обліку звільнених, складає список і представляє звільнених черговому частини (додатки 12 і 13 Статуту)» [170].

У відповідності до ст. 220 Статуту «Після повернення із звільнення військовослужбовці доповідають черговому роти про повернення, здають йому записки про звільнення і доповідають своєму безпосередньому командирові (начальникові)» [170].

Як засвідчило наше дослідження, на практиці, в умовах воєнного стану, досить поширеними є випадки, коли військовослужбовець залишає військову частину або місце служби з дозволу чи наказу уповноваженого командира (начальника), проте самовільно не з'являється на службу понад три доби без наявності поважних на те причин. Такі дії військовослужбовця варто кваліфікувати за ч. 5 ст. 407 КК України.

Окремо слід наголосити, що аналіз норм чинного законодавства виявляє певну відмінність об'єктивних ознак СЗЧ в умовах воєнного стану щодо військовослужбовців-контрактників та військовослужбовців за призовом. Як зазначалося раніше, військовослужбовець за призовом уповноважений залишити військову частину або місце служби виключно з дозволу чи наказу командира (начальника). Однак, це положення не стосується військовослужбовців за контрактом, які зобов'язані перебувати в розташуванні частини або місці служби лише у визначений час, оскільки, у службових справах вони мають право покидати розташування без спеціального на те дозволу, письмово повідомивши про це командира (начальника) [170].

З огляду на зазначене самовільним вважається залишення, військової частини або місця служби військовослужбовцем контрактної

служби, без відповідного дозволу протягом встановленого службового часу або встановленого наказом командира (начальника) часу, якщо таке залишення не викликане службовою необхідністю чи іншими об'єктивними обставинами, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин.

Так, колегією суддів Верховного Суду у постанові від 31.03.2025 р., по справі № 295/8165/23 констатовано, що «для військовослужбовця військової служби за контрактом відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК, настає в разі нез'явлення вчасно на службу без поважних причин після будь-якого перебування поза межами частини, або навіть коли останній повернувся до частини, але не доповів про прибуття відповідному командирі (начальнику), не приступив до виконання обов'язків військової служби» [144]. Верховним судом Окремо визначено, що «Оскільки військовослужбовці служби за контрактом розпоряджаються вільним від служби часом за власним розсудом, що передбачено контрактом, початковим моментом нез'явлення на службу є день, в який вони повинні були прибути на службу, але не прибули. За таких обставин, для доведення наявності складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК, необхідність підтвердження доказами чи матеріалами службового розслідування факту зникнення особи із місця несення служби відсутня» [144].

За результатами проведеного аналізу судових справ за фактом вчинення ч. 5 ст. 407 КК України за 2022–2024 роки, нами встановлено, що в умовах воєнного стану самовільне залишення військової частини або місця служби (об'єктивна сторона у формі дії) скоюють 84,4% військовослужбовців, нез'явлення вчасно на службу без поважних причин (бездіяльність) фіксується у 15,6% випадків. Відповідно, для встановлення наявності чи відсутності складу досліджуваного кримінального правопорушення, вчиненого в умовах воєнного стану, критично важливим є наявність факсу самовільного (за власною волею, без дозволу командира (начальника)) залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем,

а також його несвоечасне прибуття на службу за відсутності вагомих підстав. Це зумовлено тим, що не кожне залишення такою особою військової частини або місця служби без дозволу чи наказу уповноваженого командира (начальника) визнається протиправним, як і не кожне його нез'явлення вчасно на службу.

Існують випадки, коли в умовах воєнного стану залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем чи його нез'явлення вчасно на службу є незалежним від волі або бажання особи, зокрема, це може бути зумовлено наслідками його зникнення безвісти, поранення, потрапляння в полон, евакуації, нещасного випадку, втрати орієнтації на місцевості тощо. У зв'язку з цим, для належної кваліфікації діянь особи критичне значення має точне та всебічне встановлення всіх фактичних обставин кожної окремо справи [100, с. 94].

Крім того, важливим аспектом є наявність дозволу або наказу командира (начальника). Дії військовослужбовця щодо залишення військової частини або місця служби за розпорядженням не компетентного командира (начальника) виключають склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, якщо військовослужбовець звичайно не знав про відсутність у командира (начальника) необхідних повноважень.

СЗЧ вчинене в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України), являється триваючим кримінальним правопорушенням (тяжким злочином), для вірної кваліфікації якого важливим є встановлення моменту його початку і закінчення, який як показало наше дослідження, для різних категорій військовослужбовців визначається по-різному.

Так, для військовослужбовця строкової служби СЗЧ вчинене в умовах воєнного стану розпочинається після спливу трьох діб з моменту залишення ним військової частини або місця служби чи виникнення у військовослужбовця обов'язку з'явитися на службу в певний час, і триває до моменту його затримання чи повернення у військову частину чи місце служби.

Для військовослужбовців військової служби за контрактом встановлено регламент службового часу, в якому визначаються строки та тривалість виконання ними основних заходів, що визначається військовими статутами, інструкціями, наказами та іншими відомчими документами. Таким чином, початковим моментом СЗЧ, вчиненого в умовах воєнного стану, для цієї категорії осіб, визначається момент фактичного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби без відповідного дозволу протягом встановленого службового часу чи часу, визначеного наказом командира (начальника), за умови, що таке залишення не зумовлене службовою необхідністю чи іншими об'єктивними обставинами. Так само початком вважається несвоєчасне прибуття його на службу без поважних причин, понад три доби.

Як слушно зазначає О. О. Ободовський «вчинення кримінальних правопорушень, які полягають у невиконанні обов'язку, має завершуватись в останній день строку, протягом якого обов'язок мав виконуватись» [128, с. 12], у зв'язку з чим в умовах воєнного стану, початком нез'явлення вчасно без поважних причин на службу для усіх категорій військовослужбовців слід вважати закінчення встановленої тривалості умовно-правомірного перебування поза службою, що не має перевищувати три доби. Чому саме умовно-правомірного? У випадку СЗЧ, вчиненого в умовах воєнного стану, тривалість якого не перевищує трьох діб, кримінальне провадження не розпочинається, однак, за таке діяння передбачене притягнення військовослужбовця до адміністративної відповідальності згідно зі ст. 172-11 КУпАП.

Якщо у документі, що надає військовослужбовцю право перебувати поза межами військової частини або місця служби вказана лише дата його повернення, то СЗЧ вчинене в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) слід обчислювати з наступного дня, після спливу трьох діб, які розпочинаються після вказаної у документі дати. Якщо ж крім дати вказується ще й година повернення на службу, то самовільна відсутність розпочинається після спливу 72 годин, які розпочинаються після вказаної у документі години.

На практиці, в умовах воєнного стану, встановлення початкового моменту нез'явлення військовослужбовця вчасно без поважних причин часто викликає труднощі, коли наприклад у військовослужбовця відсутній документ з вказаним строком прибуття на службу або цей строк був визначений йому усним розпорядженням командира (начальника). У зв'язку з чим не завжди можна точно встановити строк прибуття військовослужбовця на службу після виконання ним бойового завдання, якщо конкретний строк повернення йому не був вказаний. В таких випадках М. М. Сенько пропонує початковий момент самовільної відсутності військовослужбовця рахувати, при конкретних обставинах справи, з того часу, коли він мав реальну можливість з'явитися у військову частину або до місця служби, проте умисно цього не зробив [188 с. 44]. Як показало наше дослідження, що знайшло своє підтвердження зі слів опитаних нами респондентів, як з числа військовослужбовців так і слідчих ДБР, на практиці, в умовах воєнного стану встановити час коли військовослужбовець мав реальну можливість з'явитися у військову частину або місце служби дуже важко.

СЗЧ вчинене в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) утворює закінчений склад кримінального правопорушення з моменту самовільного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби, а також при нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, після спливу трьох діб, що починають свій відлік, у випадку дії – самовільного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби, та у випадку бездіяльності – з моменту виникнення у військовослужбовця обов'язку з'явитися на службу в певний час.

У процесі дослідження нами встановлено, що в умовах воєнного стану досить часто трапляються випадки, коли військовослужбовець самовільно залишає військову частину або місце служби чи несвоечасно прибуває на службу без поважних причин, після чого з'являється до правоохоронних органів із зізнанням. Як підтверджує судова практика, такі дії військовослужбовців

не можуть бути кваліфіковані як добровільна відмова від вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану, оскільки інститут добровільної відмови в кримінальному праві України передбачає остаточне припинення особою за власною волею готування до кримінального правопорушення або замаху на нього, за умови усвідомлення можливості доведення кримінального правопорушення до кінця. Зокрема, ст. 17 КК України «Особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення» [95], у зв'язку від вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України військовослужбовець може відмовитись до спливу трьох діб з моменту самовільного залишення ним військової частини або місця служби, або виникнення у нього обов'язку з'явитися на службу в певний час.

Тривалість самовільного залишення військової частини або місця служби не є визначальною для кваліфікації закінченого складу СЗЧ, скоєного в умовах воєнного стану. Не мають впливу на кваліфікацію і подальше повернення військовослужбовця до частини (місця служби) або його з'явлення до відповідних органів із зізнанням.

Готуванням до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби необхідно вважати будь-які умисні дії, спрямовані на створення умов для його скоєння. Це включає вишукування способів, знарядь чи засобів, необхідних для самовільного залишення військової частини або місця служби тривалістю понад три доби.

Замахом на самовільне залишення військової частини або місця служби можуть кваліфікуватися дії військовослужбовця, безпосередньо спрямовані на самовільне залишення військової частини або місця служби тривалістю понад три доби.

На підставі викладеного *«самовільне залишення військової частини або місця служби вчинене в умовах воєнного стану» пропонуємо розуміти, як умисне, протиправне порушення встановленого правовими нормами у Збройних Силах України порядку перебування*

військовослужбовців у військовій частині або на місці служби, як складової частини загального порядку проходження в умовах воєнного стану військової служби, що триває понад три доби.

2.2 Суб'єктивні ознаки самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні

При здійсненні кримінально-правової характеристики СЗЧ, вчиненого в умовах воєнного стану, одним із пріоритетних завдань виступає правильне встановлення його суб'єктивних ознак, складовими елементами яких є суб'єкт та суб'єктивна сторона досліджуваного складу кримінального правопорушення.

Суб'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні.

Визначення суб'єкта кримінального правопорушення являється ключовим у вирішенні питань його кваліфікації та характеризує певні ознаки притаманні особі, яка його вчинила.

Відповідно до КК України «суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність» (ч. 1 ст. 18 КК України) [95]. Аналіз зазначеної норми кримінального законодавства дозволяє визначити три основні ознаки, притаманні загальному суб'єкту кримінального правопорушення:

- 1) фізична особа, що свідчить про можливість бути суб'єктом кримінального правопорушення лише людині;
- 2) осудність, тобто здатність особи під час скоєння кримінального правопорушення керувати своїми діями (чи бездіяльністю) та усвідомлювати їх (ч. 1 ст. 19 КК України) [95];
- 3) вік кримінальної відповідальності – за загальним правилом, кримінальну відповідальність несуть особи, яким на момент

вчинення кримінального правопорушення вповнилося шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 КК України) [95].

Зважаючи на те, що перелічені вище ознаки суб'єкта кримінального правопорушення є загальними, варто зауважити що вони застосовуються не до всіх складів кримінальних правопорушень. Це пов'язано з тим, що у деяких нормах Особливої частини КК України законодавець наділяє суб'єктів кримінального правопорушення спеціальними ознаками і в залежності від наявності або відсутності цих ознак, у теорії кримінального права суб'єктів кримінальних правопорушень прийнято поділяти на загальних і спеціальних [100, с. 95].

Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України «спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [95].

Для категорії військових кримінальних правопорушень, які закріплені в розділі XIX Особливої частини КК України, характерною ознакою є наявність спеціального суб'єкта. Це впливає зі змісту статті 401 КК України, яка встановлює, що «військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів» [95].

М. І. Панов, у науковій праці «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» зауважує, що «суб'єктами військових кримінальних правопорушень можуть бути солдати, матроси, сержанти, старшини, прапорщики, мічмани, особи офіцерського складу, курсанти та слухачі військово-навчальних закладів і військовозобов'язані під час проходження навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів. Суттєвою ознакою наведених осіб як суб'єктів кримінального правопорушення є те,

що вони несуть чи проходять військову службу або є військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (перевірних) чи спеціальних зборів» [61, с. 14].

Разом з тим варто зауважити, що диспозиція ч. 5 ст. 407 КК України вказує на наявність спеціального суб'єкта СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану, яким може бути лише військовослужбовець, що виключає з кола суб'єктів даного кримінального правопорушення військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів, та викликає необхідність з'ясування самої суті та змісту поняття «військовослужбовець» [21, с. 370].

Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» № 2232-XII від 25.03.1992 р. встановлено, що військовослужбовці – «це особи, які проходять військову службу» (ч. 9 ст. 1 Закону) [61]. Однак, зазначене положення, на наше переконання, не висвітлює всієї сутності поняття «військовослужбовець» і не є достатньо вичерпним, що вимагає проведення його наукового та системного аналізу.

Статтею 2 Закону закріплено, що «військова служба – є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності» [61].

Проходження військової служби здійснюється:

- громадянами України – на підставі призову, за направленням або у добровільному порядку (за контрактом);
- особами без громадянства та іноземцями – у добровільному порядку (за контрактом) на посадах у Національній гвардії України, Збройних Силах України й Державній спеціальній службі транспорту.

З зазначеного вище можемо зробити висновок, що громадяни України, іноземцями та особи без громадянства, які проходять військову службу, є військовослужбовцями [21, с. 370].

Відповідно до Положення проходження громадянами України військової служби у ЗСУ «визначається порядок проходження громадянами України (далі – громадяни) військової служби у Збройних Силах України та регулюються питання, пов’язані з виконанням громадянами військового обов’язку в запасі» [162].

П. 6 ст. 2 Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу Видами військової служби» є: «базова військова служба; військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період; військова служба за контрактом осіб рядового складу; військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів та закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки (далі – вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти), а також закладів фахової передвищої військової освіти; військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; військова служба за призовом осіб офіцерського складу; військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період» [148].

З огляду на вищезазначене, в контексті предмету нашого дослідження, досить важливим є з’ясування суті та встановлення мінімального віку набуття статусу військовослужбовця щодо кожного виду військової служби.

1. Проведений аналіз статті 15 Закону [148] дав змогу встановити, що статус військовослужбовця базової військової служби набувають придатні за станом здоров’я громадяни України чоловічої статі (жіночої статі – добровільно), яким на день відправлення виповнилося 18 років, а також старші особи, котрі не досягли 25-річного віку. Згадані громадяни України мають право одноразово обрати рік проходження базової військової служби до моменту досягнення ними 24-річного віку [148].

2. Відповідно до Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період,

затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16.05.2024 р. № 560 «на військову службу під час мобілізації, на особливий період призиваються резервісти та військовозобов'язані, які придатні до військової служби за станом здоров'я та не мають права на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації з підстав, визначених ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»» [159; 157]. Проведений аналіз ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» засвідчив, що «не підлягають призову на військову службу під час мобілізації до досягнення 25-річного віку військовозобов'язані, які пройшли базову загальновійськову підготовку відповідно до статті 10-1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» чи базову військову службу. Такі особи у зазначений період можуть бути призвані на військову службу за їх згодою» [159].

Виходячи з викладеного, ми можемо зробити висновок, що статус військовослужбовця військової служби під час мобілізації та на особливий період можуть набути лише ті громадяни України чоловічої статі, які є придатними за станом здоров'я. Обов'язковими умовами є досягнення ними 25-річного віку та проходження базової військової служби або базової загальновійськової підготовки, що відповідає вимогам статті 10-1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [159; 157].

Разом з тим, в контексті предмету нашого наукового дослідження не менш важливим є і встановлення граничного віку, який забезпечує наявність у військовослужбовця такого правового статусу.

Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII» встановлено, що «граничний вік перебування на військовій службі: для військовослужбовців рядового, молодшого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, – до 45 років; для військовослужбовців старшого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, – до 50 років; для військовослужбовців вищого сержантського

і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, – до 55 років; для військовослужбовців молодшого офіцерського складу – до 45 років; для військовослужбовців старшого офіцерського складу: майорів (капітанів 3 рангу), підполковників (капітанів 2 рангу) – до 50 років; полковників (капітанів 1 рангу) – до 55 років; для військовослужбовців вищого офіцерського складу – до 60 років; для військовослужбовців, які проходять військову службу під час особливого періоду, з числа осіб рядового, сержантського і старшинського складу, молодшого та старшого офіцерського складу – до 60 років та для осіб вищого офіцерського складу – до 65 років» (ст. 22 Закону) [148].

Як правило, в обов'язковому порядку, військову службу проходять чоловіки, проте жінки також мають право на проходження військової служби у добровільному порядку (ст.ст. 1, 10-1, 15, 19 Закону) [148].

Жінки, які не перебувають на військовому обліку і вирішили вступити на військову службу за контрактом, укладають контракт про проходження військової служби (ст. 19 Закону) [148].

Проведений аналіз праць вітчизняних вчених надав нам можливість з'ясувати, що більшість із них до визначення «військовослужбовець» підходять досить формально, виходячи з тлумачення змісту поняття «військовий обов'язок», закріпленому у ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» [148].

Так, І. А. Бородіна під поняттям «військовослужбовець» пропонує розуміти особу, яка проходить державну службу особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язану із захистом держави, її цілісності та суверенітету» [228, с. 165].

Схожий підхід до визначення поняття «військовослужбовець» застосував і М. І. Карпенко у своєму монографічному дослідженні «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)». Зазначений учений почав свій аналіз з опрацювання змісту поняття «військовий обов'язок», а конкретніше – його

мети, яка була визначена у статті 1 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» у редакції, що діяла станом на 2018 рік, у зв'язку з чим, за словами вченого «військовослужбовець» – це особа, яка проходять військову службу у ЗСУ, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, а також правоохоронних органах спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, посади в яких комплектуються військовослужбовцями» [68, с. 142].

Т. Ю. Касько визначає «військовослужбовця» як громадянина України, що здійснює загальний військовий обов'язок або службу за контрактом у ЗСУ та інших військових формуваннях, і придатний за віком і станом здоров'я до професійної діяльності, спрямованої на захист Вітчизни [73, с. 413]. Однак, дана дефініція, на наш погляд, не є достатньою у зв'язку з тим, що військову службу в добровільному порядку (за контрактом) на посадах у ЗСУ, ДССТ та НГ проходять не тільки громадяни України, але й особи без громадянства та іноземці [148].

Найбільш повним ми визнаємо поняття «військовослужбовець», запропоноване А. О. Ревою, під яким авторка розуміє особу, котра на законних підставах проходить державну службу особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності, пов'язаній із захистом територіальної цілісності, незалежності й оборони України. Дана діяльність здійснюється громадянами України (за винятком випадків, визначених законом), іноземцями та особами без громадянства, які придатні до неї за віком і станом здоров'я, у ЗСУ, СБУ, ДПСУ, НГУ та інших військових формуваннях, утворених згідно із законами України, ДССТ, Держспецзв'язку, а також у правоохоронних органах спеціального призначення, посади в яких комплектуються військовослужбовцями [180, с. 219].

В контексті предмету нашого наукового дослідження важливо зауважити, що умови воєнного стану стали підставою не лише до законодавчих змін, а й змін судової практики.

Так, Т. Ю. Касько вивчаючи «Ознаки суб'єкта злочинів проти порядку несення та проходження військової служби» зауважує, «що особа, яка незаконно призвана на військову службу або перебуває на ній, не повинна виконувати обов'язки військової служби. Так, за позицією авторки особи, які були незаконно призвані (прийняті) на військову службу за станом здоров'я (фізичного або психічного), перевищенням граничного віку призову, незважаючи на відсутність відповідного громадянства, під час вчинення кримінальних правопорушень проти порядку проходження військової служби не розглядаються як суб'єкти військових кримінальних правопорушень та підлягають виправданню» [73, с. 416]. Подібної точки зору дотримуються і О. О. Дудоров та Є. О. Письменський, стверджуючи, що «суб'єктами СЗЧ не можуть бути особи, які незаконно призвані (прийняті) на військову службу або незаконно її проходять, оскільки не наділені всіма необхідними для цього ознаками. Тому, за словами поіменованих вчених, акти управління, які були прийняті з порушенням вказаних вимог, є дефектними. Визнання такого акта державного управління незаконним (недійсним) зумовлює його нікчемність і скасування, а звідси – анулювання всіх юридичних наслідків у минулому та в майбутньому» [88, с. 597].

Проте з такими висновками вітчизняних вчених ми погодися не можемо, з огляду на проведений нами аналіз судової практики Верховного Суду, яким у Постанові від 5 лютого 2025 р у справі № 160/2592/23 наголошено, що «процедура призову військовозобов'язаного на військову службу під час мобілізації є незворотною, тобто такою, що вже відбулася, а визнання процедури призову протиправною не спричинює відновлення попереднього становища особи, призваної на військову службу».

Окремо варто зазначити, що незважаючи на певні спільні ознаки із суб'єктами військових кримінальних правопорушень С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук та В. М. Ярій справедливо зазначають, що «деякі особи не можуть вважатися їх суб'єктами, до таких

осіб поіменовані вчені відносять: робітників і службовців військових частин та установ (які працюють за контрактом), працівників відомчої воєнізованої охорони та моряків торговельних суден тощо» [93, с. 266].

Також суб'єктами СЗЧ не виступають поліцейські поліції особливого призначення НПУ. Хоча ці особи і залучені до безпосередньої участі в бойових діях під час воєнного стану, вони не підлягають відповідальності за статтею 407 КК України, що прямо закріплено у частині 2 статті 401 КК України [95].

Проведений аналіз норм чинного законодавства та позицій вітчизняних науковців у досліджуваному нами напрямку надав можливість зробити висновок, що особа, яка вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану, є спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення. Відносно загального суб'єкта, така особа наділена додатково обов'язковою ознакою – наявністю статусу військовослужбовця. Відповідальність за скоєння СЗЧ в умовах воєнного стану несуть військовослужбовці ЗСУ, СБУ, ДПСУ, НГУ й інших військових формувань, утворених згідно із законами України, ДССТ та Держспецзв'язку [95].

Все вказане вище надає можливість сформувати визначення *«військовослужбовець»* – *придатний за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземець та особа без громадянства, який на законних підставах проходить у Збройних Силах України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України, Національній гвардії України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, Державній спеціальній службі транспорту, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також правоохоронних органах спеціального призначення, посади в яких комплектуються військовослужбовцями, державну службу особливого характеру, що полягає у його професійній діяльності пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.*

Суб'єктивна сторона самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні.

Психічне ставлення особи до дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі необережності або умислу – вина, закріплена статтею 23 КК України [95], є головною обов'язковою ознакою будь-якого складу кримінального правопорушення. СЗЧ, вчинене в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України), не становить винятку з цього правила й визначає зміст та наявність суб'єктивної сторони. Її відсутність, своєю чергою, виключає суб'єктивну сторону й увесь склад кримінального правопорушення [91, с. 161].

За твердженням В. К. Грищука суб'єктивну сторону являє «сукупність певних ознак, що характеризують його внутрішню сторону, тобто психічну діяльність особи, безпосередньо пов'язану із вчинення кримінального правопорушення» [35, с. 273].

В. М. Бурдін, вивчаючи зміст вини наголошує, що «її з'ясування являється неможливим без аналізу інтелектуальної та вольової ознак вини, що характеризується усвідомленням особою суспільно небезпечного характеру власної поведінки та передбачення суспільно небезпечних наслідків» [16, с. 357].

За словами А. О. Кавунської, незважаючи на те, що «суб'єктивна сторона кримінального правопорушення відображає психічну, нематеріальну діяльність винної особи, вона завжди встановлюється як факт об'єктивної дійсності, адже саме психічна діяльність винної особи в кримінально-протиправному діянні об'єктивується в самому діянні» [100, с. 105], зважаючи на це, вивчення дії чи бездіяльності особи неможливе без урахування її внутрішніх, суб'єктивних факторів, оскільки «діяння» як таке передбачає конкретну поведінку особи, зумовлену її волею і свідомістю [220, с. 5].

Враховуючи той факт, що досліджуваний нами склад кримінального правопорушення ч. 5 ст. 407 КК України є формальним, важливим в контексті предмету нашого дослідження є встановлення лише психічного ставлення суб'єкта СЗЧ до вчинюваного діяння,

що виражається як в дії – самовільне залишення військової частини або місця служби, так і в бездіяльності – нез'явлення військовослужбовця вчасно на службу без поважних причин, що тривають понад три доби.

Проведений аналіз наукових праць, в контексті предмету нашого дослідження, доводить відсутність у теорії кримінального права однозначної точки зору вітчизняних вчених, щодо форми вини кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України.

Значна кількість науковців, зокрема Г. М. Анісімов [61, с. 42], Ю. П. Дзюба [61, с. 42], В. І. Касинюк [61, с. 42], М. І. Карпенко [62, с. 222], В. А. Клименко [126, с. 860], В. К. Матвійчук [62, с. 222]. М.І.Панов [61, с. 42]. та ін. вважають, що СЗЧ вчиняється військовослужбовцем умисно, у випадку СЗЧ, а його нез'явлення вчасно без поважних причин на службу можливо як умисно так і з необережності. Аналогічну позицію захищають і Н. В. Коломієць та Є. Ю. Лугина у своїй науковій роботі «Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак». Учені доходять висновку, що з позиції суб'єктивної сторони діяння у формі СЗЧ може бути скоєне з умислом. Оскільки в цьому контексті не мають вирішального значення такі його різновиди, як непрямий чи прямий умисел, автори підкреслюють наявність у даному правопорушенні так званого «заздалегідь обдуманого умислу», при цьому невчасне прибуття на місце служби без поважних причин може бути вчинене як умисно, так і з необережності [82, с. 583]. М. І. Карпенко та В. К. Матвійчук, досліджуючи «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти», також зазначають, що невчасне нез'явлення військовослужбовцем на службу за відсутності поважних причин може бути вчинене як з необережності, так і умисно. З одного боку, військовослужбовець усвідомлює, коли і де має перебувати, проте не бажає своєчасно повернутися до місця служби. З іншого боку, особа військової служби

з різних обставин не прибула на місце служби, при цьому не маючи наміру вчиняти правопорушення, але й не маючи підстав, які б унеможливляли її своєчасне повернення. Спільною рисою для обох цих форм є те, що правопорушник перебуває поза територією військової частини чи місця служби лише тимчасово і не має наміру ухилитися від несення військової служби назавжди [62, с. 222].

Як показало наше дослідження, що підтверджується проведенням аналізом судової практики, та наукових позицій інших вчених, вважаємо що СЗЧ в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) в обох випадках, що виражаються як в дії – самовільному залишенні військової частини або місця служби, так і в бездіяльності – нез'явлення військовослужбовця вчасно на службу без поважних причин, що тривають понад три доби, вчиняється умисно, з огляду наведені нижче факти та обставини [22, с. 550].

Ключовим елементом у розв'язанні даного питання вважаємо саме самовільний характер вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України), що за нашим переконанням полягає в діях військовослужбовця вчинених на власний розсуд, без дозволу, наказу чи законної підстави, що спрямована на залишення ним військової частини або місця служби чи його бездіяльності – не з'явленні вчасно на службу без поважних причин.

У випадку вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану винний суб'єкт усвідомлює умисне і протиправне порушення порядку свого перебування у військовій частині або на місці служби, який визначений правовими нормами у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, що створені відповідно до законодавства, що є складовою частиною загального порядку проходження військової служби в умовах воєнного стану і триває понад три доби [22, с. 551].

СЗЧ має самовільний характер не лише у випадку залишення військової частини або місця служби, але й нез'явлення військовослужбовця вчасно на службу без поважних причин, що тривають понад три доби, адже суб'єктивна сторона даного кримінального правопорушення полягає в намірі його суб'єкта перебувати

поза межами військової частини або місця служби, без бажання повернутися вчасно на службу та за відсутності поважних причин такого. Військовослужбовець при скоєнні цього діяння цілком усвідомлює своє протиправне та умисне нехтування встановленим правовими нормами порядком перебування у військовій частині або на місці служби в ЗСУ та інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства, що пов'язано з тим, що під час вступу на військову службу кожен військовослужбовець урочисто присягнув Українському народові завжди бути вірним і відданим йому, захищати його суверенітет, обороняти Україну, її територіальну цілісність та недоторканність, чесно і сумлінно виконувати накази командирів та військовий обов'язок, неухильно дотримуватися законів України і Конституції України, а також зберігати державну таємницю [170].

Статутом внутрішньої служби ЗСУ окремо закріплено обов'язок військовослужбовців виконувати службові функції, які визначають обсяг завдань, доручених їм за посадою. Регламентація цих обов'язків здійснюється статутами ЗСУ, а також відповідними посібниками, інструкціями, положеннями та порадами [170].

На підставі викладеного, ми підтримуємо наукову позицію М. М. Сенько, що не можна розмежовувати види умислу в залежності від бажання винного ухилятися від військової служби протягом певного проміжку часу при вчиненні СЗЧ. Бажання як ознака умислу, за справедливим твердженням вченого, належить лише до суспільно небезпечного діяння. А при встановленні форми вини СЗЧ немає значення направленість умислу на тривале чи короткочасне ухилення від проходження військової служби [188, с. 44].

В контексті зазначеного вище важливо наголосити на тому, що умовах воєнного стану для кваліфікації СЗЧ важливу роль відіграють два аспекти, по-перше: самовільне ухилення від проходження військової служби має тривати більше трьох діб, і по-друге військовослужбовець не має на меті виключити себе із правовідносин проходження військової служби взагалі, а лише тимчасово,

самовільно нехтуючи власним обов'язком перебувати у військовій частині або на місці служби.

Прямий умисел при скоєнні СЗЧ в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) характеризується тим, що винна особа повністю усвідомлює суспільну небезпеку та фактичні обставини вчинюваного нею діяння (дії або бездіяльності). Водночас, бажання як ознака умислу має відношення виключно до діяння [22, с. 552].

Коли військовослужбовець самовільно залишає місце служби або військову частину в умовах воєнного стану, чи несвоечасно з'являється на службу без поважних причин терміном понад три доби, він розуміє протиправність власного діяння (дії чи бездіяльності), оскільки це діяння спрямоване на порушення вимог статутів ЗСУ, чинного законодавства, військової присяги та відомчих нормативно-правових актів.

Так вироком Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 21.07.2025 по справі № 484/3820/25 військовослужбовця було «визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною ч. 5 ст. 407 КК України та призначено йому покарання у виді 5 (п'яти) років позбавлення волі, за те що він, 09.03.2025 о 08 год 30 хв будучи військовослужбовцем військової служби за контрактом та проходячи військову службу на посаді діловода відділення медичного постачання військової частини, у військовому званні «старший солдат», діючи умисно, в порушення вимог чинного законодавства України, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, з метою тимчасово ухилитися від обов'язків військової служби в умовах воєнного стану, самовільно залишив місце служби – тимчасове розташування евакуаційного відділення медичної роти військової частини та незаконно перебував поза його межами тривалістю понад три доби, проводячи час на власний розсуд, не пов'язуючи його з виконанням обов'язків військової служби, не повідомляючи про себе органам військового управління та правоохоронним

органам, як про військовослужбовця, який самовільно залишив місце служби до 19.05.2025 р.» [24].

Вироком Садгірського районного суду м. Чернівці від 03.03.2025 р., по справі № 726/2499/24, військовослужбовця було визнано «винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України та призначено йому покарання у виді 5 (п'яти) років позбавлення волі, за те що він, будучи військовослужбовцем за призовом з 16.05.2023 року під час мобілізації, перебуваючи на посаді стрільця-снайпера гірсько-штурмового відділення гірсько-штурмового взводу гірсько-штурмової роти військової частини, у порушення норм чинного законодавства, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, порушуючи військову дисципліну, маючи намір тимчасово ухилитися від несення обов'язків військової служби, в умовах воєнного стану, без поважних причин та дозволу командування військової частини, 06.04.2024 не прибув з відпустки після поранення до розташування військової частини, та перебував за місцем свого проживання, де проводив службовий час на власний розсуд, не пов'язаний з проходженням військової служби до 17.08.2024, чим вчинив нез'явлення військовослужбовцем вчасно на службу без поважних причин, тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану тобто злочин, передбачений ч. 5 ст. 407 КК України» [25].

Як бачимо в обох випадках винні особи, вчиняючи СЗЧ в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України), повністю усвідомлювали суспільно небезпечний характер свого діяння (як у першому випадку – дії так і в другому – бездіяльності), передбачали його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

За твердженням О. П. Литвина «питання про відсутність усвідомлення суспільної небезпеки своїх діянь може виникнути на практиці лише у поодиноких випадках: або внаслідок особливих якостей самого суб'єкта чи певної ситуації, до якої він потрапив» [188, с. 44;

115, с. 5]. Оцінюючи той факт, що вчиняючи СЗЧ винний повністю усвідомлює, що його діяння, вчинене в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України), посягає не лише на об'єкт кримінально-правової охорони, а й містить небезпеку для суспільства, посягаючи на суспільні відносини, що виникають в процесі встановленого правовими нормами у ЗСУ та інших військових формуваннях, які створені відповідно до законодавства, порядку перебування військовослужбовців, оскільки перебуваючи на місці служби або у військовій частині, як складовій загального порядку проходження військової служби в умовах воєнного стану, він усвідомлює, що залишає військову частину чи місце служби або несвоечасно з'являється на службу за відсутності поважних причин. У зв'язку з цим він діє самовільно, тобто з власної волі [22, с. 553].

Вольова ознака прямого умислу, згідно з твердженням М. М. Сенька, при скоєнні кримінальних правопорушень із формальним складом полягає у бажанні винного здійснити суспільно небезпечне діяння [188 с. 82]. У випадку СЗЧ, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, це виявляється у бажанні військовослужбовця самовільно залишити військову частину чи місце служби або несвоечасно з'явитися на службу без поважних причин тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану. У цій ситуації, за твердженням поіменованого вченого, суспільно небезпечне діяння настільки тісно пов'язане з суспільними відносинами, що охороняються кримінальним законом, що факт наявності об'єктивної сторони кримінального правопорушення свідчить про пряме заподіяння шкоди об'єкту правової охорони. Тому, якщо особа в кримінальних правопорушеннях з формальним складом усвідомлює всі об'єктивні ознаки та фактичну сторону свого діяння, вона тим самим усвідомлює і порушення цим законом суспільних відносин, а відтак, усвідомлює суспільну небезпеку самого кримінального правопорушення [188, с. 82], У зв'язку з цим у кримінальних правопорушеннях із формальним складом, включаючи СЗЧ, вчинене в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України), відсутня така форма вини, як необережність.

Окремо слід зазначити, що для наявності складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, з його суб'єктивної сторони, необхідним є не тільки усвідомлення військовослужбовцем в умовах воєнного стану факту самовільного залишення військової частини чи місця служби або несвоечасного з'явлення на службу без поважних причин тривалістю понад три доби. Ключовою вимогою є відсутність у нього наміру зовсім ухилитися від проходження військової служби, тобто не нести військову службу взагалі у майбутньому, що й відрізняє ч. 5 ст. 407 КК України від ч. 4 ст. 408 КК України [22, с. 555].

Враховуючи, що СЗЧ, скоєне в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України), є триваючим кримінальним правопорушенням, тривалість якого, згідно з нашим дослідженням, у більшості випадків завершується моментом затримання військовослужбовця, на практиці стає критично важливим довести відсутність у військовослужбовця умислу зовсім ухилитися від проходження військової служби (ч. 4 ст. 408 КК України), що вимагає проведення всебічної перевірки реально існуючих об'єктивних фактів і надання оцінки всій сукупності доказів, наявних у матеріалах справи. Проаналізувавши судові вироки, ми дійшли висновку, що до об'єктивних фактів, які підтверджують відсутність в особі умислу повністю ухилитися від несення військової служби, суди найчастіше відносять таке:

- незначний строк самовільного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби;
- відсутність в його діях ознак переховування, що супроводжується зміною місця проживання, приховання своєї приналежності до військової служби шляхом придбання, виготовлення або підробка відповідних документів тощо;
- здійснення тих або інших дій спрямованих на повернення до військової частини або місця служби тощо.

Резюмуючи зазначене, можна констатувати, що обов'язковою і найбільш важливою ознакою суб'єктивної сторони ч. 5 ст. 407 КК України виступає відсутність мети – ухилитися від проходження

військової служби взагалі. Це положення було підтверджене правовою позицією Верховного Суду від 01.12.2022 р. (справа № 297/2178/21) [143]. Мотиви скоєння СЗЧ в умовах воєнного стану (докладно описані в підрозділі 3.2. Дис.) не є вирішальними для кваліфікації кримінального правопорушення і не впливають на неї, проте, як свідчить проаналізована нами судова практика, ці мотиви беруться до уваги при призначенні покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

Висновки до другого розділу

Результати вивчення кримінально-правової характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні надали можливість зробити наступні висновки:

1. В системі об'єктивних ознак СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) родовий об'єкт, являє собою суспільні відносини, що виникають із встановленого у Збройних Силах України порядку проходження в умовах воєнного стану військової служби.

Основним безпосереднім об'єктом СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) є суспільні відносини, що виникають в процесі встановленого правовими нормами у Збройних Силах України порядку перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби, як складової частини загального порядку проходження в умовах воєнного стану військової служби.

Об'єктивна сторона СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану в Україні (ч. 5 ст. 407 КК України) – це зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання військовослужбовця на встановлений правовими нормами у Збройних Силах України порядок його перебування у військовій частині або на місці служби, як складової

частини загального порядку проходження військової служби в умовах воєнного стану, що триває понад три доби.

Під самовільним залишенням військової частини або місця служби вчиненому в умовах воєнного стану запропоновано розуміти – умисне, протиправне порушення встановленого правовими нормами у Збройних Силах України порядку перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби, як складової частини загального порядку проходження в умовах воєнного стану військової служби, що триває понад три доби.

2. Вивчення суб'єктивних ознак СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні засвідчило, що суб'єктом вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України може бути лише придатна за станом здоров'я і віком фізична осудна особа, що є громадянином України (за винятком випадків, визначених законом), іноземцем або особою без громадянства, яка на законних підставах проходить військову службу – військовослужбовець, як спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення.

Доведено, що суб'єктивна сторона СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану характеризується виною у формі прямого умислу, що полягає у свідомому, самовільному кримінально-протиправному діянні (дії або бездіяльності) суб'єкта кримінального правопорушення спрямованому на самовільне, тимчасове ухилення його від проходження військової служби в умовах воєнного стану, тривалістю понад три доби.

Встановлено, що обов'язковою складовою ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України є тимчасовий характер діяння, що полягає в ухиленні особи від проходження військової служби та виражається у дії – самовільному залишенні військової частини або місця служби чи бездіяльності – нез'явленні вчасно на службу без поважних причин, які тривають понад три доби, а не його мета – ухилитися від проходження військової служби на завжди, що являється ключовим у розмежуванні СЗЧ від дезертирства вчинених в умовах воєнного стану.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ САМОВІЛЬНОМУ ЗАЛИШЕННЮ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

3.1 Стан та динаміка самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні

У кримінології більшість українських дослідників підтримують концепцію, згідно з якою стан і динаміка окремого виду злочинності, як правило, детермінуються показниками загальної злочинності у державі, оскільки це явище знаходиться у прямому причинно-наслідковому зв'язку із загальнодержавними економічними, політичними, соціальними, правовими, організаційними та морально-психологічними процесами [47, с. 113].

За результатами проведеного нами дослідження стану та динаміки вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) встановлено, що ні загальні, економічні, політичні, соціальні, правові, організаційні чи морально-психологічні процеси в державі, не здійснили такого надзвичайного впливу на зростання кількості військових кримінальних правопорушень, як введення воєнного стану в Україні.

Ключові чинники інтенсивного щорічного зростання зафіксованої кількості СЗЧ в умовах воєнного стану у першу чергу зумовлені недосконалістю нормативно-правового, організаційного, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення військової сфери, що супроводжується дефіцитом озброєння і матеріально-технічних засобів ЗСУ та інших військових формувань, а також зниженням рівня патріотизму військовослужбовців, якості їх підготовки та матеріального забезпечення, і, що не менш важливо, морально-фізичною виснаженістю особового складу армії внаслідок тривалої відсутності ротації.

Значна кількість вітчизняних вчених у досліджуваному нами напрямку відстоюють позицію, що кількість вчинених військовослужбовцями кримінальних правопорушень, як правило збігається з тенденцією динаміки злочинності в цілому по країні [49, с. 43–44]. В контексті зазначеного варто зауважити, що з проголошенням в Україні 24.02.2022 р. воєнного стану ситуація змінилася кардинально, що підтверджується наступним.

Проведений аналіз статистичних даних про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013–2024 р.р. засвідчив, що в 2013 р в Україні було зареєстровано вчинення 563 560 кримінальних правопорушень, з яких 369 (0,065%) становили військові кримінальні правопорушення, з них 25 – самовільного залишення військової частини або місця служби (6,7%) [57].

До повномасштабної російсько-української війни (з 2013 р. по 2018 р.) щорічно в Україні реєструвалося вчинення більше 0,5 млн (2013 р. – 563 560; 2014 р. – 529 139; 2015 р. – 565 182; 2016 р. – 592 604; 2017 р. – 523 911) кримінальних правопорушень. З 2018 р. по 2022 р. динаміка злочинності в державі почала різко зменшуватися приблизно по 40 тис./рік, у зв'язку з чим в 2018 р. загальний показник злочинності скоротився на – 15% (487 133) від попереднього року та 2019 р. ще на 9% (444 130), в 2020 р. також на 9% (360 622), і в 2021 р. ще на 11% (321 443).

На підставі викладеного можемо стверджувати, що за 5 років (2017–2021 р.р.) загальний показник злочинності в державі скоротився на 39% (523 911/321 443).

З 2022 р. в Україні спостерігається стрімка динаміка щодо збільшення загальних реєстраційних показників злочинності в державі, які на кінець досліджуваного періоду склали – 362 636 зареєстрованих кримінальних правопорушень, що – 11,4% більше від попереднього (2021) року. У 2023 р. загальні показники злочинності збільшилися ще на 23,8% та на кінець звітного року склав – 475 595 зареєстрованих кримінальних правопорушень. У 2024 р. в Україні було зареєстровано вчинення – 492 479 кримінальних правопорушень, що на 3,5% перевищило показники попереднього (2023) р.

На підставі викладеного можемо констатувати, що за три роки воєнного стану в Україні загальні реєстраційні показники злочинності в державі збільшилися на 34,8% в порівнянні з 2021 р.

Результати проведеного нами дослідження виявили значну диспропорцію у динаміці злочинності, так, незважаючи на загальне скорочення реєстраційних показників загальнодержавної злочинності у 2014 р. (529 139 випадків) на 7,2% відносно показників 2013 р. (563 560 випадків), кількість зафіксованих військових кримінальних правопорушень за цей самий період зросла більш ніж в 11 разів (з 369 у 2013 р. до 4 153 у 2014 р.).

Проаналізовані статистичні дані про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування [156] засвідчили, що в контексті загальної злочинності показник вчинення військових кримінальних правопорушень у 2014 р. склав – 0,8% (4 153/529 139), в 2015 р. – 1,1% (6 213/565 182), в 2016 р. – 0,6% (3 650/592 604), в 2017 р. – 0,9% (4 577/523 911), в 2018 р. – 0,8% (3 694/487 133), в 2019 р. – 0,8% (3 616/444 130), в 2020 р. – 1,1% (4 055/360 622), 2021 р. – 0,9% (3 037/321 443), 2022 р. – 3,8% (13 766/362 636), 2023 р. – 6,0% (28 666/475 595), 2024 р. – 19,0% (93 900/492 479).

У підсумку можемо констатувати, що частка військових кримінальних правопорушень у структурі загальної злочинності в державі

значно зросла – із 0,065% у 2013 році, протягом дев'ятирічного періоду проведення АТО/ООС (з 2014 року по 24.02.2022 року), вона почала становити приблизно 1% від усієї зареєстрованої кількості кримінальних правопорушень у країні.

Як бачимо, для показників скоєння військових кримінальних правопорушень у період АТО/ООС властива циклічність коливань, зокрема, пікові значення цих показників були зафіксовані у 2016 р. (6213), 2017 р. (4577) та 2020 р. (4055), тоді як мінімальне значення спостерігалось у 2021 р. (3037). Хоча зареєстрована кількість військових кримінальних правопорушень у період 2016–2019 р.р. демонструє тенденцію до зниження (з певними коливаннями), О. О. Шкута цілком обґрунтовано зауважує, що таке зменшення може бути необ'єктивним, оскільки воно не відображає значний обсяг прихованої (латентної) військової злочинності [50, с. 45].

Запровадження воєнного стану, що відбулося 24 лютого 2022 р. відповідно до Указу Президента України № 64/2022, стало ключовою причиною нових негативних змін в усіх сферах суспільного розвитку в державі, та безпосередньо вплинуло на кількість реєстраційних показників військових кримінальних правопорушень, що як показало наше дослідження, за три роки війни росії проти України, у системі загальнодержавної злочинності, їх питома вага досягла в середньому 10,2% від загальної кількості зафіксованих кримінальних правопорушень за 2022–2024 р.р.

На підставі викладеного можемо зробити висновок, що основним детермінуючим фактором, який вплинув на стан та динаміку військової злочинності в державі, стала зміна воєнно-політичної ситуації в державі, яка з дня введення воєнного стану в Україні зазнала кардинальних змін.

За результатами проведеного нами наукового пошуку встановлено, що з 2014 р. в системі військової злочинності особливе місце склало СЗЧ (ст. 407 КК України) (1 814/43,6%), що в 72,5 рази перевищило реєстраційні показники його вчинення у 2013 (25) році.

В 2015 р. у системі військової злочинності в державі загальний показник вчинення СЗЧ склав – 53,0% (6 213/3297), 2016 р. – 64,2% (3650/2345), 2017 р. – 70,0% (4577/3204), 2018 р. – 75,5% (3694/2790), 2019 р. – 68,1% (3616/2464), 2020 р. – 71,2% (4055/2890), 2021 р. – 66,7% (3037/2028), 2022 р. – 44,9% (13766/6183), 2023 р. – 57,6% (28666/16515), 2024 р. – 70,5% (93900/66240).

Відомості, що були отримані внаслідок опрацювання кримінальної статистики, надають підстави для твердження, що в умовах воєнного стану (2022–2024 рр.) в Україні в системі військової злочинності СЗЧ (ч. 5 ст. 407 КК України) в середньому складає – 57,6%, пік яких припав на 2024 рік (70,5%). Разом з тим варто зауважити й на тому що в загальній системі військової злочинності з 2014–2024 р.р. СЗЧ в середньому складає – 62,3%, що в першу чергу пояснюється зміною військово-політичної ситуації в державі, початком АТО/ООС, воєнним станом в Україні та зростанням чисельності ЗСУ та інших військових формувань, у зв'язку з чим дослідження стану та динаміки вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні видається неповним без розуміння суб'єктного складу Української армії.

Сьогодні ЗСУ та інші військові формування складають значну частину українського суспільства, і за справедливим твердженням Є. М. Пащенко, збільшення випадків порушення військової дисципліни, недодержання статей Статутів ЗСУ та вимог нормативно-правових актів пов'язане в першу чергу зі збільшенням мобілізаційних ресурсів в українській армії [136, с. 325].

Так, станом на 01.12.2013 р. загальна чисельність ЗСУ складала – 120,9 тис. військовослужбовців. З 2014 р. їх чисельність збільшилась у 2 рази [172] та в цілому склала – 250 тис. осіб, з яких 204 тис. – військовослужбовці.

Перед повномасштабною війною рф проти України, станом на 01.01.2021 р., за офіційними даними МО України, кількісний склад ЗСУ складав – 246 445 осіб, з них: 195 626 -військовослужбовці.

З 01.01.2022 р. затверджена чисельність ЗСУ склала – 261 тис. осіб, з яких: – 215 тис. військовослужбовців [172].

Після оголошення в Україні воєнного стану (24.02.2022 р.), з урахуванням проведеної мобілізації, чисельний склад ЗСУ та інших військових формувань, за офіційними даними склав близько – 700 тис. осіб., а на кінець 2022 р., досяг близько 1 млн.

Станом на 01.01.2025 р. загальна чисельність ЗСУ та інших військових формувань становить близько – 880 тисяч осіб, хоча за деякими оцінками може сягати 990 тисяч. Ця цифра включає військовослужбовців, залучених до бойових дій на фронті, а також тих, хто служить у тиллових підрозділах, військових навчальних закладах та на інших посадах [18].

За результатами, проведеного Інститутом демографії, оцінювання чисельності населення встановлено, що станом на 01.01.2024 р. загальна кількість населення України складає понад 35 млн [231, с. 22]. Проте, за 2024 р. вказаний вище кількісний показник скоротився ще на 2 млн, та на 01.01.2025 р. склав близько 32,9 млн осіб [230, с 76]. У зв'язку з чим варто погодитись з позицією А. О. Кавунської, що «сьогодні військовослужбовці становлять близько 3% від населення України та представляють більшу частину його соціальних верств і груп, досить репрезентативно відображаючи територіальне, соціальне, культурне різноманіття суспільства в державі, що безпосередньо впливає на стан та динаміку вчинення військових кримінальних правопорушень [100, с. 129] взагалі та СЗЧ (ч. 5 ст. 407 КК України) зокрема.

Проводячи паралель між реєстраційними показниками кількості СЗЧ вчинених в умовах воєнного стану в Україні та загальною кількістю особового складу української армії, ми приходимо до аргументованого висновку, що кардинальна трансформація воєнно-політичної обстановки в країні здійснила безпосередній вплив на інтенсивне збільшення облікованої чисельності кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 407 КК України, що безпосередньо пов'язано із збільшенням у рази кількісного особового складу української армії.

За справедливим твердженням Д. В. Казначеевої, «не варто ототожнювати з рівнем злочинності рівень судимості, оскільки до першого хоч і включаються відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, проте не включаються відомості щодо кількості кримінальних справ провадження у яких було припинено на законних підставах чи до таких осіб застосовано заходи адміністративної відповідальності тощо» [65, с. 136].

За результатами проведеного аналізу загальних відомостей про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та результати їх досудового розслідування [52; 53; 54] нами встановлено, що протягом 2022–2024 р.р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено 88 938 відомостей за фактом вчинення СЗЧ (ч. 5 ст. 407 КК України), з них: у 2022 р. – 6 183; 2023 р. – 16 515; 2024 р. – 66 240 кримінальних правопорушень.

З них кримінальні правопорушення за ч. 5 ст. 407 КК України, у яких особам вручено повідомлення про підозру – 11 181, з яких: у 2022 р. – 1 544; 2023 р. – 2 239; 2024 р. – 7 398 кримінальних правопорушень.

Загальна кількість кримінальних проваджень порушених за фактом вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України за 2022–2024 р.р. склали – 3 415, з них: у зв'язку з захворюванням підозрюваного – 1 703; коли місцезнаходження підозрюваного невідомо – 67; коли слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування – 1645.

За 2022–2024 р.р. загальна кількість направлених до суду кримінальних проваджень, за фактом вчинення ч. 5 ст. 407 КК України (п.п. 2,3 ст. 283 КПК України) склала – 8 810, з них: у 2022 р. – 1 361; 2023 р. – 1 919; 2024 р. – 5 530 кримінальних проваджень. У тому числі:

- з обвинувальним актом – 5 425, з них: у 2022 р. – 1 359; 2023 р. – 1 919; 2024 р. – 2 147 кримінальних проваджень;

- з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності – 3 382, з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 0; 2024 р. – 3 382 кримінальних проваджень (що пояснюється наявною ч. 5 ст. 401 КК України);

- з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру – 3, з них: у 2022 р. – 2; 2023 р. – 0; 2024 р. – 1 кримінальне провадження.

За результатами проведеного аналізу відомостей щорічної офіційної статистичної звітності, розміщеної на сайті Судова влада України (№ 6 – Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання) [221; 222; 223]. встановлено, що за 2022–2024 р.р. кількість осіб, судові рішення щодо яких набрали законної сили за ч. 5 ст. 407 КК України склали – 4 508 (у 2022 р. – 335; 2023 р. – 1 250; 2024 р. – 2 995), з них:

- засуджених – 2 355 осіб, з них: у 2022 р. – 332; 2023 р. – 1 229; 2024 р. – 794 осіб;

- виправданих – 0 осіб;

- неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру – 9 осіб, з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 6; 2024 р. – 3 особи;

- матеріали кримінального провадження у відношенні яких закрито – 2 216 (у 2022 р. – 0; 2023 р. – 6; 2024 р. – 3), з них:

- у зв'язку із зміною обстановки – 6, з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 0; 2024 р. – 6;

- у зв'язку з відмовою прокурора або потерпілого, його представника від обвинувачення в кримінальному провадженні – 23, з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 0; 2024 р. – 23;

- у зв'язку з відмовою прокурора або потерпілого, його представника від обвинувачення в кримінальному провадженні – 23, з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 0; 2024 р. – 23;

- у зв'язку із смертю – 55, з них: у 2022 р. – 3; 2023 р. – 14; 2024 р. – 38;

- з інших підстав – 2 132, з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 1; 2024 р. – 2 131.

Як бачимо з 88 938 кримінальних проваджень, порушених протягом 2022–2024 р.р. за фактом вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України лише – 2 355 осіб, було притягнуто до кримінальної відповідальності, судові рішення щодо яких набрали законної сили.

Така ситуація пояснюється у першу чергу тим, Законом України від 21.11.2024 р. № 4087-IX військовослужбовцям, які самовільно залишили військові частини чи місця проходження служби або дезертирували до набрання чинності цим Законом і військову службу яких призупинено та які добровільно прибули не пізніше 1 січня 2025 року до відповідних військових частин (місць проходження військової служби), визначених центральними органами виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво ЗСУ та іншими військовими формуваннями, і висловили готовність продовжити військову службу, командир (начальник) військової частини не пізніше 72 годин з дня їх прибуття до військової частини чи місця проходження служби продовжує відповідно військову службу, дію контракту, а також поновлює виплату грошового і здійснення продовольчого, речового, інших видів забезпечення. Окрім цього, з моменту продовження військової служби таким військовослужбовцям поновлювались пільги та соціальні гарантії, встановлені законодавством України» [150].

В подальшому дію спрощеного механізму повернення військовослужбовців, які самовільно залишили військову частину або місце служби було продовжено до 30 серпня 2025 року [43].

На практиці звільнення військовослужбовця від кримінальної відповідальності, відповідно до зазначеного вище Закону [150], відбувалось наступним чином.

У разі порушення або наявного раніше порушеного кримінального провадження щодо військовослужбовця за ч. 5 ст. 407 КК України останній мав право:

Варіант 1. Прибути не пізніше 30.08.2025 р. до відповідних військових частин (місць проходження військової служби),

визначених центральними органами виконавчої влади, і висловити готовність продовжити військову службу. Після чого командир (начальник) військової частини не пізніше 72 годин з дня прибуття військовослужбовця до військової частини чи місця проходження служби продовжував його військову службу, дію контракту, поновлював виплату грошового і відновлював йому продовольче, речове та інші види забезпечення. З моменту продовження військової служби таким військовослужбовцям поновлювались пільги і їх соціальні гарантії, встановлені законодавством України.

Варіант 2. Звернутись через застосунок «Армія+» до командира своєї частини та отримати письмову згоду на подальше проходження ним служби. Потім, в залежності від стадії кримінального провадження, подати клопотання до органу досудового розслідування, прокурора або суду про звільнення його від кримінальної відповідальності. Після надання військовослужбовцем командира судового рішення про його звільнення від кримінальної відповідальності він повертається до проходження військової служби.

З 20.08.2024 р. відповідно до ч. 5 ст. 401 КК України особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст.ст. 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби» [96].

Якщо ж СЗЧ (ч. 5 ст. 407 КК України) в умовах воєнного вчинено повторно або військовослужбовець не бажає повертатися до проходження військової служби, винна особа притягується до кримінальної відповідальності в установленому законом порядку.

Отже, враховуючи той факт, що протягом 2022–2024 р.р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено 88 938 відомостей за фактом вчинення СЗЧ (ч. 5 ст. 407 КК України), з них: у 2022 р. – 6 183; 2023 р. – 16 515; 2024 р. – 66 240 кримінальних правопорушень. З них до суду з обвинувальним актом було направлено – 5 425, з яких: у 2022 р. – 1 359; 2023 р. – 1 919; 2024 р. – 2 147 кримінальних проваджень.

За вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) було засуджено – 2 355 осіб, з них: у 2022 р. – 332; 2023 р. – 1 229; 2024 р. – 794 осіб.

Як бачимо з 88 938 зареєстрованих кримінальних проваджень, за фактом вчинення ч. 5 ст. 407 КК України, отримали покарання лише 2 147 військовослужбовців – 2,4%.

Зазначене вище надає право зробити висновок, що з 40 вчинених в умовах воєнного стану СЗЧ лише 1 залишається покараним.

Окремо варто наголосити, що М. Г. Колодяжний справедливо зазначає, що «значна кількість кримінальних правопорушень, які вчинені військовослужбовцями, не відбиваються в показниках кримінально-правової статистики через замкнутість, автономність військової сфери, низький рівень громадського контролю за діяльністю ЗСУ, високий рівень корпоративності, сталі традиції військовослужбовців» [184, с. 304], а особливо в умовах воєнного стану.

В. В. Давиденко, вивчаючи «Подолання протидії розслідуванню насильницьких злочинів серед військовослужбовців» зазначає, що досить часто командири, з метою показового благополуччя у підрозділах, приховують значну кількість вчинених військовослужбовцями кримінальних правопорушень, у зв'язку з чим, за твердженням вченого військові кримінальні правопорушення характеризуються високим ступенем латентності» [40, с. 111].

Латентність, як одну із основних рис злочинності в ЗСУ виділяє і Н. А. Дмитренко, вивчаючи кримінологічну характеристику та запобігання злочинності у ЗСУ [49, с. 43–44].

Вказані вище позиції вітчизняних вчених підтвердили:

- прокурори Спеціалізованих прокуратур у сфері оборони: так – 96,2 %; ні – 1,2 %; частково – 2,6 %;
- слідчі ДБР: так – 94,6 %; ні – 1,7 %; частково – 3,7 %;
- військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань: так – 72,4 %; ні – 9,7 %; частково – 17,9 %.

О. М. Джужа наголошує на тому, що латентна злочинність – це невиявлені або незареєстровані кримінальні правопорушення, які не знайшли свого відображення в офіційній статистичній звітності [113, с. 219].

Дещо ширше дане поняття пропонує розуміти В. Ф. Оболенцев, який під латентною злочинністю варто розуміти сукупність фактично вчинених, однак невиявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, кримінальних правопорушень, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відбиття в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [167, с. 12].

За результатами проведеного опитування військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань, на предмет: «Які на Вашу думку найбільш характерні чинники, що впливають на латентність (необлікованість правоохоронними органами) вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби (СЗЧ) в умовах воєнного стану?» встановлено наступне:

- недостатньо ефективна робота правоохоронних органів – 34,6%;
- приховування військовими командирами фактів вчинення СЗЧ через можливість бути притягнутим або притягнутими до дисциплінарної чи іншої відповідальності – 78,4%;
- приховування військовими командирами (начальниками) та іншими військовослужбовцями фактів вчинення СЗЧ через «Військове побратимство» – 62,7%;
- приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення СЗЧ через їх підкуп чи іншу вигоду – 12,4%.

Приховування військовими командирами (начальниками) та іншими військовослужбовцями фактів вчинення СЗЧ через можливу фізичну розправу зі сторони винної особи – 4,2%.

Як бачимо, латентної СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) створює у військовому колективі психологічну обстановку безкарності, що знайшло свого окремого підтвердження за результатами проведеного нами дослідження. У зв'язку з чим ми підтримуємо наукову позицію Н. А. Дмитренко, що військовослужбовців, які вчинили кримінальні правопорушення, й уникнули покарання, проводжуватимуть скою кримінально-протиправну діяльність і в подальшому. За словами поіменованої авторки латентна злочинність зменшує ступінь достовірності прогнозів та перешкоджає реалізації кримінально-правового принципу невідворотності відповідальності, підриває авторитет правоохоронних органів, перешкоджає якісній протидії злочинності та знижує антикримінальну активність громадян [49, с. 109].

На підставі викладеного вище, під латентним вчиненням самовільного залишення військової частини або місця служби ми пропонуємо розуміти – *сукупність фактично вчинених військовослужбовцями Збройних Сил України та інших військових формувань утворених відповідно до законодавства України кримінальних правопорушень передбачених ч. 5 ст. 407 КК України, але не виявлених або таких, що не знайшли свого відображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності.*

3.2 Детермінанти самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні

Питання детермінації злочинності завжди являлася ключовою як для кримінологічної теорії так і для практики її застосування.

Поняття детермінації, як зазначає А. П. Закалюк, «відображає діалектичну суттєву властивість реального буття його загальний зв'язок, взаємозалежність та взаємообумовленість предметів, явищ

та процесів, у зв'язку з чим детермінація злочинності за словами поіменованого вченого являє собою усю сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, з якими вона взаємопов'язана та якими вона обумовлена» [58, с. 187].

Результати проведеного наукового аналізу свідчать, що у період повномасштабної воєнної агресії росії проти України військова злочинність набула ознак системності, оскільки вона перетворилася не тільки на чинник, який дестабілізує правопорядок і дисципліну у ЗСУ та інших військових структурах, але й створює суттєву загрозу обороноздатності держави, що, своєю чергою, несе значну небезпеку для суспільства загалом [19, с. 344].

Оскільки армія кожної країни є складовою частиною її суспільства, ми констатуємо, що детермінанти, які впливають на збільшення обсягів кримінальних правопорушень серед військовослужбовців ЗСУ й інших формувань, є прямим наслідком тих соціальних протиріч, які притаманні українському суспільству в цілому. У даному контексті, за твердженням Н. А. Дмитренко та О. О. Шкути мова йде «не про всі суперечності, які характерні для розвитку суспільства, а саме про їх негативні складові, що створюють передумови для вчинення військових кримінальних правопорушень» [49, с. 116], переважну більшість у системі яких, в умовах воєнного стану в Україні, займає СЗЧ (ч. 5 ст. 405 КК України).

Підтримуючи позицію поіменованих вище вчених Є. Б. Пузиревський у власній дисертаційній роботі «Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам» зауважує, що «до вказаних вище варто віднести об'єктивні та суб'єктивні чинники економічного, політичного, ідеологічного, культурного, національного, морально-психологічного, соціального, організаційно-управлінського і правового характеру» [175].

В межах предмету нашого наукового дослідження, ми не можемо не погодитись з думкою О. О. Шкути, що «ні політичні, ні економічні, а ні соціальні процеси в країні не здійснили такого надзвичайного впливу на зростання кількості військових кримінальних

правопорушень взагалі та СЗЧ зокрема, як зміна воєнно-політичної ситуації в державі» [230, с. 75], що стала надзвичайно гострою після оголошення 24.02.2022 р. в Україні воєнного стану.

За результатами нашого дослідження (підрозділ 3.1. Дис.) встановлено, що наразі СЗЧ визнається не лише найбільш поширеним серед усіх військових кримінальних проступків (що становить у середньому 57,6% за 2022–2024 рр. в умовах воєнного стану в Україні), але й одним із найбільш небезпечних його різновидів (ч. 5 ст. 407 КК України). Останній часто супроводжується скоєнням інших тяжких або особливо тяжких діянь (зокрема, заподіянням шкоди здоров'ю та життю, викраденням боєприпасів та вогнепальної зброї, умисними вбивствами тощо) [19, с. 345].

Вивчення детермінант військової злочинності, включно зі СЗЧ, скоєним в обставинах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України), обов'язково має містити ідентифікацію та чітке окреслення спектра криміногенних процесів і явищ, які безпосередньо сприяють його виникненню та вчиненню. Підтримуючи наукову точку зору О. М. Олійника, варто наголосити, що «за силою впливу, терміном дії, щільністю зв'язків з вказаною категорією кримінальних правопорушень це можуть бути різні явища і процеси, більшість з яких пов'язано з недосконалою воєнною політикою держави, провальним реформуванням армії, затяжною кризою у фінансуванні та будівництві ЗСУ, недоліками формування й використання оборонного бюджету, застарілими принципами організації та здійснення контролю тощо. Але усі вони тією чи іншою мірою деформують колективну свідомість військових, унормовують у професійному середовищі порушення військової дисципліни» [132, с. 18] та правопорядку.

В кримінологічній науці існує досить багато підходів до вивчення проблем детермінації злочинності, у зв'язку з чим проведений нами їх аналіз засвідчив, що на сьогодні вітчизняними вченими запропоновано низку підходів до класифікації детермінант того чи іншого виду кримінальних правопорушень. Один із таких підходів ми знайшли в підручнику «Кримінологія» підготовленому

авторським колективом (О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.), який полягає у тому, при здійсненні аналізу детермінації конкретного кримінального правопорушення, за словами авторів, «навіть чи можна претендувати на врахування всіх зовнішніх і внутрішніх чинників (факторів), які мають відношення до даного явища» [106, с. 85]. Із загальної множини детермінант необхідно виокремити ті, що здатні породити мотиви скоєння конкретного кримінального правопорушення та сприяти ухваленню особою рішення про саме таку, а не іншу лінію поведінки. З точки зору профілактики, їхнє усунення або нейтралізація спричиняє внутрішню переорієнтацію особистості і зміну її поведінки на корисний для суспільства вектор. Дослідження цих чинників доцільно здійснювати на двох рівнях: 1) на рівні факторів, які безпосередньо пов'язані з вадами соціалізації особи та становленням її антисоціальних характеристик; 2) на рівні внутрішнього мотиваційного процесу і формування наміру скоїти те або інше кримінально-протиправне діяння [106, с. 85].

Такий підхід за словами його авторів «надає можливість розкрити увесь механізм кримінально-протиправної поведінки, комплексно підійти до складного процесу її детермінації» [106, с. 85].

О. М. Артеменко, у власній дисертаційній роботі: «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби», вивчаючи детермінацію даного виду кримінальних правопорушень, розглядає її за категоріями чинників: соціально-психологічні, криміногенні; організаційно-управлінські; соціально-економічні та нормативно-правові [4, с. 87].

Водночас, у контексті вищезазначеного, А. П. Закалюк слушно наголошує, що внаслідок значної складності окремих положень теорії детермінації та відсутності можливості їхньої емпіричної перевірки через високий рівень наукової абстракції, численні питання розуміння детермінації суспільних утворень і процесів досі не закріпилися у науковому дискурсі та не отримали надійної та чіткої інтерпретації у спеціалізованих галузях, зокрема

в кримінології. Саме тому іноді через недостатнє знання або об'єктивну складність пізнання дослідники пропонують спрощені методи, які призводять до ігнорування вимог предметності і точності. Типовим прикладом такого підходу є зведення складних механізмів і системи детермінації до простого комплексу чинників або факторів без належного предметного визначення їхніх функціональних ролей і складових елементів [58, с. 187].

На наше глибоке переконання, завдання військової кримінології в умовах воєнного стану в Україні полягає не тільки у визначенні й обґрунтуванні теоретичних засад процесу детермінації військових кримінальних правопорушень, а, як слушно зазначає А. П. Закалюк, у якнайкращому розкритті способів застосування цих концепцій у практичній діяльності [58, с. 187]. У межах предмету нашого наукового дослідження, зазначене вище стосується насамперед діяльності, спрямованої на аналіз вчинення СЗЧ в період дії воєнного стану в Україні та організацію ефективного запобігання його проявам. У зв'язку з чим у широкому розумінні найбільш прийнятним в контексті предмету нашого наукового пошуку вважаємо симбіоз зазначеного вище підходу, з підходом запропонованим у навчальному посібнику «Кримінологія: Загальна та Особлива частини» під редакцією В. В. Голіни та Б. М. Головкина, згідно якого досліджуваний інститут детермінації злочинності поіменовані вчені пропонують розглядати на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях, що за словами авторів «відповідає діалектичному співвідношенню загального, особливого та одиничного» [30, с. 481].

Підтримуючи зазначений вище кримінологічний підхід, О. П. Дзобань вивчаючи проблеми соціалізації військовослужбовців в умовах трансформації українського суспільства, до основних детермінантів вчинення військових кримінальних правопорушень на макрорівні відносить: «психологічні проблеми військовослужбовців, що можуть виникнути через тривале знаходження їх в одностатевому колективі; психічні відхилення, які можуть стати результатом виснажливих фізичних навантажень, особливо

в період виконання бойових завдань; природна концентрація в лавах військових, як правило людей, що не змогли реалізувати себе професійно або були призвані на військову службу всупереч їх волі; наявність у минулому в частини військовослужбовців проблем із законом, що відбивається на їх свідомості та поведінці; невисокий рівень культури частини військовослужбовців, у т.ч. офіцерського складу; десоціалізований, дисфункційний характер військово-соціального середовища» [45, с. 11].

М. Г. Колодяжний, у науковій праці «Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання» до основних детермінантів їх вчинення на *макрорівні відносить*: глибоку соціально-економічну й фінансову кризу в державі та дисбаланс її соціальної функції, помилки й відсутність послідовності у реформуванні ЗСУ, а також навмисне уповільнення законодавчого процесу, спрямованого на нормативно-правове забезпечення соціального захисту особового складу, сприяють негативним явищам тощо [79, с. 192]. При цьому О. М. Кропивницький досліджуючи «Державне бюро розслідувань як суб'єкт запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану», окрім того, зауважує, що детермінанти військових кримінальних проступків в умовах воєнного стану в Україні на макрорівні є багатоаспектними і включають широке коло суспільних відносин, більшість з яких корелюють із несистемною військовою політикою країни, провалом реформаторських процесів в армії, збитковою фінансовою кризою у сфері будівництва ЗСУ, недоліками у використанні й плануванні оборонного бюджету, архаїчними принципами контролю й організації, а також загальним психоемоційним станом суспільства тощо [108, с. 187]. А на думку О. М. Олійника «усі вони тією чи іншою мірою деформують колективну свідомість військових, унормовують у професійному середовищі порушення військової дисципліни та правопорядку» [132, с. 18].

Розділяючи точки зору поіменованих вище вчених О. М. Артеменко, у власній дисертаційній праці: «Кримінологічна характеристика

та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби» справедливо уточнює, і з цим важко не погодитись, що «більшість з представлених детермінантів військових кримінальних правопорушень, мають не суб'єктивний (внутрішній), а скоріше за все об'єктивний (зовнішній) характер, оскільки відбивають недоліки сучасної військової сфери і прорахунки у реформуванні сектору безпеки і оборони» [4, с. 86], особливо в умовах воєнного стану.

Є. Б. Пузиревський додатково включає до ключових детермінант військової злочинності на макрорівні такі чинники: недостатню антикриміогенну роль державної ідеології, системи військового виховання та статутного нагляду; поширення корупційних діянь у військовому секторі; некомпетентність та відсутність військової придатності серед певної частини офіцерського і сержантського складу ЗСУ тощо [175].

У межах дослідження «Причини запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам)», М. І. Карпенко окремо розширює вищезазначений спектр детермінант вчинення військових кримінальних діянь на макрорівні за рахунок наступних факторів: низький рівень соціальної зрілості деяких військовослужбовців, недостатня якість профілактичної роботи серед особового складу, яку здійснюють командири й начальники, свідоме ігнорування фактів нестатутних відносин з метою утримання звання та просування по військовій кар'єрі, а також неналежна організація побуту осіб військової служби [69, с. 62] тощо.

Підсумовуючи зазначене вище, з огляду власного наукового пошуку варто зауважити, що детермінанти СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні на *макрорівні* є досить різноманітними та включають у себе широке коло суспільних відносин: політичного, економічного, соціального, ідеологічного, правового, організаційно-управлінського, соціально-психологічного, культурно-виховного та ін. характеру. Серед особливо значущих із них варто виділити наступні:

- наявність масштабної кризи у фінансовому, соціально-економічному та воєнно-політичному житті країни;

- порушення балансу між соціальною функцією держави та роллю відповідних інститутів;
- непослідовність та прорахунки в реалізації реформ ЗСУ;
- незадовільний стан законодавства щодо соціального захисту військовослужбовців та їх сімей;
- морально-ціннісний регрес українського суспільства та низький рівень патріотизму;
- провальна політика мобілізації;
- присутність численних ознак беззаконня та аномії у військових формуваннях тощо [19, с. 346].

Проведене нами наукове дослідження дозволило зробити висновок про те, що детермінанти СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні на *мікрорівні* мають специфічний характер військового середовища, оскільки ці чинники корелюють із внутрішніми особливостями військовослужбовців та їхнім суб'єктивним відношенням до проходження обов'язків військової служби. До основних із них варто віднести:

- недостатній рівень правової свідомості і правової культури у значній кількості командирів (начальників);
- незадовільна якість профілактичних заходів, які здійснюються командирами (начальниками) з особовим складом, з метою протидії і запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану;
- високий ступінь латентності нестатутних відносин у певних військових підрозділах;
- наявність у деяких колективах ефекту «кругової поруки», який сприяє латенції делінквентної поведінки серед військовослужбовців;
- відсутність регламентованих термінів проходження служби, що спричиняє психологічні проблеми при тривалому виконанні обов'язків без ефективного механізму ротації;
- проблеми із законом у минулому в певній частки військовослужбовців, що негативно позначається на їхній правосвідомості та інтеграції у військовий колектив;
- психічні відхилення чи невротичні прояви, набуті в умовах воєнного стану внаслідок виснажливих бойових навантажень,

травм чи поранень, які особливо характерні для молодого особового складу;

– концентрація серед військовослужбовців значного числа осіб (переважно молоді), які до призову не змогли досягти успіху у професійній самореалізації.

Детермінанти на індивідуальному рівні, за твердженням В. В. Голіни та Б. М. Головкина пов'язані із детермінуванням певного кримінального правопорушення, що вчиняється особою або групою таких осіб [103].

Для поглибленого вивчення індивідуального рівня детермінації СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні ми використали підхід запропонований М. І Карпенко, у власній дисертаційній роботі: «Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України», який використав метод дроблення їх причин і умов на групи, кожна з яких повинна відповідати певним життєвим обставинам військовослужбовця, як суб'єкта делінквентної поведінки [70].

Оптимізувавши запропонований, поіменований вище вченим, науковий підхід у власному науковому дослідженні, детермінанти СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні на індивідуальному рівні нами запропоновано розглядати за двома категоріями: детермінанти, які мали місце до проходження військової служби та ті, що мають місце в період проходження військової служби.

Детермінанти СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, які мали місце до проходження військової служби, як показали результати проведеного нами опитування респондентів займаю 32,6%, та в основному пов'язані з провальною політикою мобілізації, яку українське суспільство в умовах воєнного стану прозвало ганебним словом – «Бусифікація», на позначення ситуацій, коли представники територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК) і правоохоронних органів насильно завантажують чоловіків призовного віку на вулиці в автобус та відвозять до ТЦК [15].

Враховуючи той факт, що значна частина осіб чоловічої статі, для проходження військової служби в умовах воєнного стану в Україні, була мобілізована без власної їх волі, в період проходження військової служби такими особами, ключовим мотивом делінквентної поведінки більшості з них стала їх примусова мобілізація [100, с. 165]. Це твердження особливо стосується примусово мобілізованих осіб з низькими морально-психологічними якостями та психічною деформацією, які відчували нестачу патріотичної настроєності і належної мотивації. Саме це стало визначальним криміногенним фактором для подальшого скоєння такими військовослужбовцями СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, основною складовою якого звичайно ж являлось сформоване до проходження військової служби відсутність бажання її проходити взагалі. Що за результатами нашого дослідження у 44,2% випадків стала причиною до вчинення такими особами СЗЧ в умовах воєнного стану.

За твердженням О. М. Артеменка провідним мотивуючим фактором кримінально-протиправної поведінки вказаних вище осіб являється їх небажання переносити труднощі військової служби, для них важливим являється збереження наявного укладу життя, власного соціального та матеріального статусу, сформованого роками найближчого соціального оточення, необхідних для спілкування й підтримання соціальних зв'язків. Тому призов на військову службу під час мобілізації, на особливий період в для таких осіб руйнував все вище перелічене [4, с. 79].

Погоджуючись з вказаною науковою позицією, поіменованого вище вченого варто доповнити, що в умовах воєнного стану в Україні, як показало наше дослідження, ключовим мотивом делінквентної поведінки вказаної вище категорії осіб являється не стільки небажання їх переносити труднощі військової служби, скільки відсутність у таких осіб патріотизму, їх боягузтво та легкодухість.

Боягузтво не являється синонімом страху. Відчуття страху, в умовах бойових дій, за твердженням А. М. Романишина та Т. М. Мацевко, являється нормальним явищем для всіх психічно здорових

людей, і в умовах війни він може бути подоланий завдяки бойовим обставинам, військовому обов'язку, взаємній підтримці побратимів, відповідальності за результат бою чи проведеної військової операції тощо [19, с. 348].

Особа, яка проявляє боягузтво, свідомо ігнорує обов'язки військової служби, нехтуючи минулим і майбутнім, а також долями своїх бойових товаришів. Оскільки страх повністю підкоряє собі таку особу, її боягузтво слід розглядати як усвідомлену форму девіантної поведінки [174, с. 10], у результаті якої військовослужбовець, з метою побороти страх, досить часто залишає військову частину або місце служби чи деякий час не з'являється на службу без поважних причин. У цьому випадку дуже важко встановити саме суб'єктивну сторону вчиненого таким військовослужбовцем діяння, ключовим елементом якої являється його мета – ухилитися від проходження військової служби назавжди (ч. 4 ст. 408 КК України) чи тимчасово (ч. 5 ст. 407 КК України), що є ключовим при розмежування СЗЧ і дезертирства вчинених в умовах воєнного стану. А враховуючи той факт, що обидва цих кримінальних правопорушень являються триваючими, (докладно описано в підрозділі 2.2. Дис.), і у більшості випадків тривають до моменту затримання винної особи, при СЗЧ являється важливим встановлення саме відсутності у військовослужбовця умислу зовсім ухилитися від проходження військової служби, що вимагає від органів досудового слідства та суду проведеної повної і всебічної перевірки усіх фактичних даних і обставин справи та оцінки всієї сукупності наявних у ній доказів.

Явищем, відмінним від боягузтва, виступає легководухість, що демонструє відсутність у військовослужбовців рішучості, вольових зусиль та сили духу, низьку якість їхніх морально-психологічних властивостей і вказує на брак мужності й хоробрості [131, с. 129]. Згідно з опитуванням, 22,4% респондентів визнали легководухість основною причиною вчинення ними СЗЧ за умов військового стану.

Як доводить проведений нами аналіз анкетування, головні детермінанти вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану серед зазначеної групи військовослужбовців криються в тому, що під час укладання контракту про проходження військової служби повністю ігнорується оцінка їхніх вольових та морально-психологічних характеристик. Важливим є також факт, що значна кількість мобілізованих, як було зазначено раніше, були призвані до лав української армії без особистого бажання – примусово, внаслідок чого провідним мотиватором їхньої кримінально-протиправної активності стає прагнення уникнути труднощів проходження військової служби в умовах воєнного стану. Для таких військовослужбовців пріоритетом є збереження існуючого укладу життя, матеріального і соціального статусу, а також сформованого протягом років соціального оточення та зв'язків, саме тому примусова їх мобілізація, на їхнє переконання, нівелює все вище перелічене [4, с. 79]. Як показало проведене нами дослідження, що ґрунтується на опитуванні військовослужбовців та слідчих ДБР, вказані вище особи, розуміючи, що за вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) вони можуть реально потрапити за ґрати, строком від п'яти до десяти років позбавлення волі, при його скоєнні, розуміючи можливість звільнення від кримінальної відповідальності, в порядку визначеному ч. 5 ст. 401 КК України, вживають максимум зусиль щодо переховування від органів досудового слідства та суду, продовжуючи таким чином власний строк ухилення від проходження військової служби, займаючись власними справами.

Окремим фактором провальної мобілізації, за словами опитаних нами військовослужбовців, являється і неналежне грошове та матеріальне забезпечення військовослужбовців [19, с. 348].

Підтримуючи позицію М. О. Артеменко, загалом є два основні шляхи схилити особу воювати і ризикувати життям і здоров'ям на війні, пригнічуючи при цьому природний людський інстинкт самозбереження: високе грошове і соціальне забезпечення та розвиток патріотизму й готовності до самопожертви. Ідеальним

варіантом є поєднання цих двох напрямів [4, с. 133]. У зв'язку з чим сьогодні, як ніколи, зростає актуальність вирішення питань належного та достатнього фінансового забезпечення військовослужбовців. І хоч за словами Олександра Сирського: «Попри те що обов'язковий призов охоплює лише чоловіків віком від 25 до 60 років, Україна запустила пілотну програму залучення молоді 18–24 років на контрактну службу терміном на один рік. Новобранцям пропонують суттєві грошові виплати та дозвіл на виїзд за кордон, однак наразі не має високого попиту» [211].

Проте, на практиці, виходячи зі слів опитаних нами військовослужбовців, «суттєві грошові виплати» сприймаються інакше – головна причина коїться у тому, що сумнозвісні «100 000 бойових» нараховуються виключно тим із них, хто бере участь у бойових діях. Якщо така участь складає, наприклад, 10 днів протягом місяця, зазначену суму необхідно ділити на три частини. У випадку, коли військовослужбовець не був безпосередньо на лінії бойового зіткнення, він може отримати компенсацію в межах 30 000–50 000 гривень за залучення до заходів національної оборони та безпеки (також із пропорційним розрахунком тривалості). Якщо ж і такої участі не було, компенсація для військового обмежиться сумою 20 000 гривень, що не суттєво відрізняється від середнього заробітку на цивільному ринку праці [173].

За результатами проведеного дослідження нами встановлено, що основну частину (67,4%) детермінант СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, на індивідуальному рівні, *складають причини та умови його вчинення, які мають місце в період проходження особою військової служби*, що окремо характеризуються складністю наукового дослідження через свою багатогранність, як у змістовному так і у формальному проявах.

Враховуючи те що в структуру детермінант вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні на індивідуальному рівні, які мають місце в період проходження особою військової служби, ми заклали дві ключові їх складові: внутрішній фактор – соціально-психологічні

детермінанти та зовнішній фактор – організаційно-управлінські детермінанти, за нашим переконанням, комплексне їх вивчення являється неможливе без системного підходу наукового дослідження.

Соціально-психологічні детермінанти вчинення СЗЧ.

За словами голови Верховного Суду Станіслава Кравченка: «На третьому році війни люди, які були мотивовані йти воювати, виснажилися. І зараз якраз та стадія, коли країні треба шукати ресурси для поповнення армії. Бачимо, що стало більше кримінальних проваджень, пов'язаних з мобілізацією і порядком несення військової служби, на слуху сумновідома абревіатура СЗЧ» [26].

За справедливим твердженням А. О. Кавунської «проходження військової служби в умовах воєнного стану, безпосередньо пов'язано з різноманітними факторами, елементами морально-психологічної перенапруги, підвищеною вимогливістю та відповідальністю, як в процесі виконання наказів так і екстремальних ситуацій, пов'язаних з загрозою потрапити в полон, бути пораненим, скаліченим чи втратити життя» [100, с. 129]. І те, що у звичайному житті, відсутність окремої людини на робочому місці або нез'явлення її на роботу без поважних причин, може розцінюватись як дисциплінарний проступок, для військовослужбовця – це СЗЧ, що в умовах воєнного стану являється тяжким злочином (ч. 5 ст. 407 КК України) та карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років [19, с. 349].

Однією з ключових морально-психологічних детермінант військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні, за твердженням О. М. Кропивницького є бойовий стрес, що визначається як сукупність психоемоційних станів, через які проходить військовослужбовець під час адаптації до екстремальних умов бойових дій. [108, с. 10] Вплив цього стресу викликає широкий спектр переживань – від тривоги та страху до паніки, що прямо пов'язано із загрозою для життя та фізичної безпеки особи. Глибина проявів бойового стресу, у першу чергу залежить від інтенсивності та тривалості бойових стресорів, а також від індивідуальних особливостей психіки кожного окремо військового.

Наслідки бойового стресу можуть проявлятися у вигляді нав'язливих спогадів, спонтанних психотравмуючих епізодів, що негативно впливають як на психологічний, так і на фізичний стан військово-службовців [203, с. 5–6], частим явищем являється страх.

На основі свідчень опитаних нами респондентів встановлено, що в умовах війни будь-яка особа переживає страх, хоча й з різним ступенем інтенсивності, що безпосередньо впливає на її психіку та подальшу реакцію у стресових ситуаціях, що як наслідок, у багатьох випадках може сформувати кримінально-протиправну їх мотивацію, спрямовану на скоєння СЗЧ в умовах воєнного стану. Схожі емоційні стани притаманні й військовослужбовцям із затяжною бойовою психічною травмою, яка, зазвичай, проявляється тоді, коли вони перебувають за межами місця служби чи військової частини.

Вибіркове вивчення судових справ, розглянутих загальними судами України у період з 2022–2024 р.р. за фактами вчинення ч. 5 ст. 407 КК України, надало можливість встановити, що із зазначених вище причин СЗЧ в умовах воєнного стану, шляхом самовільного залишення військової частини або місця служби вчиняють – 36,7% військовослужбовців, і 63,3% – не з'являються вчасно на службу без поважних причин.

В процесі проведеного ретроспективного аналізу анкетних даних військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань нами з'ясовано, що бойовий психологічний стрес військовослужбовців як причина вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану як правило виникає перед або відразу після перших боїв. Досить активно стрес проявляється після першого, а частіше другого року проходження військової служби, без відпустки та ротації, у результаті чого у військовослужбовців з'являються численні психічні розлади та психологічні відхилення, які за даними медичних і кримінологічних досліджень, у своїй переважній більшості хоч і не визнають їх схильність до кримінально-протиправної поведінки, проте являються першоосною до морально-психологічної деформації особистості військовослужбовців, прискорюючи процес

деградації їх особистості, і як наслідок, сприяють формуванню кримінально-протиправної мотивації, спрямованої на вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану.

Як правило, зазначені вище психічні розлади та психологічні відхилення, як детермінуючий фактор вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану, проявляють себе під час знаходження військово-службовця на лікуванні чи у відпустці, після проходження яких, за словами опитаних нами респондентів, і з'являється бажання вчинити СЗЧ, вчасно не з'явившись на службу без поважних причин.

За результатами вивчення судових справ за ч. 5 ст. 407 КК України, нами встановлено, що військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період в умовах воєнного стану, не з'являються вчасно на службу без поважних причин після: призначення – 1,8 %, переведення – 8,6 %, з відрадження – 4,8 %, відпустки – 36,4 %, лікувального закладу – 48,4 %. Для військовослужбовців контрактної військової служби являється характерним просто нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, що вчиняється ними у 62,6 % та після: призначення – 0,4 %, переведення – 1,8 %, з відрадження – 2,6 %, відпустки – 8,2 %, лікувального закладу – 24,4 %.

Організаційно-управлінські детермінанти СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану спричиняють різноманітні фактори, які у своїй переважній більшості безпосередньо пов'язані з недоліками у діяльності командирів (начальників) військових частин та їхніх структурних підрозділів, а також офіцерського й сержантсько-старшинського складу ЗСУ та інших військових формувань, що зумовлено, у першу чергу відсутністю, у значній кількості із зазначеної вище категорії військовослужбовців, як управлінських здібностей так і їх низьким рівнем морально-етичних якостей, що призводять до розвитку як індивідуальної так і колективної девіантної поведінки у підлеглих військовослужбовців, що проявляється у вигляді нестатутних відносин у військовому колективі та недостатньому контролі військових командирів за поведінкою особового складу,

нерідким явищем є самоправство, розповсюдження алкоголізму та наркоманії [100, с. 168].

За результатами проведених емпіричних досліджень нами встановлено, що поганий (некваліфікований, неадекватний, кар'єрист) командир, необґрунтовані, неправомірні, а й в багатьох випадках відкриті злочинні дії якого часто призводить до невиправданих втрати особового складу, не лише підривають бойовий і моральний дух військовослужбовців, а й позбавляють всілякого бажання проходити військову службу в його підрозділі. У результаті чого нерідким є явищем є то, коли військовослужбовці навмисно вчиняють СЗЧ, у тому числі з метою переведення до іншої військової частини чи місця служби для її продовження під адекватним керівництвом.

Нажаль, в умовах воєнного стану досить поширеним явищем виступає формальний підхід командування військових частин до процедури видання наказів про визнання військовослужбовців особами, які самовільно залишили військову частину.

Як підтверджує проаналізована нами судова практика, подібні рішення нерідко ухвалюються без належного службового розслідування та з'ясування всіх фактичних обставин справи, а також без врахування документів чи пояснень щодо місця перебування військовослужбовця, що змушує зазначених осіб, їхніх захисників або родичів подавати звернення до судових інстанцій для забезпечення захисту законних прав військовослужбовців.

Зокрема, Івано-Франківський окружний адміністративний суд рішенням від 14 липня 2025 року у справі № 300/8842/24 скасував наказ про затвердження результатів службового розслідування за фактом СЗЧ. Відповідно до матеріалів цієї справи, до суду звернулася дружина військовослужбовця, який вважається зниклим безвісти, оскаржуючи неправомірний наказ про визнання його особою, що самовільно залишила військову частину. Вона зазначила, що рішення військової частини є незаконним, оскільки її чоловік має статус зниклого безвісти. Дослідивши матеріали справи, судова інстанція встановила, що висновок про СЗЧ був

базований виключно на поясненнях двох працівників медичної служби, без одержання свідчень від інших осіб. Військова частина не забезпечила вжиття всіх необхідних заходів для проведення повного, всебічного та об'єктивного службового розслідування обставин відсутності військовослужбовця, у зв'язку з чим наказ підлягає скасуванню [196; 182].

За результатами проведеного опитування військовослужбовців нами встановлено, що конфлікти у військовому в колективі, як причина вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану, мають місце в 28,6 % випадків, з них: конфлікти з командирами (начальниками) – 72,4 %, з іншими військовослужбовцями – 27,6 %.

Так, вироком Малиновський районний суд міста Одеси від 27.02.2024 р. по справі № 521/2619/23 встановлено, що «особа, будучи військовослужбовцем військової служби за призовом під час мобілізації, проходячи військову службу на посаді головного сержанта автомобільної роти військової частини, у військовому званні «сержант», в порушення вимог ст. 65 Конституції України, ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу, ст.ст. 9, 11, 16, 1121, 1122 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та ст.ст. 1–4 Дисциплінарного Статуту Збройних Сил України, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, з метою тимчасово ухилитися від обов'язків військової служби 31.05.2022 близько 18 год 00 хв, в умовах воєнного стану, самовільно залишив військову частину та ухилився від проходження військової служби до 09 год 00 хв 10.01.2023, проводячи час на власний розсуд не пов'язуючи його з обов'язками військової служби. Таким чином своїми умисними діями, обвинувачений вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 5 ст. 407 КК України – самовільне залишення військової частини, вчинене в умовах воєнного стану, військовослужбовцем (крім строкової служби). У судовому засіданні обвинувачений свою вину у вчиненні інкримінованого кримінального правопорушення,

передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, визнав повністю, та пояснив, що він дійсно вчинив інкриміноване йому кримінальне правопорушення при обставинах викладених в обвинувальному акті, і вони повністю відповідають фактичним обставинам скоєного ним кримінального правопорушення, фактичні обставини справи не оспоровав та підтвердив вищеописані та встановлені судом обставини справи, а саме: у нього з'явились суперечності з командуванням, та ні в чому не розібравшись, він прийняв для себе рішення просто піти. Це був конфлікт, який ніяк не міг вирішитись. Потім добровільно з'явився назад. У скоєному щиро кається, просив суворого його не карати» [23].

Разом з тим важливо наголосити й на тому, що у ході проведеного аналізу судових справ нами встановлено, що мало з них відображають причини вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану, так як у більшості випадків суди даний факт не встановлюють, адже останній на кваліфікацію кримінального правопорушення не впливає.

Як показало наше дослідження у 78,4% судовий розгляд кримінального провадження за ч. 5 ст. 407 КК України розглядають за спрощеною процедурою, передбаченою ч. 3 ст. 349 КПК України, у зв'язку з визнанням підсудним власної винуватості у вчиненому кримінальному провадженні та підтвердженні всіх фактів і обставин, викладених у обвинувальному акті.

Насильство з боку безпосередніх командирів (начальників), як причина вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану, як причина вчинення ч. 5 ст. 407 КК України, у судовій практиці фактично не зустрічається, та описується як конфлікт з командуванням, разом з тим факт його наявності підтвердили – 14,3% опитаних нами респонденти з числа військовослужбовців.

На підставі викладеного до основних негативних факторів, які впливають на соціально-психологічний стан військовослужбовців і належне виконання організаційно-управлінських функцій офіцерським і сержантсько-старшинським складом ЗСУ та інших військових формувань, що на індивідуальному рівні формують систему

детермінант вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, варто віднести:

- постійне очікування загрози для життя та здоров'я;
- наявність реальної можливості потрапити в полон з подальшими тортурами і знущаннями;
- безпосереднє спостереження загибелі товаришів по службі, близьких друзів і мирного населення;
- ізоляція військовослужбовців від мирного суспільства та їхня вимушена самотність під час тривалого виконання обов'язків на бойових постах при охороні ділянок, доріг чи районів, з нестабільним зв'язком і без постійного тісного контакту з основними угрупованнями, а також віддаленість від близьких та почуття тривоги за рідними;
- нестатутні відносини у військовому колективі;
- байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів (начальників), офіцерського та сержантсько-старшинського складу ЗСУ та інших військових формувань, багато з яких під час бойових дій знаходиться на безпечній відстані від лінії зіткнення;
- фізичне та моральне виснаження у результаті відсутності ротації;
- неналежні матеріально-побутові умови військовослужбовців та їх сімей;
- спроба уникнути покарання в результаті вчинення інших кримінальних правопорушень.

3.3 Характеристика особистості військовослужбовця, що вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні

Людина, що вчиняє кримінальне правопорушення та її кримінологічна характеристика завжди залишалися однією з ключових фігур кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної науки. Зокрема у кримінальному праві – при встановленні ознак суб'єкта кримінального

правопорушення, призначенні йому покарання, запобіжних, обмежувальних чи інших заходів кримінально-правового характеру. У кримінальному процесі – при вивченні підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного (в залежності від процесуального статусу суб'єкта кримінального правопорушення та стадії кримінального процесу). У кримінально-виконавчому праві – при вивченні засуджених до позбавлення волі на певний строк, їх діагностики та розподілу, у тому числі для обрання засудженим необхідних заходів виправлення і ресоціалізації [102, с. 227].

А. О. Кавунська та О. О. Шкута наголошують, що «визначення особистості військовослужбовця що вчиняє військове кримінальне правопорушення є складною та невирішеною проблемою, яка вимагає розуміння не лише самого механізму його вчинення, а й проведення системного аналізу всієї сукупності особистісних властивостей індивіда, особливостей його поведінки та ставлення як до закону, так і до покарання в цілому» [47, с. 113].

Проведений аналіз наукових праць та позицій вчених засвідчив, що не зважаючи на те, що терміни: «особа» та «особистість» злочинця з однієї сторони і являються синонімами, але з іншої відрізняються досить специфічним галузевим наповненням, зумовленим, у першу чергу, предметною сферою наукового пізнання відповідної галузі (підгалузі) правничої науки [58].

Особу, що вчиняє кримінальне правопорушення І. М. Даньшин розглядає як суб'єкта його вчинення з наявною у нього «сукупністю суттєвих та усталених соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуються у конкретному кримінальному правопорушенні, надають йому характер суспільної небезпеки, а винному – властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим, за словами вченого, особа притягається до кримінальної відповідальності» [42]. При цьому В. В. Голіна та Б. М. Головкін наголошують, що «виходячи із загальних уявлень про особу, будь-яка людина, яка усвідомлює свої дії і свідомо поводить, є особистістю» [103]. У зв'язку з чим,

за твердженням А. Ф. Зелінського саме «сукупність соціально-демографічних, психологічних та моральних характеристик, які тією чи іншою мірою типово притаманні людям, винним у вчиненні кримінального правопорушення відмежовує особу що його вчинила від особистості, що за словами вченого має більш широкий кримінологічний зміст» [60, с. 57].

М. Г. Колодяжний та А. С. Яковлев справедливо зауважують, що «завдяки кримінологічному дослідженню можна відповісти на чимало важливих запитань, а саме: «Які справжні причини вчинення конкретного кримінального правопорушення?» «Які причини типових кримінальних правопорушень, що утворюють окремий вид чи групу злочинності?» «Чим відрізняються різні ознаки і риси злочинця від аналогічних у законотворчих громадян?», «Якою є відмінність стійких біопсихологічних та соціальних рис суб'єктів різних видів кримінальних правопорушень?» та ін.» [81, с. 81].

Вивчаючи ознаки військовослужбовця як спеціального суб'єкта військових кримінальних правопорушень С. О. Харитонova, зауважує що «особливість кримінологічного дослідження особистості, яка вчинила військове кримінальне правопорушення, полягає у тому, що вивчення стосується спеціального суб'єкта, яким є військовослужбовець, який окрім обов'язкових ознак загального суб'єкта кримінального правопорушення (фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності), має за словами вченого, бути носієм спеціальних (додаткових) ознак [208, с. 182].

На підставі проведеного системного аналізу емпіричних даних за 2022–2024 рр., а саме: відомостей з Єдиного державного реєстру судових рішень; Генеральної прокуратури України «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування»; результатів вивчення 326 судових справ загальних судів у: Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Київській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Харківській та Херсонській областях за період з 2022–2024 рр.; проведеного анкетування 286 військовослужбовців ЗСУ та інших військових

формувань та 67 слідчих ДБР; відкритої державної та відомчої статистичної звітності, слідчої та судової практики; аналітичних даних ДБР, Генерального прокурора України, Спеціалізованих прокуратур у сфері оборони, Державної судової адміністрації України, Верховного Суду України; інформативної аналітики, що висвітлена в бюлетенях, оглядах, наказах та інформаційних листах ЗСУ, попередніх наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених у досліджуваному напрямку. У власному кримінологічному дослідженні особистості військовослужбовця, який вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, ми керувалися класичним принципом у відповідності до якого основну увагу було зосереджено на соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознаках його особистості.

Соціально-демографічні ознаки особистості військовослужбовця, що вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, являються першоосновою кримінологічної характеристики його особистості. До них належать: громадянство, місце народження та проживання, стать, вік, сімейний стан, наявність дітей, освіта, рід діяльності до проходження військової служби, соціальні зв'язки, рід військ, військове звання; займана посада тощо.

Окремо слід зауважити, що вказані вище ознаки хоча самі по собі і не є криміногенними, являючись характерними для будь-якої особи, у тому числі тієї, яка вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану, проте, як стверджують В. В. Голіна та А. В. Калініна при здійсненні їх системного аналізу й проведенні узагальнення отриманої інформації, та її подальшої статистичної обробки – набувають зовсім іншого значення, що і дає за словами вчених, можливість описати узагальнюючий портрет особистості того чи іншого злочинця [66, с. 70–71].

Підтримуючи наукову точку зору поіменованих вище вчених, ми переконані, що першочергове вивчення соціально-демографічних ознак особистості військовослужбовця, що вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану надає можливість зробити попередні висновки

щодо морально-психологічних та кримінально-правових ознаках його особистості.

Громадянство. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII «військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності» [148].

Законом № 2232-XII [148] окремо закріплено й те, що «ЗСУ та інші військові формування комплектуються військовослужбовцями шляхом призову (направлення) громадян України на військову службу та прийняття громадян України на військову службу за контрактом» (ст. 4 Закону № 2232-XII) [148].

За результатами проведеного аналізу відомостей щорічної офіційної статистичної звітності, розміщеної на офіційному сайті Судова влада України (№ 7 – Звіт про склад засуджених) [224; 225; 226], встановлено, що протягом 2022–2024 р.р. загальна кількість засуджених за ч. 5 ст. 407 КК України склала – 2 355 осіб, з них: у 2022 р. – 332 (14,1%); 2023 р. – 1 229 (52,2%); 2024 р. – 794 (33,7%) особи.

Проведений аналіз судових вироків засвідчив, що за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, протягом досліджуваного періоду, не було винесено жодного вироку стосовно військовослужбовців, які являються іноземцями чи особами без громадянства. Зазначене дає підстави стверджувати, що СЗЧ в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) вчиняють виключно громадяни України.

Стать, осіб які вчинили СЗЧ в умовах воєнного стану за статевою ознакою (чоловік або жінка), являється важливою соціально-демографічною ознакою, що дозволяє встановити гендерну суб'єктивну складову кримінального правопорушення.

За результатами проведеного аналізу відомостей офіційної статистичної звітності встановлено, що 2 355 осіб засуджених

за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, протягом 2022–2024 р.р. – 2316 чоловічої та – 39 осіб жіночої статі, з них: у 2022 р. – 9; 2023 р. – 22; 2024 р. – 8 осіб.

Зазначений статистичний показник говорить про те, що СЗЧ в умовах воєнного стану у 98,35% випадків вчиняють чоловіки, і лише – 1,65% жінки, що в цілому відповідає гендерному складу ЗСУ та інших військових формувань.

За твердженням С. О. Харитонова, наведені статистичні данні пояснюються тим, що по-перше загальна кількість жінок військовослужбовців являється набагато меншою за кількість чоловіків в українській армії; по друге формування жіночої психіки завершується раніше, ніж у чоловіків; і по третє жінкам, як правило, не властивий авантюрний спосіб вирішення власних проблем [208, с. 114]. Підтримуючи позицію поіменованого вище вченого, О. М. Кропивницький у власному науковому дослідженні «Державне бюро розслідувань як суб'єкт запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану» зауважує, що «жінки, які проходять військову службу в умовах воєнного стану в Україні мають набагато більшу вмотивованість, а ніж чоловіки» [108].

Місце народження та проживання. За результатами проведеного дослідження встановлено, що за національністю переважна більшість (78,2%) військовослужбовців, що вчинили СЗЧ в умовах воєнного стану являються українцями, 12,8% – росіяни, 9,0% – представники інших національностей. З них – 8,2% уродженці АР Крим, донецької та Луганської областей.

Вік, являється досить важливою соціально-демографічною ознакою кримінологічної особистості, з якою пов'язують його життєві орієнтації, захоплення чи інтереси, що дає можливість відшукати правильний підхід до людини, пояснити її ті чи інші дії або вчинки [181, с. 365].

За результатами проведеного аналізу відомостей офіційної статистичної звітності встановлено, що вік засуджених

за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України протягом 2022–2024 р.р. склав:

- від 18 до 25 років – 326 осіб (13,8%), з них: у 2022 р. – 61; 2023 р. – 176; 2024 р. – 89 осіб;
- від 25 до 30 років – 430 осіб (18,3%), з них: у 2022 р. – 62; 2023 р. – 219; 2024 р. – 149 осіб;
- від 30 до 50 років – 1 432 осіб(60,8%), з них: у 2022 р. – 188; 2023 р. – 738; 2024 р. – 506 осіб;
- від 50 до 65 років – 166 осіб (7,0%), з них: у 2022 р. – 21; 2023 р. – 96; 2024 р. – 49 осіб;
- 65 років і старше – 1 особа у 2024 р.

Дана обставина пояснюється встановленими віковими обмеженнями: мінімальний вік осіб рядового складу для військової служби за контрактом складає 18 років, а для призову на військову службу під час мобілізації – 25 років. Обов’язковою умовою є відповідність особи вимогам, передбаченим Законом України «Про військовий обов’язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII [148].

Ст. 22 Закону № 2232-XII визначає, що «граничний вік перебування на військовій службі встановлюється для військовослужбовців: рядового, молодшого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, – до 45 років; старшого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, – до 50 років; вищого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, – до 55 років; молодшого офіцерського складу – до 45 років; старшого офіцерського складу: майорів (капітанів 3 рангу), підполковників (капітанів 2 рангу) – до 50 років; полковників (капітанів 1 рангу) – до 55 років; вищого офіцерського складу – до 60 років. Для військовослужбовців які проходять військову службу під час особливого періоду, з числа осіб: рядового, сержантського і старшинського складу, молодшого та старшого офіцерського складу – до 60 років та вищого офіцерського складу – до 65 років» [148].

Що стосується високої кримінально-протиправної ураженості (60,8%) осіб чоловічої статі, у віці від 30 до 50 років, то останнє, за справедливою позицією А. О. Рєви, пояснюється «не лише гендерним складом ЗСУ та інших військових формувань, а й фізичними і психологічними особливостями осіб чоловічої статі, їх сформованою відмінністю поведінки, виховання, інтересів та іншими загальнохарактерологічними властивостями» [181, с. 366] особистості військовослужбовця, що вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану.

Освіта, для будь якої людини є ключовим в отриманні знань, умінь і навичок необхідних для забезпечення власної життєдіяльності, розширює кругозір, підвищує самооцінку та сприяє у формуванні її життєвих принципів, що допомагають їй знайти своє місце в соціумі.

В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська наголошують, що в кримінології достатньо поширеною є думка, що серед засуджених осіб у середньому рівень освіти нижчий, ніж серед законослухняних осіб [105, с. 87]. Проте, як показало наше дослідження освітній рівень засуджених за вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану, являється досить високим, з огляду на наведені нижче статистичні данні.

Так, з 2 355 осіб засуджених протягом 2022–2024 р.р. за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, освіту мали 2 353 (99,87%) військовослужбовця, з них:

- повну вищу – 225 осіб (9,6%), з них: у 2022 р. – 35; 2023 р. – 131; 2024 р. – 59 осіб;
- базову вищу – 78 осіб (3,3%), з них: у 2022 р. – 15; 2023 р. – 45; 2024 р. – 18 осіб;
- професійно-технічну – 677 осіб (28,7%), з них: у 2022 р. – 78; 2023 р. – 412; 2024 р. – 272 особи;
- повну загальну середню – 762 особи (32,4%), з них: у 2022 р. – 78; 2023 р. – 412; 2024 р. – 272 осіб;
- базову загальну середню – 601 особи (25,6%), з них: у 2022 р. – 115; 2023 р. – 281; 2024 р. – 205 осіб;

– початкову загальну – 9 осіб (0,4%), з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 6; 2024 р. – 3 особи.

На підставі викладеного можемо зробити висновок, що з зазначеної категорії засуджених професійно технічну, базову вищу та повну вищу освіту, на момент вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України мали 41,6% засуджених військовослужбовців.

За результатами проведеного нами соціологічного опитування встановлено, що однією з ключових причин вчинення, вказаною вище категорією осіб, СЗЧ в умовах воєнного стану, являється низький рівень їх патріотизму та морально-психологічних якостей, що стали визначальними криміногенними чинниками подальшого вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, у результаті їх примусової мобілізації, основною складовою якого являється сформоване до проходження військової служби відсутність бажання її проходити взагалі.

Окремо нами встановлено, що для даної категорії освічених військовослужбовців характерним є переховування від органів досудового слідства, максимальне затягування досудового розслідування і судового розгляду справи, а перед самим винесенням судового рішення – подача клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, в порядку ч. 5 ст. 401 КК України. У зв'язку з чим ми не можемо не погодитися з позицією Н.А Дмитренко та О. О. Шкути, що «військовослужбовці, яким вдається тим чи іншим способом уникнути законної відповідальності за вчинені військові кримінальні правопорушення, переживають значну кримінальну трансформацію та в майбутньому стають схильними до вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів» [50, с. 62].

Рід занять до проходження військової служби, надає уявлення як про соціальний статус військовослужбовця до проходження військової служби, так і про його майнове становище.

За результатами проведеного аналізу даних судової статистики встановлено, що на момент засудження, з 2 355 військовослужбовців,

загальна кількість працездатних осіб, які не працювали і не навчалися складає – 39 (1,65%) осіб, працездатних – 98,35%.

За результатами проведеного опитування військовослужбовців з'ясовано, до проходження військової служби не працювали – 68,4% опитаних респондентів, з них: військовослужбовці за призовом під час мобілізації, на особливий період 23,8; за контрактом – 44,6%.

Офіційно працевлаштовані – 31,6% опитаних респондентів, з них: військовослужбовці за призовом під час мобілізації, на особливий період 24,4; за контрактом – 7,0%.

За результатами проведеного опитування військовослужбовців військової служби за контрактом окремо встановлено, що основною причиною укладення ними контракту було обіцяне належне їх матеріальне забезпечення.

Сімейний стан, являється важливою соціально-демографічною ознакою особистості, яка за словами деяких вітчизняних вчених для більшості кримінальних правопорушень виступає антикриміногенним чинником [2, с. 54]. Проте, як доводить проведене нами дослідження, не у випадку вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану. Адже сім'я, в окремих випадках (докладно описано в підрозділі 3.2. Дис.), являється одним із основних детермінуючих факторів, що схиляють військовослужбовця до вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України.

Вивчення сімейного стану осіб, що вчинили СЗЧ в умовах воєнного стану доводить, що у своїй переважній більшості кримінальне правопорушення передбачене ч. 5 ст. 407 КК України вчиняють неодружені військовослужбовці – 62,2%, одружені рідше – 28,6%, перебувають у незареєстрованому шлюбі – 4,1%, розлучені – 4,3%, шлюбні відносини фактично припинено – 0,8%.

На момент вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, мали дітей – 48,4% осіб, з них: 1 дитину мають 78,4%, 2 дитини – 17,7%, 3 і більше дітей – 3,9%.

Разом з тим варто зауважити, що для осіб, які вчинили СЗЧ в умовах воєнного стану, маючи на утриманні трьох і більше дітей, характерною

є військова служба за контрактом, адже в порядку визначеному Законом № 2232-XII [148] під час дії воєнного стану звільняються з військової служби через сімейні обставини військовослужбовці у разі перебування на їх утриманні трьох і більше дітей віком до 18 років, крім тих, які мають заборгованість із сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму платежів за три місяці [148].

Рід військ та військове звання, відображає різновид військ, рівень посади, кваліфікації, фахової підготовки військовослужбовця, визначає його службове становище, права та обов'язки у військовій ієрархії.

За результатами проведеного дослідження нами встановлено, що переважну більшість осіб, що вчиняють СЗЧ в Умовах воєнного стану вчиняють військовослужбовці Сухопутних військ – 92,6%, рядового складу – 68,4%, сержантський і старшинський склад – 28,4%, а офіцерський – 3,2%.

Вказана вище ситуація пояснюється тим, що військовослужбовці, які свідомо обрали сферу діяльності, пов'язану з проходженням військової служби, й отримали для цього відповідну освіту, майже не схильні до вчинення військових кримінальних правопорушень [137, с. 114], у тому числі СЗЧ в умовах воєнного стану. Адже офіцерська честь, за словами опитаних респондентів, являється для них системою внутрішніх моральних якостей поєднаних з сукупністю етичних норм, принципів і правил поведінки у військовому колективі та відображає їх ставлення до службових обов'язків, колективу й підлеглих, і включає відданість Вітчизні і бездоганне виконання військових обов'язків.

Проведеним дослідженням окремо встановлено, що особи призвані на військову службу під час мобілізації в особливий період в умовах воєнного стану (67,4%) більш схильні до вчинення СЗЧ, а ніж військовослужбовці військової служби за контрактом (32,6%).

Морально-психологічні знаки особистості військовослужбовця, що вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, на відміну від соціально-демографічних ознак, які характеризують особистість

військовослужбовця за його соціальними ознаками і загальними рисами, за твердженням А. О. Реви «надають можливість виявити внутрішню його сутність, визначити основні психологічні властивості та встановити причини кримінально-протиправної мотивації спрямованої на вчинення кримінального правопорушення. Морально-психологічні ознаки розкривають ставлення особи до виконання військового обов'язку та військової служби, правопорядку, інших соціальних цінностей та інституцій характерних для військового суспільства» [179, с. 225].

Як слушно зауважує В. О. Шамрай «армія як складова суспільства не може бути відокремлена від впливу уже сформованих антисоціальних процесів розвитку та поширення злочинності» [213, с. 82–83]. У зв'язку з чим морально-психологічні ознаки надають можливість визначити типові, притаманні саме для категорії військовослужбовців, не лише напрями корекції їх особистості, а й зміст необхідних заходів профілактики їх протиправної поведінки [100, с. 184].

Ми вважаємо, що кримінологічна характеристика морально-психологічних ознак особистості військовослужбовця, який вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану, являється неможливою без вивчення її кримінологічно-значущих елементів. Основу цих елементів формують внутрішні, суб'єктивні детермінанти (мотиваційна сфера) та психофізіологічні особливості особистості військовослужбовця, які спонукають до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України.

Як показало наше дослідження певні життєві умови та обставини викликають стан браку, необхідності в чомусь, що є рушійною силою активності людини, групи чи суспільства – «потребу», що виступаю соціально-психологічною категорією, яка дозволяє виявити, розкрити і пояснити мотиви психологічної активності військовослужбовця, що зумовляють вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану.

А. О. Рева, до основних типів девіантної поведінки в умовах проходження військової служби відносить «вживання алкоголю

та наркотиків; порушення статутних норм і правопорядку; суїцидальна поведінка; відхилення в сексуальній поведінці» [179, с. 226].

За офіційними даними судової статистики протягом 2022–2024 р.р. кримінальне правопорушення передбачене ч. 5 ст. 407 КК України, у стані алкогольного сп'яніння вчинили – 5 (0,21%) осіб; наркотичного сп'яніння – 1 особа.

Але як показали результати проведеного нами опитування слідчих ДБР, вказаний вище показник офіційної статистичної звітності не може відповідати реальній дійсності, адже СЗЧ являється продовжуваним кримінальним правопорушенням, і встановити факт, що особа в момент його вчинення перебувала у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, на практиці практично неможливо. А якщо можливо то лише зі слів винної у його вчиненні особи.

На думку В. О. Шамрай «армія як складова суспільства не може бути відокремлена від впливу уже сформованих антисоціальних процесів розвитку та поширення злочинності. «Не бачить проблем військових лише той, хто не хоче їх бачити»» [213, с. 82–83].

Окремо варто зауважити, що провальна мобілізація, одним із результатів якої являється залучення до військового середовища осіб з неврівноваженою психікою, низьким рівнем патріотизму та явними антигромадськими поглядами [50, с. 48–49], що ігнорується уповноваженими особами ТЦК, у зв'язку з чим до лав ЗСУ та інших військових формувань потрапляють не лише морально і психологічно не підготовлені особи, а й в багатьох випадках з явно вираженою девіантною поведінкою (порушення статутних норм і правопорядку, схильність до вживання алкоголю та наркотиків тощо) [108, с. 116].

Наявні випадки вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні військовослужбовцями у стані неосудності.

Так, за офіційними даними судової статистики протягом 2022–2024 р.р. в процесі притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК, були визнані неосудними, з застосуванням

примусові заходи медичного характеру – 9 військовослужбовців, з них: 6 осіб у 2023 р. та 3 особи в 2024 р.

Проведене нами вивчення кримінологічно-значущих морально-психологічних ознак особистості військовослужбовця, який вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, надало можливість встановити основні мотиваційні чинники його делінквентної поведінки, а саме: постійне очікування загрози для життя та здоров'я; наявність реальних перспектив потрапити в полон з подальшими тортурами та знущаннями; загибель товаришів по службі, близьких друзів і мирного населення; ізоляція військовослужбовців від мирного суспільства та їхня вимушена самотність під час тривалого виконання обов'язків на бойових постах при охороні ділянок, доріг чи районів, з нестабільним зв'язком і без постійного тісного контакту з основними угрупованнями, а також віддаленість від близьких та почуття тривоги за рідними; нестатутні відносини у військовому колективі; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів (начальників), офіцерського та сержантсько-старшинського складу ЗСУ та інших військових формувань, багато з яких під час бойових дій знаходиться на безпечній відстані від лінії зіткнення; фізичне та моральне виснаження у результаті відсутності ротації; неналежні матеріально-побутові умови військовослужбовців та їх сімей; спроба уникнути покарання в результаті вчинення інших кримінальних правопорушень.

Кримінально-правові ознаки особистості військовослужбовця, що вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, на відміну від двох попередніх ознак особистості військовослужбовця, включають в себе: показник групового вчинення кримінального правопорушення, судимість, вид і розмір призначеного покарання тощо.

За результатами проведеного аналізу загальних відомостей про кількість зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування [52; 53; 54] встановлено, що протягом 2022–2024 р.р. до Єдиного реєстру досудових

розслідувань було внесено 88 938 відомостей за фактом вчинення ч. 5 ст. 407 КК України, з них: у 2022 р. – 6 183; 2023 р. – 16 515; 2024 р. – 66 240 кримінальних правопорушень.

Проведений аналіз кримінальних правопорушень, вчинених окремими категоріями осіб, провадження за якими закінчені засвідчив, що протягом 2022–2024 р.р. СЗЧ в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) вчинялось:

- особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення – 313, з них: у 2022 р. – 72; 2023 р. – 87; 2024 р. – 154 кримінальних правопорушень;

- групою осіб – 3, з них: у 2022 р. – 1; 2023 р. – 2. У 2024 р. СЗЧ в умовах воєнного стану групою осіб не вчинялось;

- особами у стані алкогольного сп'яніння – 4, з них: у 2022 р. – 1; 2023 р. – 2; 2024 р. – 1 кримінальних правопорушень;

- неповнолітніми або за їх участю – 0;

- за 2022–2024 р.р. за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України закрито – 3 201 кримінальне провадження, порушене за фактом вчинення ч. 5 ст. 407 КК України, з них: у 2022 р. – 458; 2023 р. – 1 143; 2024 р. – 1 600 кримінальних проваджень.

Кримінальні правопорушення, порушені за фактом вчинення ч. 5 ст. 407 КК України у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення) склали – 78 33, з них: у 2022 р. – 4 761; 2023 р. – 14 323; 2024 р. – 59 249 кримінальних проваджень.

Як засвідчує проаналізована нами судова практика за 2022–2024 р.р. за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, покарання у виді позбавлення волі на певний строк призначено – 542 особам (23,0%), з них: у 2022 р. – 23; 2023 р. – 136; 2024 р. – 383 особи.

- 1 рік – 10 осіб (1,9%), з них: у 2022 р. – 1; 2023 р. – 7; 2024 р. – 2 особи;

- понад 1 рік до 2 років включно – 33 особи (6,1%), з них: у 2022 р. – 2; 2023 р. – 25; 2024 р. – 6 осіб;

- понад 2 роки до 3 років включно – 13 осіб (2,4%), з них: у 2022 р. – 1; 2023 р. – 7; 2024 р. – 5 осіб;
- понад 3 роки до 5 років включно – 397 осіб (73,2%), з них: у 2022 р. – 16; 2023 р. – 71; 2024 р. – 310 осіб;
- понад 5 років до 10 років включно – 89 осіб (16,4%), з них: у 2022 р. – 3; 2023 р. – 26; 2024 р. – 60 осіб.

Загальна кількість засуджених за ч. 5 ст. 407 КК України протягом 2022–2024 р.р., до яких застосовано покарання у виді:

- обмеження волі – 1 особа у 2024 р.;
- тримання в дисциплінарному батальйоні – 327 осіб (13,9%), з них: у 2022 р. – 26; 2023 р. – 216; 2024 р. – 85 осіб;
- арешт – 221 особа (9,4%), з них: у 2022 р. – 53; 2023 р. – 136; 2024 р. – 32 особи;
- службове обмеження для військовослужбовців – 280 осіб (11,9%), з них: у 2022 р. – 37; 2023 р. – 156; 2024 р. – 87 осіб;
- штраф – 143 осіб (6,1%), з них: у 2022 р. – 67; 2023 р. – 74; 2024 р. – 2 особи;
- інші міри покарання – 6 осіб, з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 6; 2024 р. – 0 осіб.

Кількість засуджених за ч. 5 ст. 407 КК України протягом 2022–2024 р.р., осіб, яких звільнено від покарання склала – 835 (35,4%) (2022 р. – 126; 2023 р. – 504; 2024 р. – 205) осіб, з них:

- з випробуванням – 834 особи, з них: у 2022 р. – 126; 2023 р. – 504; 2024 р. – 204 особи;
- з інших підстав у 2023 р. було звільнено – 1 особу.

Кількість засуджених за ч. 5 ст. 407 КК України протягом 2022–2024 р.р., осіб, до яких застосовано додаткові види покарання склала – 7 (2022 р. – 1; 2023 р. – 3; 2024 р. – 3) осіб, з них:

- штраф – 1 особа у 2024 р.;
- позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – 6 осіб, з них: у 2022 р. – 1; 2023 р. – 3; 2024 р. – 2 особи.

Кількість засуджених за ч. 5 ст. 407 КК України протягом 2022–2024 р.р., осіб, яким призначено покарання за сукупністю злочинів – 34 особи, з них: у 2022 р. – 2; 2023 р. – 19; 2024 р. – 13 осіб.

Кількість засуджених за ч. 5 ст. 407 КК України протягом 2022–2024 р.р., осіб, яким призначено покарання за сукупністю вироків – 105 осіб, з них: у 2022 р. – 8; 2023 р. – 34; 2024 р. – 63 особи.

Кількість засуджених за ч. 5 ст. 407 КК України протягом 2022–2024 р.р., осіб, яким призначено покарання із застосуванням статті 69 КК України – 681 осіб, з них: у 2022 р. – 117; 2023 р. – 397; 2024 р. – 167 осіб.

Кількість засуджених за ч. 5 ст. 407 КК України протягом 2022–2024 р.р., осіб, до яких застосовано спеціальну конфіскацію (стаття 96-1 КК України) – 15 100 осіб, з них: у 2022 р. – 1 156; 2023 р. – 4 333; 2024 р. – 9 611 осіб.

Проведений аналіз зазначених вище статистичних даних засвідчив, що незважаючи на те, що протягом 2022–2024 р.р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань і було внесено відомості за фактом вчинення групою осіб трьох кримінальних правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України: у 2022 р. – 1 та 2023 р. – 2, однак в судовій статистиці відсутні відомості щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб за вчинення групою осіб СЗЧ в умовах воєнного стану, що ще раз підтверджує позицію науковців відносно того, що для СЗЧ не є притаманним груповий характер вчинення.

Наявність або відсутність судимості дає можливість з'ясувати інформацію відносно криміногенних якостей особистості військовослужбовця, який вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану.

За офіційними даними судової статистики протягом 2022–2024 р.р. за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК, було засуджено 3 особи, які раніше вчинили злочин, але були звільнені від кримінальної відповідальності, з них: у 2022 р. – 1; 2023 р. – 1; 2024 р. – 1 особа.

Судилися, але визнані такими, що не мають судимості – 84 особи, з них: у 2022 р. – 12; 2023 р. – 43; 2024 р. – 29 осіб.

Судилися, але судимість погашена чи знята – 122 особи, з них: у 2022 р. – 15; 2023 р. – 55; 2024 р. – 52 особи.

Загальна кількість засуджених протягом 2022–2024 р.р. за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК, які мають не зняту і непогашену судимість – 149 (6,3%) (2022 р. – 9; 2023 р. – 57; 2024 р. – 83), з них:

- одну судимість – 114 осіб (4,9%), з них: у 2022 р. – 8; 2023 р. – 46; 2024 р. – 60 осіб;

- дві судимості – 15 осіб (0,6%), з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 5; 2024 р. – 10 осіб;

- три і більше судимостей – 20 осіб (0,8%), з них: у 2022 р. – 1; 2023 р. – 6; 2024 р. – 13 осіб.

Проаналізовані статистичні дані за показником незнятої і непогашеної судимості засвідчили, що з числа засуджених протягом 2022–2024 р.р. за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК:

- відбули покарання повністю – 42 особи, з них: у 2022 р. – 2; 2023 р. – 18; 2024 р. – 22 особи;

- звільнені від покарання умовно-достроково – 16 осіб, з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 3; 2024 р. – 13 осіб;

- звільнені від покарання з інших підстав – 3 особи, з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 2; 2024 р. – 1 особа;

- вчинили кримінальне правопорушення не відбувши покарання – 37 осіб, з них: у 2022 р. – 1; 2023 р. – 16; 2024 р. – 20 осіб;

- вчинили кримінальне правопорушення в період відбування покарання – 51 особа, з них: у 2022 р. – 6; 2023 р. – 18; 2024 р. – 27 осіб.

За твердженням І. Г. Богатирьова «безсумнівно, колишні засуджені до позбавлення волі, будучи призвані на військову службу під час мобілізації в особливий період, приносять в армію порядок «зони»» [9, с. 132]. Вчений наголошує, що особливої уваги потребує нестійкість правомірної поведінки раніше засуджених осіб, хоча вони здебільшого самі не схильні до вчинення кримінальних

правопорушень, їхня тривала деморалізація, звичні способи поведінки в конфліктних ситуаціях і звичний спосіб життя підвищують ймовірність протиправної поведінки. Це також спричинено відсутністю у частини цих осіб таких стримувальних факторів, як «сильний військовий колектив», який вони цінують та частиною якого вони стали [9, с. 95].

Разом з тим варто зауважити, що проведений аналіз статистичних даних щодо осіб які мають судимості за конкретний вид кримінального правопорушення спростовую позицію І. Г. Богатирьова, відносно то, що раніше засуджені особи в основному не схильні до вчинення кримінальних правопорушень, враховуючи той факт, що з числа 2 355 засуджених протягом 2022–2024 р.р. за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст. 407 КК, 149 (6,3%) мають судимість за кримінальне правопорушення:

- проти життя чи здоров'я особи – 15 осіб (10,1%), з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 7; 2024 р. – 8 осіб;
- проти власності – 66 осіб (44,3%), з них: у 2022 р. – 4; 2023 р. – 20; 2024 р. – 42 особи;
- проти безпеки руху та експлуатації транспорту – 5 осіб (3,4%), з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 2; 2024 р. – 3 особи;
- проти громадського порядку, моральності – 8 осіб (5,4%), з них: у 2022 р. – 1; 2023 р. – 1; 2024 р. – 6 осіб;
- пов'язані з наркотиками – 14 осіб (9,4%), з них: у 2022 р. – 0; 2023 р. – 7; 2024 р. – 7 осіб;
- інші кримінальні правопорушення – 41 осіб (27,4%), з них: у 2022 р. – 4; 2023 р. – 20; 2024 р. – 17 осіб.

На підставі викладеного пропонуємо власне бачення дефініції *«особистість військовослужбовця, що вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні»* – суб'єкт кримінального правопорушення з наявною у нього сукупністю соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак, що в результаті реалізації сформованих, як до так і під час проходження військової

служби, девіантних чинників, сприяють вчиненню такою особою самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану.

Проведене вище ґрунтовного вивчення особистості військовослужбовця, що вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні надає можливість розробити його кримінологічний його особистості портрет.

За соціально-демографічними ознаками: громадянин України; чоловічої статі (98,35%); за національністю – українець (78,2%); у віці від 30 до 50 років (60,8%); не одружений (62,2%); що має базову загальну середню (25,6%), повну загальну середню (32,4%) чи професійно технічну освіту (28,7%), який є працездатною особою (98,35%), як правило не одружений, військовослужбовець Сухопутних військ (92,6%), рядового складу (68,4%), призваний на військову службу під час мобілізації в особливий період (67,4%).

За морально-психологічними ознаками: військовослужбовці що вчиняють СЗЧ в умовах воєнного стану поділяються на дві основні категорії:

1. Примусово-мобілізовані – до виконання військового обов'язку та військової служби ставиться негативно, у зв'язку з чим вчиняють СЗЧ, як правило у перші місяці проходження військової з причин низького рівня патріотизму, боягузтва або легкодухості.

2. Фізично та морально виснажені, які не можуть знайти порозуміння з командиром (начальником) або мають сімейних чи особисті проблеми, як правило такі особи вчиняють СЗЧ після проходження лікування, знаходження у відпустці, чи з метою переведення до іншої військової частини (підрозділу).

За кримінально-правовими ознаками: вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби з прямим умислом, як правило шляхом дії, самовільного залишення військової частини або місця служби, або бездіяльності – нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, тривалістю понад три доби.

У разі призначення покарання у виді позбавлення волі на певний строк (23,0%), його строк складає – п'ять років (73,2%).

3.4 Запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні

Виклики у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі, спричинені стримуванням та відсіччю збройної агресії росії проти України, стали причиною необхідності формування нової системи національної безпеки і оборони держави. Одним із пріоритетних напрямків якої залишається зміцнення законності і правопорядку в армії та запобігання вчиненню військових кримінальних правопорушень [47, с. 33–34].

Результати нашого дослідження показали, що військова злочинність сьогодні перестала бути виключно загальнокримінальним явищем і перетворилася на фактор, який становить реальну загрозу національній безпеці та основам державного устрою [230, с. 75], що підтверджується офіційними статистичними даними зареєстрованої кількості вчинених військових кримінальних правопорушень (2022 р. – 13 766; 2023 р. – 28 666; 2024 р. – 93 900). В системі військової злочинності умовах воєнного стану особливу стурбованість викликає стрімке зростання СЗЧ (ч. 5 ст. 407 КК України), реєстраційні показники вчинення якого за 2024 р. (66 240) у чотири рази перевищили показники попереднього (2023) року (16 515).

Наведені дані слугують переконливим доказом того, що система попередження порушень військової дисципліни та правопорядку в ЗСУ й інших військових формуваннях потребує удосконалення, оскільки вона не відповідає сучасним вимогам [1, с. 5], що стало приводом до нових наукових пошуків.

У залежності від виявлених детермінантів злочинності ученими виділяються три основних рівні її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуально-профілактичний [31, с. 68].

Загальносоціальне запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, у контексті кримінології, реалізується через систему заходів політичного, економічного, правового, організаційного, ідеологічного й інших спрямувань. Незважаючи на те, що вони не переслідують спеціальних цілей профілактики кримінальних правопорушень та боротьби зі злочинністю, вони виконують важливий кримінологічний аспект, вони становлять основу для спеціально-кримінологічного запобігання, оскільки їхнє спрямування на вирішення актуальних завдань держави створює необхідні передумови для зменшення рівня вчинення кримінальних правопорушень [50, с. 121]. У зв'язку з чим, за твердженням Н. А. Дмитренко «основною метою загальносоціального запобігання, як військовим кримінальним правопорушенням взагалі так і СЗЧ вчиненому в умовах воєнного стану зокрема, являється створення сприятливих зовнішніх умов для ефективного функціонування ЗСУ та інших військових формувань спрямованих на забезпечення на належному рівні потреб військовослужбовців» [227, с. 334].

Проведений аналіз кримінологічної літератури надав можливість виділити та охарактеризувати основні групи заходів загальносоціального запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, а саме: соціально-економічні, виховні, ідеологічні, організаційно-управлінські та правові.

Соціально-економічні заходи загальносоціального запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, як правило не мають вираженої специфіки саме у військовому середовищі, і у своїй переважній більшості випадків реалізуються шляхом забезпечення соціальних і фінансових гарантій військовослужбовців, а також підтримки добробуту їхніх родин.

Як показало наше дослідження (підрозділ 3.2. Дис.), у межах цієї групи заходів, особливої значущості, в умовах воєнного стану в Україні, набуває неухильне дотримання та ефективна реалізація соціально-правових гарантій, що надаються військовослужбовцям і членам їхніх сімей відповідно до Закону України «Про соціальний

і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» [168], а також інших нормативно-правових актів. Зокрема, йдеться про положення законів України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [161], «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції та деяких інших осіб і їх соціальний захист» [169], а також постанову Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їхнім сім'ям під час дії воєнного стану» [169] тощо.

Виховні заходи загальносоціального запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, являють собою систему методів і засобів впливу на свідомість особового складу ЗСУ та інших військових формувань, що яка здійснюється з неухильним дотриманням ними обов'язків військової служби. Першоосновою виховної роботи з військовослужбовцями, спрямованою на запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану є не лише зміна (коригування) соціальних орієнтирів військовослужбовців спрямованих на зменшення ризику формування кримінальних схильностей та девіантної поведінки, а й забезпечення морально-психологічної та соціальної підтримки тим військовослужбовцям, хто цього потребує.

Важливим чинником виховного процесу є особистий приклад командирів у дотриманні законодавства. Саме тому зміцнення військової дисципліни і правопорядку в армії, мають поєднуватися з активною протидією аморальним і протиправним проявам серед командирів (начальників) офіцерського та сержантсько-старшинського складу ЗСУ та інших військових формувань.

У межах реалізації заходів цієї категорії особливе значення має вмиле використання командирами (начальників), офіцерським та сержантсько-старшинським складом своїх повноважень по службі, спрямованих на підтримання належного рівня у підлеглих військовослужбовців військової дисципліни та правопорядку, запобігання правопорушенням шляхом застосування заохочень і накладення

дисциплінарних стягнень, передбачених розділами II та III Дисциплінарного статуту Збройних Сил України [147].

Ідеологічні заходи загальносоціального запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, насамперед це полягає в нейтралізації впливу негативних чинників і тісно пов'язане з утвердженням національної ідентичності, зміцненням патріотичних почуттів та формуванням гордості українського народу за власну державну належність і самобутність.

Патріотизм формує індивідуалізований зв'язок між особою та Батьківщиною, базуючись на прагненні досягнення її блага, адже, патріот поважає свою історію, відданий культурі й країні, а також готовий до самопожертви заради неї. Для військовослужбовців ця якість є визначальною професійною, оскільки вона слугує чинником вибору військової професії, критерієм професійної придатності та соціальної відповідальності [67, с. 82], у зв'язку з чим в умовах воєнного стану вкрай необхідним є активізація громадянської патріотичної свідомості й сприяння патріотичній діяльності в усіх її проявах [227, с. 435].

Організаційно-управлінські заходи загальносоціального запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, полягають у забезпеченні соціального контролю та дотримання військовослужбовцями встановлених вимог проходження військової служби в умовах воєнного стану.

Соціальний контроль у період проходження військової служби включає в себе:

1) нормативний елемент – охоплює науково-обґрунтовані правові норми, викладені в положеннях, статутах, законах та наказах командирів (начальників) офіцерського й сержантсько-старшинського складу ЗСУ та інших військових формувань;

2) організаційний елемент – це реальне забезпечення контролю командирів (начальників) офіцерського та сержантсько-старшинського складу ЗСУ й інших військових формувань за дотриманням військовослужбовцями правопорядку та дисципліни в армії;

3) соціально-психологічний елемент – визначається ставленням військовослужбовців до виконання наказів командирів

(начальників) офіцерського та сержантсько-старшинського складу ЗСУ й інших військових формувань, а також до дотримання правопорядку й дисципліни.

При цьому важливо зауважити, що саме комплексне застосування цих елементів, за твердженням О. М. Кропивницького сприяє підтриманню військової дисципліни та правопорядку в армії [108].

Разом з тим варто підкреслити, що дотримання статутних вимог під час проходження військової служби є ключовим організаційним механізмом попередження СЗЧ серед військових в умовах воєнного стану.

Командир, прагнучи зміцнити військову дисципліну і правопорядок серед підлеглих військовослужбовців, має діяти виключно в межах закону, наданих повноважень та відповідно до вимог Статуту [147].

Правові заходи загальносоціального запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, до яких належать правове інформування, правове виховання, правова освіта, а також ефективна дисциплінарна практика.

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», у сфері забезпечення військової дисципліни на командира покладається низка обов'язків правового характеру. До основних їх них належать: особиста відповідальність командира за стан військової дисципліни у ввіреному військовому формуванні; забезпечення підтримання дисципліни та притягнення військовослужбовців до відповідальності за дисциплінарні проступки з урахуванням об'єктивних обставин кожного випадку й положень про бойовий імунітет, передбачених Законом України «Про оборону України» [160]; здійснення профілактичних дій, спрямованих на запобігання порушенням військової дисципліни [147] тощо.

Отже, підсумовуючи викладене, в умовах воєнного стану в Україні заходи загальносоціального запобігання СЗЧ (ч. 5 ст. 407 КК України) доцільно класифікувати за такими основними групами:

- соціально-економічні;

- виховні;
- ідеологічні;
- організаційно-управлінські;
- правові.

Як стверджує М. С. Туркота «лише за допомогою послідовних заходів загальнодержавного характеру, підкріплених розумінням та підтримкою суспільства, можна успішно протидіяти військовим кримінальним правопорушенням» [200, с. 23], у зв'язку з чим загальносоціальне запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану має бути спрямовано на суворе дотримання правового статусу військовослужбовців, забезпечення їх та їхніх сімей належним рівнем матеріально-побутового забезпечення, харчуванням, охороною здоров'я, запобігання нестатутним взаємовідносинам серед командирами (начальників), офіцерським та сержантсько-старшинським складом та військовослужбовців [59; 192].

Спеціально-кримінологічне запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні. На відміну від загальносоціального, спеціально-кримінологічне запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні має чітко визначену мету і скероване на виявлення та нейтралізацію (блокування або усунення) детермінант злочинності, оскільки, саме таке спрямування є його ключовою ознакою та основною специфічною рисою. Поряд із цим, за твердженням Н. А. Дмитренко та О. О. Шкути, «спеціально-кримінологічне запобігання включає в себе як запобігання задуманим і тим, що готуються та припинення розпочатих кримінальних правопорушень» [50, с. 130].

Ключова відмінність спеціально-кримінологічних заходів запобігання від загальносоціальних полягає в тому, що їхній вплив орієнтований на тактику, а не на стратегію [59, с. 218], у зв'язку з чим під спеціально-кримінологічним запобіганням самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану запропоновано розуміти – комплекс політичних, соціально-економічних, правових, організаційних та управлінських заходів, спрямованих на ліквідації негативних чинників, які

можуть викликати у військовослужбовця бажання до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні.

Спеціально-кримінологічне запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану, як стверджують О. М. Джужа та В. В. Василевич, має включати кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та оперативно-розшукову політики держави, головним завданням яких є зниження рівня злочинності в суспільстві» [44, с. 33]. Поділяючи вищезазначений концептуальний підхід, М. С. Пузирьов, вивчаючи «Злочинність у Збройних Силах України як об'єкт кримінологічного дослідження» [176] наголошує, що правоохоронні органи та інші державно-правові утворення (до яких належать і ЗСУ), відповідно до чинного законодавства, використовують у своїй діяльності різні заходи профілактичного характеру для вирішення поставлених перед ними завдань щодо запобігання злочинності, що являє собою діяльність, направлену на не лише на виявлення й усунення причин військових кримінальних правопорушень, а й умов що сприяють їх вчиненню. Результати профілактичної роботи, за словами вченого, при її правильній організації й цілеспрямованому здійсненні чинять істотний позитивний вплив на рівень, структуру й динаміку військової злочинності, забезпечують послідовне зниження кількості вчинюваних військових кримінальних правопорушень. Це, на думку вченого, обумовлено тим, що профілактичні заходи направлені проти самих витоків злочинності. За таких обставин поіменований дослідник доходить висновку, що профілактична робота має особливе значення в регулюванні розвитку суспільних відносин, у т.ч. й у військовій сфері [176, с. 109].

Проведений аналіз кримінологічної літератури з досліджуваного нами напрямку засвідчив, що «стосовно військової злочинності теорія запобігання володіє певними особливостями, оскільки: 1) особистість військовослужбовця суттєво відрізняється від особистості звичайного злочинця; 2) механізм кримінально-протиправної

поведінки військовослужбовців є досить специфічним; 3) потребово-мотиваційна сфера військовослужбовців незвичайна і спрямована в першу чергу на задоволення найпростіших бажань; 4) військовослужбовці змушені протягом тривалого часу перебувати в одноставевій соціальній групі» [106, с. 439].

Зважаючи на це, ключове місце у структурі спеціально-кримінологічного запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні займають саме заходи психологічної профілактики, які у своїй переважній більшості спрямовані на нейтралізацію негативного впливу соціально-психологічних детермінант. Вивчення цих детермінант дозволило нам встановити, що в системі мотивів вчинення СЗЧ за умов воєнного стану переважне місце належить мотивам морально-психологічного характеру – неналежне патріотичне виховання майбутніх військовослужбовців, а також прояви легкодухості та боягузтва.

Важливе місце в системі спеціально-кримінологічних заходів запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану відіграють кримінально-правові заходи. Проведене нами дослідження доводить, що вони хоча й не нейтралізують соціальних причин кримінально-протиправної поведінки військовослужбовців, проте за своєю соціально-правовою природою мають чинити безпосередній вплив на їх психіку, спонукаючи до правомірної поведінки шляхом загрози неминучого покарання, стримуючи при цьому від кримінально-протиправних дій та вчинків.

При цьому за результатами проведеного дослідження нами встановлено, що незважаючи на систематичне доведення командирами (начальниками) до особового складу положень ч. 5 ст. 407 КК України, що передбачають відповідальність за вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років, після доповнення ст. 401 КК України частиною п'ятою, яка передбачає порядок звільнення від кримінальної відповідальності під час дії воєнного стану за вчинене вперше кримінальних правопорушень, передбачене ст. 407 КК України (Самовільне залишення військової частини або місця служби) та ст. 408

КК України (Дезертирство) ефективність запобігання СЗЧ за допомогою кримінально-правових засобів в умовах воєнного стану не надало дієвих результатів.

Враховуючи жахаючу позитивну статистику вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану, та з метою забезпечення ефективної реалізації правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання його проявам нагально необхідним, в умовах воєнного стану в Україні, вбачаємо потребу у підготовці нормативно-правового акта стратегічного планування, присвяченого вирішенню проблемних питань протидії та запобіганню самовільному залишенню військової частини або місця служби.

Доречи, на подібного роду ініціативи вже зверталася увага М. С. Пузирьовим у науковій статті «Злочинність у Збройних Силах України як об'єкт кримінологічного дослідження» [176, с. 107], де вченим слушно зауважується на тому, що «розроблення і прийняття відповідного нормативно-правового акта стратегічного планування надасть можливість узагальнити систему науково-практичних поглядів на понятійний апарат, структуру, детермінанти злочинності у ЗСУ та інших військових формуваннях, правову основу, суб'єктів та конкретні заходи запобігання цьому суспільно небезпечному явищу. За таких обставин за словами вченого, кримінологічна модель запобігання злочинності у ЗСУ набуде якісно нової правової основи й загальнодержавного схвалення в уніфікованому виді» [176, с. 107].

У цілому підтримуючи пропозицію поіменованого вище вченого та не претендуючи на розроблення повного тексту *проекту Стратегії запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні*, зважаючи на сучасні напрацювання української кримінологічної теорії і практики, пропонуємо власне бачення на орієнтовну її структуру і зміст:

СТРАТЕГІЯ ЗАПОБІГАННЯ САМОВІЛЬНОМУ ЗАЛИШЕННЮ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Розділ 1. Аналіз поточного стану справ, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв'язання виявлених проблем.

У цій частині Стратегії визначається, що вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні, є однією із загроз національній безпеці України. Також наводяться стан, динаміка, структура й детермінанти його вчинення, оцінюються можлива шкода, безпекові і репутаційні втрати.

Розділ 2. Опис проблем, які обумовили прийняття Стратегії.

Акцентується увага на тому, що за умов воєнного стану в Україні для сектору безпеки й оборони критично важливим є питання зміцнення правопорядку та військової дисципліни, як однієї з морально-психологічних передумов збереження бойового духу в Українській армії.

Питання недопущення вчинення військовослужбовцями самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні має бути покладено Міністерство Оборони України, військове командування Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, Генерального прокурора України, Спеціалізованих прокуратур у сфері оборони, Державне бюро розслідувань та інших суб'єктів запобіжної діяльності.

Розділ 3. Нормативно-правові акти, що діють у відповідній сфері.

Зазначається, що Стратегія ґрунтується на таких документах: Конституції України, Кримінальному кодексі України, Кримінальному процесуальному кодексах України, законах України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»,

«Про національну безпеку України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про правовий режим воєнного стану», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист», Указах Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки», «Про Національну стратегію у сфері прав людини», «Про Стратегію воєнної безпеки України», «Про Стратегію національної безпеки України», Постановах Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану», «Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України», «Про утворення Державного бюро розслідувань» та інших нормативно-правових актах.

Розділ 4. Мета Стратегії, її строки і напрями реалізації.

Метою Стратегії є визначення напрямів та механізмів реалізації державної політики у сфері запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану шляхом формування нових та вдосконалення діючих норм кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого законодавства і практики їх застосування, а також розроблення на її основі уповноваженими суб'єктами загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів, спрямованих на усунення (блокування, нейтралізацію) причин і умов, що сприяють формуванню кримінально-протиправної мотивації та вчиненню військовослужбовцями самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану.

Строки реалізації Стратегії – протягом 2025–2030 років.

Напрямами реалізації Стратегії є:

- вивчення причин і умов самовільного залишення місця служби або військової частини в умовах воєнного стану;
- вдосконалення правового механізму у організаційних засадах протидії та запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану;
- поліпшення соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей;
- покращення та своєчасне матеріально-технічне забезпечення військових формувань України відповідно до актуальних потреб, у т.ч. спрощення механізмів освоєння наданої державами-партнерами міжнародної технічної допомоги в умовах воєнного стану;
- підвищення рівня соціально-правової захищеності спеціалізованих суб'єктів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану;
- продовження міжнародного співробітництва сил безпеки і оборони України із відповідними інституціями іноземних держав спрямованого на запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану;
- подальше реформування сектору безпеки і оборони України відповідно до кращих міжнародних практик забезпечення державної (національної) безпеки та стандартів НАТО;
- ініціювання реформування міжнародно-правових актів у сфері безпеки та гармонізація національного кримінологічного законодавства із міжнародними стандартами.

Розділ 5. Порядок реалізації та оцінка виконання Стратегії.

Впровадження здійснюватиметься через виконання щорічних планів, які розробляються Міністерством Оборони України у співпраці з представниками інших правоохоронних органів, органів державної влади, громадянського суспільства та міжнародних експертів.

Міністерство Оборони України проводить моніторинг і оцінку результатів реалізації Стратегії, із залученням правоохоронних органів, військових формувань, державних установ, міжнародних

інституцій і громадських організацій здійснюється цей процес. За підсумками моніторингу Міністерство Оборони України формує рекомендації та пропозиції щодо вжиття невідкладних заходів з метою підвищення ефективності реалізації Стратегії..

Розділ 6. Очікувані результати реалізації Стратегії.

Реалізація Стратегії сприятиме зниженню рівня самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану, зміцненню військової дисципліни, покращенню морально-психологічного стану особового складу військових формувань, підвищенню рівня захисту прав та інтересів військовослужбовців, сприянню соціальній та політичній стабільності в державі, підвищенню довіри громадянського суспільства та міжнародної спільноти до сектору безпеки і оборони України, формуванню позитивного іміджу сил безпеки й оборони всередині країни та зміцненню авторитету України на міжнародній арені.

Розділ 7. Фінансове забезпечення реалізації Стратегії.

Фінансове забезпечення реалізації Стратегії заплановано за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших законних джерел (у т.ч. міжнародної допомоги). У річних планах реалізації Стратегії допускається передбачення заходів, які потребують додаткового бюджетного фінансування і реалізація яких можлива виключно за його наявності. Такі заходи необхідно коригувати після затвердження закону про Державний бюджет України на відповідний рік, беручи до уваги фактичні можливості бюджету.

Індивідуально-профілактичне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні, на відміну від двох попередніх, становить цілеспрямований вплив на окремі категорії осіб, що визначаються їх правовим статусом, соціальними або професійними ролями, а також службовим становищем. Така діяльність традиційно розглядається як комплексне завдання, реалізація якого потребує врахування не лише спеціалізованих знань, а й результатів суміжних наукових галузей [107, с. 175].

У межах кримінологічної науки індивідуально-профілактичне запобігання кримінальним правопорушенням посідає важливе місце, адже ефективність його реалізації безпосередньо залежить від міждисциплінарного підходу. Розв'язання цього завдання можливе лише за умови поєднання кримінологічних знань із досягненнями психології, соціології, педагогіки та права.

М. Г. Колодяжний, досліджуючи питання військової злочинності, визначає індивідуально-профілактичне запобігання як процес виявлення, аналізу, оцінювання та усунення обставин, що мають криміногенний характер у поведінці та найближчому соціальному оточенні конкретного військовослужбовця [79, с. 196].

На думку А. П. Закалюка, індивідуально-профілактичне запобігання становить окрему складову системи превентивних заходів, що реалізуються на етапі зародження кримінально-протиправного умислу. Основним його завданням є усунення передумов виникнення потенційної кримінально-протиправної поведінки [105, с. 146]. При цьому Н. А. Дмитренко та О. О. Шкута доповнюють, що індивідуально-профілактичне запобігання спрямовується на усунення конкретних причин і умов, які детермінують кримінально-протиправну поведінку [104, с. 151–152].

Подібної точки зору дотримується і Є. Б. Пузиревський, який підкреслює, що індивідуально-профілактичне запобігання військовим кримінальним правопорушенням спрямоване насамперед на особистість військовослужбовця, а також на умови, обставини та ситуації, які можуть сприяти вчиненню кримінальних діянь зазначеного виду [175, с. 14].

За справедливим твердженням Н. А. Дмитренко індивідуально-профілактичного запобігання військовим кримінальним правопорушенням є, що: по-перше, ця діяльність спеціально уповноважених державних органів; по-друге, вона передбачає цілеспрямований вплив на конкретного військовослужбовця, схильного до кримінально-протиправної поведінки; по-третє, така діяльність спирається на прогнозування індивідуальної криміногенної

поведінки конкретної особи, планування щодо неї профілактичних заходів і контроль за результатами їх реалізації [48, с. 183].

На відміну від загальносоціальних заходів, спрямованих на усунення або мінімізацію макросоціальних детермінант СЗЧ, індивідуальна профілактика передбачає персоніфікований превентивний вплив на конкретного військовослужбовця, поведінка, особистісні характеристики, службова ситуація чи сукупність інших обставин якого дають достатні підстави прогнозувати підвищений ризик вчинення відповідного кримінального правопорушення.

Специфіка такого рівня запобігання полягає передусім у його адресності, своєчасності та диференційованості. Індивідуально-профілактичний вплив не повинен розпочинатися лише після фактичного вчинення військовослужбовцем протиправного діяння. Його превентивна сутність, навпаки, передбачає максимально раннє виявлення негативних змін у поведінці особи, ознак дезадаптації до умов військової служби, стійкого конфлікту з командуванням або іншими військовослужбовцями, зниження військової дисципліни, формування наміру самовільно залишити військову частину або місце служби та інших кримінологічно значущих обставин.

Проведене дослідження дало змогу виокремити основні криміногенні фактори, які сприяють вчиненню СЗЧ в умовах воєнного стану, а саме:

- 1) наявність попереднього досвіду вчинення кримінальних правопорушень або аморальних вчинків;
- 2) недостатня соціалізація особи та деформовані ціннісні орієнтації;
- 3) низький рівень правової свідомості;
- 4) психічні відхилення патологічного характеру, що здатні мати криміногенний вплив (зокрема, окремі психічні аномалії);
- 5) виховання в соціально несприятливому середовищі, що включає неповні сім'ї, або аморальну чи протиправну поведінку родичів чи батьків;

б) ускладнені життєві обставини, серед яких незадовільні побутові та матеріальні умови, тощо.

Важливим є і те, що індивідуально-профілактичне запобігання СЗЧ має міжінституційний характер і реалізується системою суб'єктів, компетенція яких тією чи іншою мірою охоплює запобігання військовим кримінальним правопорушенням, забезпечення військової дисципліни, виявлення та припинення кримінально протиправної поведінки, здійснення досудового розслідування, прокурорського нагляду та правосуддя. До таких суб'єктів належать, зокрема, Державне бюро розслідувань, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, Національна поліція України, органи прокуратури та суду, відповідні органи військового управління, а в частині науково-методичного забезпечення і наукові та освітні установи, предметом діяльності яких є дослідження кримінологічних, кримінально-правових та організаційно-правових проблем військової злочинності.

При цьому місце ДБР у зазначеній системі визначається не можливістю підміни командирів, органів військового управління, психологічних служб чи Військової служби правопорядку, а спеціальною правоохоронною компетенцією Бюро. У зв'язку із цим індивідуально-профілактичний потенціал ДБР доцільно пов'язувати передусім із виявленням криміногенних тенденцій у межах реалізації його законних повноважень, встановленням причин та умов, пов'язаних із вчиненням кримінальних правопорушень, використанням результатів слідчої, оперативної та аналітичної діяльності для формування превентивних рішень, а також належною міжвідомчою взаємодією [107, с. 124].

Важливою передумовою організації такої діяльності є правильне визначення кола осіб, стосовно яких може здійснюватися індивідуально-профілактичний вплив. У загальному кримінально-правовому аспекті воно корелює з визначенням суб'єкта військового кримінального правопорушення, передбаченим ч. 2 ст. 401 КК України [176, с. 177]. Водночас для кримінологічних

цілей формального встановлення статусу військовослужбовця недостатньо. Необхідно враховувати сукупність індивідуальних, службових, соціально-психологічних та ситуативних характеристик, які можуть свідчити про підвищення ризику СЗЧ.

Проведений аналіз спеціальних кримінологічних досліджень дає можливість систематизувати чинники, які за певного їх поєднання можуть підвищувати ризик вчинення СЗЧ. До них доцільно віднести: попередню протиправну або систематично дисциплінарно девіантну поведінку; деформацію ціннісно-нормативної сфери та недостатній рівень правосвідомості; труднощі соціальної та військово-професійної адаптації; несприятливий попередній досвід соціалізації; стійкі конфлікти у військовому колективі; тривалі складні життєві обставини; незадовільні матеріально-побутові умови; проблеми сімейного характеру; а також інші індивідуальні обставини, здатні у взаємодії із конкретною службовою ситуацією впливати на мотивацію військовослужбовця.

При цьому методологічно неправильним було б надавати будь-якій окремій особистісній, психологічній чи соціальній характеристиці самостійного криміногенного значення. СЗЧ є результатом взаємодії особистості та конкретної життєвої і службової ситуації, а тому встановлення певної психологічної особливості, складного сімейного становища або попереднього дисциплінарного проступку не означає неминучості кримінально протиправної поведінки. Такі обставини можуть оцінюватися лише комплексно, у взаємозв'язку з іншими детермінантами.

З цих позицій потребує коригування й підхід, за якого до криміногенних факторів автоматично відносять психічні розлади або інші медичні характеристики особи. Наявність відповідного стану сама по собі не дає підстав прогнозувати кримінальну поведінку. Для індивідуальної профілактики юридично значущими можуть бути лише ті обставини, які в конкретній ситуації впливають на можливість належного виконання військовослужбовцем службових обов'язків і встановлені компетентними фахівцями з дотриманням законодавства.

У кримінологічному вимірі безпосереднім об'єктом індивідуально-профілактичного впливу є не особа як така, а криміногенно значущі характеристики її поведінки, мотивації та соціальної взаємодії, а також несприятливі умови мікросередовища, які піддаються корекції або нейтралізації. З огляду на напрацювання кримінології та юридичної психології до таких об'єктів можуть бути віднесені: усталені моделі поведінки; криміногенно значущі ціннісні орієнтації; ставлення до виконання військового обов'язку; характер конфліктної взаємодії з іншими військовослужбовцями; особливості соціальної адаптації; негативний вплив найближчого соціального середовища; тривалі складні життєві та службові ситуації; інші обставини, що формують або посилюють мотивацію до СЗЧ.

Такий підхід принципово змінює зміст індивідуальної профілактики: її метою має бути не формальне встановлення «неблагонадійної» особи, а раннє виявлення конкретної криміногенної ситуації та усунення або мінімізація тих її складових, на які держава спроможна вплинути правовими, організаційними, соціальними та виховними засобами.

Виходячи з теоретико-прикладних напрацювань кримінології, основними методами індивідуально-профілактичного запобігання СЗЧ доцільно вважати переконання, допомогу та примус [107, с. 178]. Їх співвідношення має визначатися характером криміногенної ситуації, ступенем сформованості протиправної мотивації, поведінкою військовослужбовця та компетенцією суб'єкта, який здійснює відповідний вплив.

Метод переконання має найменш правообмежувальний характер і спрямований на добровільну корекцію поведінки. Його зміст можуть становити роз'яснення правових наслідків СЗЧ; доведення суспільної небезпечності відповідної поведінки в умовах збройної агресії; формування усвідомленого ставлення до військового обов'язку; засудження неправомірної поведінки; індивідуальні профілактичні бесіди та інші правомірні форми інформаційно-виховного впливу.

Водночас переконання не повинно обмежуватися повідомленням про суворість кримінальної відповідальності. Значно більший превентивний ефект може забезпечити роз'яснення правомірних способів вирішення проблемної ситуації, можливостей звернення за правовою, психологічною чи іншою допомогою, установлених законом процедур захисту прав військовослужбовця та правових наслідків добровільного припинення протиправної поведінки.

Метод надання допомоги спрямований на нейтралізацію тих факторів, які безпосередньо сприяють формуванню криміногенної мотивації. Залежно від характеру проблеми й компетенції відповідних суб'єктів така допомога може охоплювати психологічну, соціальну, правову, медичну, організаційну та іншу підтримку.

Метод примусу передбачає застосування передбачених законом заходів державного впливу у випадках, коли переконання та допомога є недостатніми або коли поведінка особи вже створює юридично значущу загрозу охоронюваним суспільним відносинам. Примусові заходи можуть мати дисциплінарний, адміністративний, кримінально-процесуальний або кримінально-правовий характер залежно від фактичних обставин та компетенції відповідного органу. Саме тому метод примусу не можна ототожнювати виключно з покаранням: він охоплює ширший комплекс установлених законом засобів реагування.

Отже, індивідуально-профілактичне запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану займає самостійне місце у системі спеціально-кримінологічного запобігання військовій злочинності. Його метою є не абстрактне «перевиховання» особи, а своєчасне виявлення й нейтралізація індивідуального комплексу криміногенних факторів, недопущення формування або реалізації наміру на вчинення СЗЧ та створення правових і організаційних передумов для збереження правомірної поведінки військовослужбовця [107, с. 178].

Правові підстави такого впливу утворює сукупність кримінально-правових, кримінально-процесуальних, адміністративно-правових, військово-службових та інших норм, що визначають

компетенцію суб'єктів профілактики, правовий статус військовослужбовців, допустимі межі превентивного втручання та юридичні гарантії від необґрунтованого обмеження прав особи.

У структурно-функціональному аспекті індивідуально-профілактичну діяльність доцільно диференціювати на індивідуальну профілактику, індивідуальне відвернення та індивідуальне припинення. Такий поділ відображає послідовність розвитку криміногенної ситуації, що проходить від існування факторів ризику до формування конкретного наміру, а надалі, за відсутності ефективного превентивного впливу, до початку реалізації кримінально протиправної поведінки.

Індивідуальна профілактика здійснюється на найбільш ранньому етапі та спрямовується на виявлення і корекцію криміногенних факторів до моменту формування конкретного наміру на вчинення СЗЧ. Залежно від характеру превентивного впливу в її межах можна виокремити профілактику випередження, обмеження, усунення та захисту.

Профілактика випередження передбачає раннє виявлення обставин, здатних сприяти формуванню криміногенної мотивації, їх оцінювання та своєчасне вжиття заходів реагування.

Профілактика обмеження спрямована на недопущення подальшого розвитку вже виявлених негативних тенденцій, зменшення інтенсивності криміногенного впливу середовища та блокування формування стійких антисоціальних установок.

Профілактика усунення полягає у цілеспрямованому впливі на конкретні причини і умови, які можуть детермінувати СЗЧ, з метою їх повного усунення або максимально можливої нейтралізації.

Профілактика захисту має забезпечувати зменшення уразливості військовослужбовця та військового середовища до дії криміногенних факторів шляхом створення додаткових організаційних, соціальних, правових та інформаційних бар'єрів.

На наступній стадії індивідуальне відвернення має застосовуватися за наявності ознак формування конкретного наміру на СЗЧ.

Тут превентивна діяльність набуває більшої інтенсивності та може включати невідкладний персоніфікований вплив, усунення безпосереднього конфлікту, інформування компетентних посадових осіб та інші законні заходи, спрямовані на добровільну відмову особи від реалізації протиправного наміру.

Нарешті, індивідуальне припинення стосується ситуації, коли кримінально протиправна поведінка вже розпочалася або створено безпосередні передумови її реалізації. На цій стадії домінуючого значення набувають установлені законом правоохоронні та кримінально-процесуальні засоби реагування, метою яких є припинення правопорушення, мінімізація його наслідків та забезпечення належної правової процедури.

З урахуванням специфіки воєнного стану в Україні систему індивідуального запобігання СЗЧ доцільно розглядати як послідовне поєднання чотирьох груп заходів: переконання; допомоги; правомірного превентивного контролю та обмеження; примусу. При цьому їх застосування повинно здійснюватися за принципом поступовості: за інших рівних умов пріоритет мають заходи, які забезпечують досягнення превентивної мети з найменшим втручанням у права особи.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє сформулювати висновок, що індивідуально-профілактичне запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану має розглядатися як диференційована, персоніфікована та міжінституційна система раннього антикриміногенного впливу, в якій діяльність ДБР посідає спеціальне місце, обумовлене його правоохоронною компетенцією. Ефективність цієї системи визначається не інтенсивністю застосування примусу, а здатністю уповноважених суб'єктів своєчасно ідентифікувати конкретні криміногенні фактори, оцінити ступінь їх розвитку, обрати пропорційний спосіб реагування та забезпечити узгоджене застосування правових, організаційних, соціально-психологічних та інформаційних засобів.

На наш погляд, ключовою особливістю сучасної моделі індивідуального запобігання СЗЧ має стати зміщення акценту з реакції

на вже вчинене кримінальне правопорушення на раннє виявлення процесу формування криміногенної мотивації військовослужбовця.

На підставі викладеного, під *індивідуально-профілактичним запобіганням самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану* пропонуємо розуміти – систему цілеспрямованого дослідження особливостей особистісної сфери військовослужбовця, з урахуванням його психічних, психологічних та інших індивідуальних особливостей і потреб, спрямоване на попереднє виявлення і блокування причин та умов вчинення ним самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану.

Висновки до третього розділу

Результати вивчення кримінологічної характеристики та запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні надали можливість зробити наступні висновки:

1. Дослідження стану та динаміки СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні (за 2022–2024 р.р.) засвідчили, що в системі військової злочинності СЗЧ в середньому складає 57,6% (2022 р. – 44,9% (13766/6183); 2023 р. – 57,6% (28666/16515); 2024 р. – 70,5% (93900/66240), що надає підстави стверджувати, що кожне друге військове кримінальне правопорушення вчинене в умовах воєнного стану є СЗЧ (ч. 5 ст. 407 КК України).

Встановлено, що основними детермінуючими факторами, які вплинули на стан та динаміку військової злочинності в державі, стали зміна воєнно-політичної ситуації в державі, яка з дня введення воєнного стану в Україні зазнала кардинальних змін та збільшення майже у чотири рази особового складу ЗСУ та інших військових формувань.

Доведено, що у своїй переважній більшості відомості офіційної статистики не відображають об'єктивну дійсність вчинення СЗЧ

в умовах воєнного стану в Україні, через його високу латентність, безпосередньо пов'язаної із закритістю військової системи.

2. В умовах воєнного стану в Україні причини вчинення СЗЧ на *макрорівні* є досить різноманітними та включають у себе широке коло суспільних відносин: політичного, економічного, соціального, ідеологічного, правового, організаційно-управлінського, соціально-психологічного, культурно-виховного та ін. характеру.

Детермінанти СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні на *мікрорівні* мають специфічний характер військового середовища, оскільки корелюють із внутрішніми особливостями військовослужбовців та їхнім суб'єктивним відношенням до виконання власних обов'язків військової служби.

Детермінантами СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні на *індивідуальному* являються причини та умови його вчинення, що мали місце до проходження військової служби та ті, що виникли в період проходження військової служби.

3. На підставі ґрунтовного вивчення особистості військово-службовця, що вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні розроблено кримінологічний портрет його особистості.

4. За результатами дослідження заходів запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні за трьома його основними рівнями (загальносоціальний; спеціально-кримінологічний; індивідуально-профілактичний) розроблено проект Стратегії запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано власне бачення авторів щодо кримінально-правової та кримінологічної характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні.

Одержані результати стали підставою до наступних висновків і пропозицій:

1. Аналіз стану наукового дослідження та його методології засвідчили недостатнє вивчення порушеної проблеми, що виявляється у відсутності комплексних і сучасних монографічних праць присвячених кримінально-правовій та кримінологічній характеристиці самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні.

Не порушуючи наукову традицію в процесі вивчення кримінально-правової та кримінологічної характеристики СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні авторами запропоновано власний методологічний інструментарій, у результаті чого реалізовано не лише власний підхід до розв'язання порушених проблем, а й запропоновано авторське бачення поняття *методології досліджуваного інституту*, під якою запропоновано розуміти *систему основоположних ідей, методів та принципів наукового пізнання, що у своїй сукупності надають можливість на належному науково-методологічному рівні здійснити комплексне вивчення проблем кримінально-правової та кримінологічної характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби та на його основі запропонувати ряд науково-обґрунтованих*

заходів і пропозицій спрямованих на запобігання його вчиненню в умовах воєнного стану в Україні.

2. Вивчення генези кримінально-правового забезпечення запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби надало можливість виокремити та дослідити його основні періоди, а саме: *період зародження кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ (XI–XVI століття); період становлення кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ (кінець XIV – початок XVII століття); період законодавчого закріплення та розвитку кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ (кінець XVII – кінець XX століття); період кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ незалежної України (з 1991–2022 р.р.); період кримінально-правового забезпечення запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні (з 24.02.2022 р. –).*

За результатами проведеного дослідження встановлено, що посилення кримінальної відповідальності за СЗЧ, навіть до найсуворішої міри покарання за його вчинення в умовах воєнного стану в Україні, кардинально не впливає на зменшення його реєстраційних показників, адже людський фактор до самозбереження переважає над будь-яким покаранням.

Встановлено, що законодавчі зміни, внесені Законом України № 3902-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» від 20.08.2024 р., результатом яких стало доповнення ст. 401 КК України частиною п'ятою, не лише закріпили можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 КК України, а й фактично нівелювали караність за вчинення такою особою вперше кримінального правопорушення передбачених ч. 5 ст. 407 КК України СЗЧ, ставши однією з основних причин до їх стрімкого

зростання, загальна зареєстрована кількість яких у 2024 р. склала – 66 240 кримінальних правопорушень та у 4 рази перевищило реєстраційні показники попереднього (2023 – 16 515) року.

3. У результаті проведеного дослідження об'єктивних ознак СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану встановлено, що поняття «проходження військової служби» являється ширшим і охоплює в себе «встановлений порядок несення військової служби», у зв'язку з чим *«родовий об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби вчиненого в умовах воєнного стану»* запропоновано розуміти, як *суспільні відносини, що виникають із встановленого у Збройних Силах України порядку проходження в умовах воєнного стану військової служби.*

«Безпосередній об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби вчиненого в умовах воєнного стану» – це суспільні відносини, що виникають в процесі встановленого правовими нормами у Збройних Силах України порядку перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби, як складової частини загального порядку проходження в умовах воєнного стану військової служби.

З об'єктивної сторони, кримінальне правопорушення передбачене ч. 5 ст. 407 КК України є тяжким злочином із формальним складом, що являє собою – *зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання військовослужбовця на встановлений правовими нормами у Збройних Силах України порядок його перебування у військовій частині або на місці служби, як складової частини загального порядку проходження військової служби в умовах воєнного стану, що триває понад три доби.*

За результатом проведеного дослідження об'єктивної сторони СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану під *«самовільним діянням військовослужбовця»* запропоновано розуміти – *дії військовослужбовця вчинені на власний розсуд, без дозволу, наказу командира (начальника) чи законної підстави, що спрямовані на залишення ним військової частини або місця служби чи його бездіяльність, яка*

проявляється у нез'явленні військовослужбовця вчасно на службу без поважних причин.

Констатовано, що поняття «військова частина» і «місце служби» не являються синонімами, у зв'язку з чим «військова частина» – це типова організаційна одиниця Збройних Сил України, що не має статусу юридичної особи та утворюється на підставі наказу вищого штабу (командування), утримуються за кошти Державного бюджету України, має власний штат, кошторис надходжень та видатків, печатку із зображенням Державного Герба України та власне найменування, що складається з номера та/або назви, діяльність якої спрямована на захист суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України.

«Місце військової служби» – це місце де військовослужбовець відповідно до наказу або дозволу командира (начальника) повинен проходити військову службу чи перебувати протягом певного періоду часу.

Доведено, що порядок проходження військової служби військовослужбовцями за призовом під час мобілізації, на особливий період, в умовах воєнного стану, відрізняється від порядку її проходження військовослужбовцями військової служби за контрактом. У зв'язку з чим самовільне залишення військовослужбовцем, який проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період військової частини або місця служби передбачає протиправні його дії вчинені в умовах воєнного стану з власної волі та на власний розсуд, без дозволу, наказу командира (начальника) чи законної підстави, що спрямовані на вихід військовослужбовця за межі військового містечка, табірному району або розташування підрозділу Збройних Силах України або інших військових формуваннях, які створені відповідно до законодавства.

Самовільним вважаємо залишення, військової частини або місця служби військовослужбовцем військової служби за контрактом, без відповідного дозволу командира (начальника) протягом встановленого службового часу або встановленого наказом командира

(начальника) часу, якщо таке залишення не викликане службовою необхідністю чи іншими об'єктивними обставинами, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин понад.

Доведено, що СЗЧ вчинене в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) утворює закінчений склад кримінального правопорушення з моменту самовільного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби, а також при нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, після спливу трьох діб, що починають свій відлік, у випадку дії – самовільного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби, та у випадку бездіяльності – з моменту виникнення у військовослужбовця обов'язку з'явитися на службу в певний час.

Запропоновано власне бачення на поняття *«самовільне залишення військової частини або місця служби вчинене в умовах воєнного стану»* – *умисне, протиправне порушення встановленого правовими нормами у Збройних Силах України порядку перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби, як складової частини загального порядку проходження в умовах воєнного стану військової служби, що триває понад три доби.*

4. Особа яка вчиняє СЗЧ в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України) є спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, що окрім його загальних ознак, передбачених в ч. 1 ст. 18 КК України, має додаткову обов'язкову ознаку – наявність статусу військовослужбовця.

Під поняттям *«військовослужбовець»* нами запропоновано розуміти – *придатний за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземець або особа без громадянства, який на законних підставах проходить у Збройних Силах України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України, Національній гвардії України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, Державній спеціальній службі транспорту, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також правоохоронних*

органах спеціального призначення, посади в яких комплектуються військовослужбовцями, державну службу особливого характеру, що полягає у його професійній діяльності пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.

Доведено, що із суб'єктивної сторони кримінальне правопорушення передбачене ч. 5 ст. 407 КК України може бути вчинено лише з прямим умислом, що впливає із самої природи цього кримінального правопорушення та характеризується свідомими самовільними діями військовослужбовця спрямованими на залишення військової частини або місця служби або його бездіяльністю, що проявляється у нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану.

Враховуючи, що СЗЧ, скоєне в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України), є триваючим кримінальним правопорушенням, тривалість якого, згідно з нашим дослідженням, у більшості випадків завершується моментом затримання військовослужбовця, на практиці стає критично важливим довести відсутність у військовослужбовця умислу зовсім ухилитися від проходження військової служби (ч. 4 ст. 408 КК України), що вимагає проведення всебічної перевірки реально існуючих об'єктивних фактів і надання оцінки всій сукупності доказів, наявних у матеріалах справи.

5. Вивчення стану та динаміки СЗЧ в умовах воєнного стану засвідчило, що з 2022 р. в Україні спостерігається стрімка динаміка щодо збільшення показників злочинності в державі, які на кінець року склали – 362 636 зареєстрованих кримінальних правопорушень, що на 11,4% більше від попереднього (2021) року. У 2023 р. загальні показники злочинності збільшилися ще на 23,8%, та на кінець звітного року склали – 475 595 зареєстрованих кримінальних правопорушень. У 2024 р. в Україні було зареєстровано вчинення – 492 479 кримінальних правопорушень, що на 3,5% перевищило показники попереднього (2023) р.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що запровадження воєнного стану в Україні, стало ключовою

причиною нових негативних змін у всіх сферах суспільного життя, та безпосередньо вплинуло на кількісні показники військової злочинності в державі, у системі якої СЗЧ (ч. 5 ст. 407 КК України) вчинене в умовах воєнного стану (2022 р. – 44,9% (13766/6183); 2023 р. – 57,6% (28666/16515); 2024 р. – 70,5% (93900/66240), за три роки повномасштабної війни РФ проти України, в середньому склало – 57,6%.

Проведена за результатами дослідження паралель між зареєстрованими показниками кількості СЗЧ вчинених в умовах воєнного стану в Україні та загальною кількістю особового складу української армії, надало можливість зробити висновок, що кардинальна трансформація воєнно-політичної обстановки в країні здійснила безпосередній вплив на інтенсивне збільшення облікованої чисельності СЗЧ в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 407 КК України).

Окремо доведено, що ключові чинники інтенсивного щорічного зростання зафіксованої кількості СЗЧ в умовах воєнного стану у першу чергу зумовлені недосконалістю нормативно-правового, організаційного, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення військової сфери, що супроводжується дефіцитом озброєння і матеріально-технічних засобів ЗСУ та інших військових формувань, а також недостатнім рівнем патріотизму військовослужбовців, якості їх підготовки та матеріального забезпечення, і, що не менш важливо, фізичною та моральною виснаженістю особового складу армії внаслідок тривалої відсутності ротації.

Доведено, що за офіційними даними з 40 вчинених в умовах воєнного стану СЗЧ лише 1 залишається покараним.

Доведено, що у своїй переважній більшості відомості офіційної статистики не відображають об'єктивну дійсність вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, через його високу латентність, безпосередньо пов'язаної із закритістю військової системи.

Під латентним вчиненням самовільного залишення військової частини або місця служби запропоновано розуміти – сукупність фактично вчинених військовослужбовцями Збройних Сил

України та інших військових формувань утворених відповідно до законодавства України кримінальних правопорушень передбачених ч. 5 ст. 407 КК України, але не виявлених або таких, що не знайшли свого відображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності.

6. Результати вивчення детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні дозволили зробити висновок, що оскільки армія будь-якої країни є складовою частиною її суспільства то і детермінанти, які впливають на вчинення кримінальних правопорушень є прямим наслідком тих соціальних протиріч, які притаманні суспільству.

Детермінанти СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні на *макро-рівні* є досить різноманітними та включають у себе широке коло суспільних відносини політичного, економічного, соціального, ідеологічного, правового, організаційно-управлінського, соціально-психологічного, культурно-виховного та ін. характеру. Серед особливо значущих із них варто виділити наступні: наявність масштабної кризи у фінансовому, соціально-економічному та воєнно-політичному житті країни; порушення балансу між соціальною функцією держави та роллю відповідних інститутів; непослідовність та прорахунки в реалізації реформ ЗСУ; незадовільний стан законодавства щодо соціального захисту військовослужбовців та їх сімей; морально-ціннісний регрес українського суспільства та низький рівень патріотизму; провальна політика мобілізації; присутність численних ознак беззаконня та аномії у військових формуваннях тощо.

Детермінанти СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні на *мікро-рівні* мають специфічний характер військового середовища, оскільки корелюють із внутрішніми особливостями військово-службовців та їхнім суб'єктивним відношенням до обов'язків військової служби. До основних із них варто віднести: недостатній рівень правової свідомості і правової культури у значної кількості командирів (начальників); незадовільна якість профілактичних заходів, які здійснюються командирами (начальниками)

з особовим складом, з метою протидії і запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану; високий ступінь латентності нестатутних відносин у певних військових підрозділах; наявність у деяких колективах ефекту «кругової поруки», який сприяє латенції делінквентної поведінки серед військовослужбовців; відсутність регламентованих термінів проходження служби, що спричиняє психологічні проблеми при тривалому виконанні обов'язків без ефективного механізму ротації; проблеми із законом у минулому в певної частки військовослужбовців, що негативно позначається на їхній правосвідомості та інтеграції у військовий колектив; психічні відхилення чи невротичні прояви, набуті в умовах воєнного стану внаслідок виснажливих бойових навантажень, травм чи поранень, які особливо характерні для молодого особового складу; концентрація серед військовослужбовців значного числа осіб (переважно молоді), які до призову не змогли досягти успіху у професійній самореалізації.

Оптимізувавши запропоновані вченими, наукові підходи до визначення детермінант у власному науковому дослідженні, детермінанти СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні на *індивідуальному* рівні нами запропоновано розглядати за двома категоріями: детермінанти, які мали місце до проходження військової служби та ті, що мають місце в період проходження військової служби.

Детермінанти СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, які мали місце до проходження військової служби, як показали результати проведеного нами опитування респондентів займаю – 32,6%, та в основному пов'язані з провальною політикою мобілізації, за результатами якої до лав української армії було примусово мобілізовано значну кількість осіб з низькими морально-психологічними якостями та психічною деформацією, які відчували нестачу патріотичної настроєності і належної мотивації. Саме це, як показало наше дослідження, і стало визначальним криміногенним фактором для подальшого скоєння такими військовослужбовцями СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні.

Іншу частину (67,4%) детермінант СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, на індивідуальному рівні, складають *детермінанти, які мають місце в період проходження особою військової служби*, в основі яких лежить: внутрішній фактор – соціально-психологічні детермінанти та зовнішній фактор – організаційно-управлінські детермінанти.

За результатами вибіркового вивчення судових справ, розглянутих загальними судами України у період з 2022–2024 р.р. за фактами вчинення ч. 5 ст. 407 КК України, встановлено, що із зазначених вище причин СЗЧ в умовах воєнного стану, шляхом самовільного залишення військової частини або місця служби вчиняють – 36,7% військовослужбовців, і 63,3% – не з'являються вчасно на службу без поважних причин. Військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період в умовах воєнного стану, не з'являються вчасно на службу без поважних причин після: призначення – 1,8%, переведення – 8,6%, з відрадження – 4,8%, відпустки – 36,4%, лікувального закладу – 48,4%. Для військовослужбовців контрактної військової служби являється характерним просто нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, що вчиняється ними у 62,6% та після: призначення – 0,4%, переведення – 1,8%, з відрадження – 2,6%, відпустки – 8,2%, лікувального закладу – 24,4%.

Встановлено, що організаційно-управлінські детермінанти СЗЧ вчиненого в умовах воєнного стану спричинені різноманітними причинами та умовами, переважну більшість яких складають чинники, пов'язані з недоліками у діяльності командирів (начальників) військових частин та їхніх структурних підрозділів, а також офіцерського й сержантсько-старшинського складу ЗСУ та інших військових формувань, що зумовлено, у першу чергу, відсутністю у значної частини з числа вказаних вище категорії військовослужбовців, як управлінських здібностей так і їх низьким рівнем морально-етичних якостей.

До основних негативних факторів, які впливають на соціально-психологічний стан військовослужбовців і належне

виконання організаційно-управлінських функцій офіцерським і сержантсько-старшинським складом ЗСУ та інших військових формувань, що на індивідуальному рівні формують систему детермінант вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, варто віднести: постійне очікування загрози для життя та здоров'я; наявність реальної можливості потрапити в полон з подальшими тортурами і знущаннями; безпосереднє спостереження загибелі товаришів по службі, близьких друзів і мирного населення; ізоляція військовослужбовців від мирного суспільства та їхня вимушена самотність під час тривалого виконання обов'язків на бойових постах при охороні ділянок, доріг чи районів, з нестабільним зв'язком і без постійного тісного контакту з основними угрупованнями, а також віддаленість від близьких та почуття тривоги за рідними; нестатутні відносини у військовому колективі; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів (начальників), офіцерського та сержантсько-старшинського складу ЗСУ та інших військових формувань, багато з яких під час бойових дій знаходиться на безпечній відстані від лінії зіткнення; фізичне та моральне виснаження у результаті відсутності ротації; неналежні матеріально-побутові умови військовослужбовців та їх сімей; спроба уникнути покарання в результаті вчинення інших кримінальних правопорушень.

7. На підставі проведеного системного аналізу соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознаках особистості військовослужбовця, який вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану розроблено його кримінологічний портрет.

Кримінологічний портрет особистості військовослужбовця, який вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану:

За соціально-демографічними ознаками: громадянин України; чоловічої статі (98,35%); за національністю – українець (78,2%); у віці від 30 до 50 років (60,8%); не одружений (62,2%); що має базову загальну середню (25,6%), повну загальну середню (32,4%) чи професійно

технічну освіту (28,7%), який є працездатною особою (98,35%), як правило не одружений, військовослужбовець Сухопутних військ (92,6%), рядового складу (68,4%), призваний на військову службу під час мобілізації в особливий період (67,4%).

За морально-психологічними ознаками: військовослужбовці що вчиняють СЗЧ в умовах воєнного стану поділяються на дві основні категорії:

1) примусово-мобілізовані – до виконання військового обов'язку та військової служби ставиться негативно, у зв'язку з чим вчиняють СЗЧ, як правило у перші місяці проходження військової з причин низького рівня патріотизму, боягузтва або легкодухості;

2) фізично та морально виснажені, які не можуть знайти порозуміння з командиром (начальником) або мають сімейних чи особисті проблеми, як правило такі особи вчиняють СЗЧ після проходження лікування, знаходження у відпустці, чи з метою переведення до іншої військової частини (підрозділу).

За кримінально-правовими ознаками: вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби з прямим умислом, як правило шляхом дії, самовільного залишення військової частини або місця служби, або бездіяльності – нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, тривалістю понад три доби. У разі призначення покарання у виді позбавлення волі на певний строк (23,0%), його строк складає – п'ять років (73,2%).

8. Проведений аналіз кримінологічної літератури надав можливість виділити та охарактеризувати основні групи заходів загально-соціального запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану в Україні, а саме: соціально-економічні, виховні, ідеологічні, організаційно-управлінські та правові.

Доведено, що загальносоціальне запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану має бути спрямоване на неухильне дотримання правового статусу військовослужбовців, забезпечення їх і членів їхніх сімей належним рівнем матеріально-побутового забезпечення, якісним харчуванням, медичним обслуговуванням, а також

на запобігання проявам нестатутних взаємовідносин між командами (начальниками), офіцерським, сержантсько-старшинським складом і рядовими військовослужбовцями.

За результатами вивчення спеціально-кримінологічних заходів запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану розроблено проект Стратегії запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану із таким змістовим наповненням:

Розділ 1. Аналіз поточного стану справ, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв'язання виявлених проблем.

Розділ 2. Опис проблем, які обумовили прийняття Стратегії.

Розділ 3. Нормативно-правові акти, що діють у відповідній сфері.

Розділ 4. Мета Стратегії, її строки і напрями реалізації.

Розділ 5. Порядок реалізації та оцінка виконання Стратегії.

Розділ 6. Очікувані результати реалізації Стратегії.

Розділ 7. Фінансове забезпечення реалізації Стратегії.

Під спеціально-кримінологічним запобіганням самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану запропоновано розуміти – комплекс політичних, соціально-економічних, правових, організаційних та інших заходів, спрямованих на ліквідації негативних чинників, які можуть викликати у військовослужбовця бажання до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні.

Проведене дослідження дало можливість виділити основні криміногенні фактори, які сприяють вчиненню СЗЧ в умовах воєнного стану, а саме: наявність попереднього досвіду вчинення кримінальних правопорушень або аморальних вчинків; недостатня соціалізація особи та деформовані ціннісні орієнтації; низький рівень правової свідомості; психічні відхилення патологічного характеру, що здатні мати криміногенний вплив (зокрема, окремі психічні аномалії); виховання в соціально несприятливому середовищі, що включає неповні сім'ї, або аморальну чи протиправну поведінку

родичів чи батьків; ускладнені життєві обставини, серед яких незадовільні побутові та матеріальні умови, тощо.

У зв'язку з чим основними об'єктами вивчення кримінологічної науки заходів запобігання СЗЧ в умовах воєнного стану на індивідуальному рівні мають стати: поведінкові зразки та спосіб життя військовослужбовця, який схильний до вчинення СЗЧ в умовах воєнного стану; особистісні характеристики військовослужбовця, які мають кримінологічне значення та можуть впливати на деформацію його поведінки, що спричиняє скоєння СЗЧ в умовах воєнного стану; психофізіологічні показники, які здатні визначати схильність до виправлення або позитивних змін у поведінці військовослужбовця, схильного до СЗЧ в умовах воєнного стану; безпосереднє соціальне оточення, яке сприяє негативному формуванню особистості, зокрема сім'я, сфери праці, дозвілля, навчання, мікросоціальні групи з антисоціальною спрямованістю, а також загальні негативні життєві обставини, що впливають на виникнення прагнення вчинити СЗЧ в умовах воєнного стану; окремі елементи складної життєвої ситуації, що викликають вчинення військовослужбовцем СЗЧ в умовах воєнного стану.

Під індивідуально-профілактичним запобіганням самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану пропонуємо розуміти – систему цілеспрямованого дослідження особливостей особистісної сфери військовослужбовця, з урахуванням його психічних, психологічних та інших індивідуальних особливостей і потреб, спрямоване на попереднє виявлення і блокування причин та умов вчинення ним самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаєв Н. А., Кокун О. М., Герасименко М. В., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Досвід роботи в армії США та арміях інших країн щодо недопущення втрат особового складу з причин, не пов'язаних із виконанням завдань за призначенням : методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2018. 156 с.
2. Артеменко О. М. Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження : монографія / наук. ред. В. В. Голіна. Харків : Право, 2019. 224 с.
3. Артеменко О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 21 с.
4. Артеменко О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Науково-дослідн.інститут вивчення проблем злочинності ім. академ. В. В. Сташиса. Харків, 2018. 225 с.
5. Бабенко А. М. Об'єкт злочину / Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Гришук та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. Нац. Ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2011. 407 с.
6. Бабенко А. М., Палій М. М. Розмежування посягань на власність від суміжних військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. *Правові новели*. № 18. 2022. С. 190–198. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/18_2022/28.pdf
7. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.

8. Богатирьов А. І. Запобігання професійній деформації у персоналу місць несвободи : монографія / за заг. ред. д-ра психол. наук, проф. В. С. Медведєва. Київ : Дакор, 2016. 198 с.

9. Богатирьов І. Г. Українська пенітенціарна наука : монографія. Дніпропетровськ : ДДУ ВС, 2008. 234 с.

10. Богуцький П. П. Особливості військово-правових відносин. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2006. Вип. 29. С. 67–72.

11. Богатирьов І. Г., Колб О. Г. Національна безпека України: теоретичні і нормативно-правові підходи відносно визначення даного поняття. *Феміда*. 2021. № 1 (301). С. 8–12.

12. Боднар І. В., Шеремета О. П. Сучасні тенденції розвитку кримінальної та кримінально-виконавчої політики стосовно відповідальності за військові злочини, порядку та умов виконання кримінальних покарань відносно військовослужбовців. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 184–186.

13. Бондарев В. В. Нестатутні взаємовідносини серед військово-службовців Збройних Сил України: кримінологічний аналіз та попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 20 с.

14. Бугаєв В. О. Військові злочини і покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. 21 с.

15. «Бусифікація» – неологізм, який увійшов у топ-запитів 2024 року. URL: <https://suspilne.media/culture/909045-busifikacia-neologizm-akij-uvijsov-u-top-zapitiv-2024-roku/>

16. Бурдін В. Зміст вини: проблема співвідношення інтелектуальних та вольових аспектів. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2012. Вип. 56. С. 355–365.

17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

18. Величезні масштаби: скільки насправді військових бере участь у війні з обох боків. URL: https://24tv.ua/chiselnist-armiyi-ukrayini-rosiyi-2025-skilki-osib-zalucheno_n2731241/

19. Висоцький С. О. Детермінанти самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні. *Правові новели*. 2025. № 26. С. 343–349.

20. Висоцький С. О. Історія становлення та розвитку кримінально-правового забезпечення запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби на території сучасних українських земель до ХХ століття. *Право і суспільство*. 2024. № 4 – С. 809–814.

21. Висоцький С. О. Кримінально-правова характеристика суб'єкта самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 6 С. 370–372.

22. Висоцький С. О. Кримінально-правова характеристика суб'єктивної сторони самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні. *Право і суспільство*. 2025. № 3. Том 2 – С. 550–555.

23. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 27.02.2024 р., справа № 521/2619/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117357090>

24. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 21.07.2025 Справа № 484/3820/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125541553>

25. Вирок Садгірського районного суду м. Чернівці від 03.03.2025 р. Справа № 726/2499/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125541553>

26. Військова агресія РФ має бути належно оцінена задля вдосконалення міжнародного права – Голова Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1638220/>

27. Гавловська А. О. Кримінологічний портрет військовослужбовця-правопорушника, що скоює СЗЧ, в умовах російсько-української війни. *Juris Europensis Scientia*. 2025. Вип. 3. С. 142–147.

28. Гавловська А. О. Обставини, що виключають кримінальну відповідальність та/або звільнюють від кримінальної відповідальності за самовільне залишення частини або місця служби. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2025. Випуск 2. С. 25–30.

29. Гавловська А. О. Превенція (запобігання) самовільного залишення частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні. *Київський часопис права*. 2025. № 2. С. 338–343.

30. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 513 с.

31. Голіна В. В. Попередження злочинності : конспект лекції. Харків : Укр. юрид. академія, 1994. С. 68–71.

32. Головка М. Б. Спеціальні види покарання за вчинення військових злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2014. Вип. 5. Т. 3. С. 24–29.

33. Головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний закликав Володимира Зеленського підписати закон про посилення відповідальності за самовільного залишення військової частини або місця служби та непокору військовослужбовців. URL: <https://svidomi.in.ua/page/holovnokomanduvach-zsu-valerii-zaluzhnyi-zaklykav-volodymyra-zelenskoho-pidpysaty-zakon-pro-posylennia-vidpovidalnosti-za-dezertyrstvo-ta-nepokoru-viiskovosluzhbovtziv>

34. Гребеньков Г. В., Назимко Є. С. Методологія кримінально-правових досліджень : наук.-практ. посіб. Донецьк : Цифрова типографія, 2012. 134 с.

35. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навчальний посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2006. 568 с.

36. Грищук В. К., Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 308 с.

37. Гуржій О. І. Право в Українській козацькій державі (II пол. XVII – XVIII). Київ : ИСБН, 1994. 48 с.

38. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. С. 34

39. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 384 с.

40. Давиденко В. В. Подолання протидії розслідуванню насильницьких злочинів серед військовослужбовців. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 110–123.

41. Давиденко В. С. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 21 с.
42. Даньшин І. М. Загальнотеоретичні проблеми кримінології : монографія. Харків : Прапор, 2005. С. 107.
43. ДБР закликає військовослужбовців, які вперше самовільно залишили частину, скористатися можливістю повернутися на службу до 30 серпня (ІНФОГРАФІКА). URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-zaklikae-vijskovosluzhbovciv-yaki-vpershe-samovilno-zalishili-chastinu-skoristatisya-mozhlivistyu-povernutisya-na-sluzhbu-do-30-serpnya>
44. Джужа О. М., Василевич В. В. Концептуальні засади співвідношення кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 30–35.
45. Дзобань О. П. Соціалізація військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.03 / Харків. військ. ун-т. Харків, 2000. 16 с.
46. Військові злочини у сфері службової діяльності. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. Харків, 2011. 184 с.
47. Кавунська А. О., Корнієнко М. В., Шкута О. О. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 212 с.
48. Дмитренко Н. А. Індивідуальне попередження злочинів у Збройних силах України: поняття, мета та завдання. *Challenges in science of nowadays: IV International Scientific and Practical Conference*. Washington, 2020. Р. 180–183.
49. Дмитренко Н. А., Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України : дис. док. філос. Одеса, 2020. – 230 с.

50. Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 186 с.

51. Дячук С. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка : у 3 кн. Київ : ФОРУМ, 2005. Кн. 3: Особлива частина. Коментарі до статей 255–447 Кримінального кодексу України. 584 с.

52. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=225262

53. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=241804

54. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=260042

55. Єпур Г. В. Об'єктивна сторона складу злочину. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2000. Вип. 3. С. 137–142.

56. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків : Одісей, 2013. 376 с.

57. Загальні відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та результати їх досудового розслідування за 2013 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=185282

58. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

59. Збірник методичних рекомендацій ЗСУ щодо: сутності та профілактики попередження порушень статутних правил індивідуально-виховної роботи у військовій частині; управлінської

діяльності у військовій частині; планування гуманітарного, соціального забезпечення; організації інформаційної роботи у ЗСУ; оцінки морально-психологічного стану особового складу; роз'яснення антикорупційного законодавства та механізму протидії корупції у ЗСУ. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 240 с.

60.Зелінський А. Ф. Кримінологія (курс лекцій). Харків : Прапор, 1996. 240 с.

61.Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. 184 с.

62.Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія / М. І. Карпенко; за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.

63.Івлєв М. М. Про двооб'єктність військового насильницького злочину. *ФП*. 2015. № 2. С. 64–68.

64.Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Крип'якевич І., Гнатевич Б. та ін. 4-е вид. Львів: Світ, 1992. 702 с.

65.Казначеева Д. В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 132–140.

66.Калініна А. В. Злочинність іноземців та осіб без громадянства в Україні: кримінологічна характеристика і стратегія запобігання : монографія / наук. ред. В. В. Голіна. Харків : Право, 2019. 304 с.

67.Каменюк Ю. В., Алещенко В. І. Психологічні засади формування патріотизму військовослужбовця Збройних Сил України. *Вісник національного університету оборони України*. 2014. 1 (44)№ 3. С. 82–87.

68.Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія : за заг. ред.. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.

69.Карпенко М. І. Причини запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам). *Юридична наука*. 2012. № 10. С. 61–70.

70.Карпенко М. І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. / Держ. фіск. служба України ; Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь, 2020. 39 с.

71.Касинюк В. І., Білоконев В. М. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин. Запоріжжя : вид-во Глазунов С. О., 2011. 231 с.

72.Касько Т. Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академія адвокатури України. Одеса, 2015. 19 с.

73.Касько Т. Ю. Ознаки суб'єкта злочинів проти порядку несення та проходження військової служби. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 412–418. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/arpr_2014_74_64

74.Кваснівська Н. Д. Відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально – правове та кримінологічне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 . Київ, 2009. 212 с.

75.Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.

76.Кісель В. Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин. Університетські наукові записки. 2005. № 3(15). С. 107–110.

77.Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.): автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» Київ, 2003. 20 с.

78.Колодяжний М. Г. Злочинність як система крізь призму проблеми комплексності у кримінології. *Поліцейстика*. 2025. № 4. С. 16–20.

79. Колодяжний М. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 191–197.

80. Колодяжний М. Г. Ситуаційне запобігання злочинності: теорія та практика реалізації. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2019. Вип. 38. С. 112–125.

81. Колодяжний М. Г., Яковлев А. С. Злочинність у сфері земельних відносин: феномен і стратегія запобігання: монографія / НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2024. 256 с.

82. Коломієць Н. В., Лугина Є. Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 2 (2024) С. 579–584. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303704/295741>

83. Конституція України Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

84. Коржанський М.Й, Предмет і об'єкт злочину : монографія. Д.: Юрид. акад. Мін-ва внутр.. справ ; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

85. Коропатнік І. М. Інституалізація Збройних Сил України в сучасний період. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2015. № 3 (11). С. 138–140.

86. Кривуля О. М., Куц В. М. Чи можуть бути суспільні відносини об'єктом злочину? *Вісник Університету внутрішніх справ*: Зб. наук. праць. – Харків : Університет внутрішніх справ МВС України. 1997. Вип. 2. С. 70–75.

87. Чуваков О. А. Кримінальне право в Україні (1917–1922 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2003. – 20 с.

88. Кримінальне право. Особлива частина : [підручник] : в 2 т. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. Т. 2. 2012. 780 с.

89.Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

90.Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

91.Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 496 с.

92.Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для ВУЗів / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. О. Беньківський та ін.; За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.

93.Кримінальне право України : навч. посібник / С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярій та ін. ; за ред. О. М. Омельчука. Київ : Наукова думка ; Прецедент, 2004. 297 с.

94.Кримінальний кодекс Української РСР. Київ: Держполітвидав УРСР, 1961.

95.Кримінальний кодекс України Кодекс України; Закон, Кодекс від 28.12.1960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Textstc>

96.Кримінальний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20150206#Text>

97.Кримінальний кодекс УСРР. Текст та практичний коментар за редакцією С. Канарського зі змінами та доповненнями на 1 грудня 1929 року (четверте видання). – Харків : Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР, 1930.

98.Кримінально-виконавча система діяльності прокуратури у сфері виконання покарань : навч. посіб. / А. В. Боровик, Ю. В. Новосад, О. Г. Колб та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Колба. Луцьк : СПД Гадак Ж. В. друкарня «Волиньполіграф», 2020. 640 с.

99.Кримінально-виконавча система України у 2024 році. Статистичний огляд. URL: <https://ukrprison.org.ua/statistics/1740154223>

100. Кавунська А. О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2023. 261 с.

101. Кримінологія. Академічний курс кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.

102. Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.; за заг. ред. Ю. В. Орлова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2025. 616 с.

103. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодєд та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. С. 37.

104. Кримінологія: підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова. Є. А. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. и доп. Харків: Право, 2018. 416 с.

105. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

106. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. В. В. Чернея, О. М. Джужі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

107. Кропивницький О. М. Заходи індивідуальної профілактики державним бюро розслідувань військової злочинності в умовах воєнного стану в Україні. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2024. № 4. С. 175–180.

108. Кропивницький О. М. Державне бюро розслідувань як суб'єкт запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану. дис. ... д-ра філос. : 081 / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2025. 236 с.

109. Кузьменко М. Д. *Психологічні аспекти сучасного інформаційного простору*. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів та студентів. Київ, 2014. С. 26.

110. Кулькіна Я. С. Порівняльна характеристика військових злочинів в Україні та зарубіжних країнах (на прикладі ст. 414 КК України). *Форум права*. 2016. № 5. С. 103–109. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2016_5_19.pdf

111. Купар Д. Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 19 с.

112. Курилюк Ю. Б. Відповідальність військовослужбовців за перевищення влади або службових повноважень: деякі законодавчі прогалини. *Вісник прокуратури*. 2015. № 2 (164). С. 86–91.

113. Курс кримінології. Особлива частина : підручник : у 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 480 с.

114. Лашенко Р. Литовський Статут, як пам'ятник українського права. – Прага : Український ун-т в Празі, 1939. – 146 с.

115. Литвин О. П. Вина в складах злочинів проти громадської безпеки і народного здоров'я. Київ : Знання, 1998. – 24 с.

116. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2006. 573 с.

117. Макаренко О. В. Злочини і покарання в праві Української Гетьманської держави 1648–1657 рр. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2011. 20 с.

118. Медведев В. С. Психологія злочинної діяльності : навч. посіб. Київ, 2012. 204 с.

119. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк : ПрАТ «Волинська друкарня» 2019. 426 с.

120. Митрофанов І. І. Проблеми реалізації кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів в бойовій обстановці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія: Право*. 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 108–111.

121. Мойсик В. Р. Про об'єкт і предмет шахрайства з фінансовими ресурсами. *Вісник Верховного Суду України : Науково-практичне видання*. 2002. № 1. С. 34–35.

122. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за невиконання судового рішення за законодавством України та держав Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2019. 219 с.

123. Навроцький В. О. Військові злочини. особлива частина міжнародного кримінального права. лекції для студентів юридичного факультету Львів : юридичний факультет львівського державного університету ім. Івана Франка, 1997. С. 44.

124. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. Київ : ТВО «Знання», КОО, 2000. 771 с.

125. Наріжний С. Судівництво й кари на Запоріжжі. Прага : Українське Історично-Філологічне Товариство, 1939. – 30 с.

126. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. І. Антипов, В. А. Клименко та ін. ; за ред. С. С. Яценка. Київ: А.С.К., 2002. 936 с.

127. Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. Хмельницький : Вид-во «НАДПСУ», 2018. 564 с.

128. Ободовський О. О. Триваючі злочини у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2015. 20 с.

129. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. 128 с.

130. Овчаренко А. Перспективи запровадження військових кримінальних проступків та стягнень за їх вчинення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 115–118.

131. Олійник А. Р. Боягузтво і легкодухість як спеціальні мотиви добровільної здачі в полон: особливості юридичної техніки викладення диспозиції норми Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному*

та адміністративному законодавстві України: сучасний стан та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 11 груд. 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 128–131.

132. Олійник О. М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 20 с.

133. Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2017. 20 с.

134. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. 812 с.

135. Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини) / за заг. ред. д.ю.н., професора М. І. Панова. Харків : Харків юридичний, 2006. 172 с.

136. Пашенко Є. М. Злочинність військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань України в умовах агресії росії проти України. Кримінологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024 Серія Право. Вип. 81: ч. 2. С. 324–329. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/52-3.pdf>

137. Пелецький В. О. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 109–117.

138. Полегенька О. Р. Проблемні питання співучасті у військових злочинах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. С. 93–96.

139. Положення про військові злочини. 31.10.1924 г. URL: <http://museumreforms.ru/node/13946#ref-2>

140. Польове кримінальне укладання для великої діючої армії 1812 року. URL: <https://lawbook.online/gosudarstva-prava/polevloe-ugolovnoe-ulojenie-dlya-bolshoy-29413.html>

141. Попович В. П. Актуальні проблеми відмежування умисного знищення або пошкодження військового майна від інших суміжних злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 4. Т. 2. С. 64–67.

142. Постанова № 8/м/1/у Пленуму Верховного Суду Союзу РСР про можливість і порядок застосування прим. 2 до ст. 28 КК РРФСР і відповідних ст. КК інших союзних республік у справах про дезертирство у воєнний час. 2 квітня 1942 р. ГАЯО. Ф. Р-2297. Оп. 1. Д. 25. Л. 19. URL: https://istmat.org/files/images/Sergey/GAYaO/2297_1/25/19.jpg

143. Постанова Верховного Суду України від 01 грудня 2022 року справа № 297/2178/21. Електронний ресурс. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834089>

144. Постанова Верховного Суду від 31.03.2025 р., справа № 295/8165/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126431708>

145. Правовий поради́ник учасника бойових дій : довідник / І. В. Вернидубов, А. О. Галай, М. С. Туркот та ін. ; за заг. ред.. та вступне слово О. М. Литвака. Київ : Національна академія прокуратури України, 2015 – (Серія «Захист Вітчизни. Бібліотека військового прокурора») 106 с.

146. Прибутко П. С., Заяць Н. В., Лук'янець Г. І. Основи методології, наукових досліджень : навч. посіб. для студ. і курсантів / за ред. П. С. Прибутка. Київ : НАВС, 2015. 156 с.

147. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України Закон України; Статут, Форма типового документа, Картка, Журнал від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>

148. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

149. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n37>

150. Про внесення зміни до глави XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо умов продовження військової служби під час дії воєнного стану окремим категоріям військовослужбовців : Закон України від 21.11.2024 № 4087-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4087-20#Text>

151. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період : Закон України від 05.02.2015 № 158-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-19#n64>

152. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці : Закон України від 13.12.2022 № 2839-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#n65>

153. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану : Закон України від 20.08.2024 № 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#n6>

154. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини : Закон України від 12.02.2015 № 194-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19#n5>

155. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень : Закон України від 13.07.2023 № 3233-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#n39>

156. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/>

ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

157. Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України Міноборони України; Наказ, Положення, Форма типового документа [...] від 03.07.2013 № 448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-13#Text>

158. Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Акт, Журнал, Заява, Перелік, Довідка, Повідомлення, Список, Форма типового документа від 16.05.2024 № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-п#Text>

159. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

160. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.

161. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.

162. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України; Положення, Форма типового документа, Зразок від 10.12.2008 № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

163. Про Положення про проходження громадянами України військової служби за контрактом в Управлінні державної охорони України : Указ Президента України; Положення, Форма типового документа від 26.01.2022 № 33/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33/2022#Text>

164. Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Форма типового документа, Перелік від 28.12.2000 № 1919. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1919-2000-п#Text>

165. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

166. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України; Стратегія від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>

167. Про Службу військового капеланства : Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#n51>

168. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.

169. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист : Закон України від 24.03.1998 № 203/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/98-вр>

170. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України; Статут, Положення, Перелік, Порядок, Форма типового документа, Зразок, Записка, Опис, Правила, Вимоги від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>

171. Про текст Військової присяги : Постанова Верховної Ради України від 06.12.1991 № 1936-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1936-12#Text>

172. Про чисельність Збройних Сил України : Закон України від 05.03.2015 № 235-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-19/ed20210801#Text>

173. Провал мобілізації як наслідок прокрастинації влади. URL: <https://ualaw.org/proval-mobilizacziyi-yak-naslidok-prokrastynacziyi-vlady/>

174. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців : навчально-методичний посібник / А. М. Романишин, Т. М. Мацевко та ін. Львів : НАСВ, 2017. 322 с.

175. Пузиревський Є. Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 22 с.
176. Пузирьов М. С. Злочинність у Збройних Силах України як об'єкт кримінологічного дослідження. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Право. 2021. № 1 (12). С. 103–114.
177. Пузирьов М. С. Поняття та зміст нормативно-правового забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2025. № 1. С. 105–119.
178. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3. Київ, 2001. С. 618–619.
179. Рева А. О. Морально-психологічні ознаки особистості дезертира в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні питання юридичної науки*. 2022. № 18. С. 225–230.
180. Рева А. О. Особливості визначення суб'єкта самовільного залишення військової частини або місця служби в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4 С. 217–219.
181. Рева А. О. Соціально-демографічні ознаки особистості дезертира в Україні. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2019 р., № 3 (65). С. 364–367.
182. Рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 14.07.2025 р., справа № 300/8842/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128825551>
183. Сарнавський О. Криміналізація суспільно небезпечних діянь у військовій сфері. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2 (10). С. 71–75.
184. Сарнавський О. М. Протидія організованим злочинності у військовій сфері: кримінально-правові та організаційно-правові проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 304–306.
185. Сворак С. Д. Генеза та трансформація органів державної влади Київської Русі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Сворак Степан Дмитрович ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 19 с.

186. Сенько М. Історичні аспекти кримінальної відповідальності за самовільне залишення частини або місця служби. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*: Зб. наук.пр. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. – 2000. Вип. 35. С. 377–384.

187. Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2005. 20 с.

188. Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... к. ю. н. : 12.00.08 / Сенько Микола ла Миколайович. Київ, 2005. 245 с.

189. Сенько М. Об'єктивні ознаки самовільного залишення військової частини або місця служби. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*: Зб. наук.пр. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. – 2002. – Вип. 37. – С. 451–460.

190. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.

191. Сидорук С. А. Військові повинності населення Поділля у кінці XVIII – gthisq gjkjbys XIX століття. *Науковий вісник Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки*. 2008. Вип. 18, С. 300–308.

192. Система поетапної (ситуативної) профілактики порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями: затв. 04.07.2012 р. / Головне управління виховної та соціально-психологічної роботи Збройних Сил України. Київ, 2012. 13 с. URL: https://www.mil.gov.ua/content/social_adaptation/psychological_preparation/sustema_profilactuku.pdf

193. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид., допов. і перероб. Київ : Алерта, 2013. 524 с.

194. Скрипник А. Ю. Самовільного залишення військової частини або місця служби в російському війську на початку XIX ст.: причини і наслідки проблеми. *Військово-науковий вісник*. 2022. Вип. 37. С. 238–257.

195. Столярський О. В. Військові злочини та міжнародна кримінальна відповідальність: проблеми взаємовпливу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 270–272.

196. Суди масово скасовують накази про самовільне залишення військової частини (СЗЧ). URL: <https://lihachov.com.ua/sudova-praktyka/sudy-masovo-skasovuyut-nakazy-pro-samovilne-zalysHENNYa-vijskovoyi-chastyny-szch/>

197. Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / упоряд.: О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов ; відп. за вип. О. В. Петришин. Харків : Право 2015. 648 с.

198. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.

199. Терно А. М. Кримінальна відповідальність за невиконання рішення Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Терно А. М. НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2020. 229 с.

200. Туркот М. С. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3.

201. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів проти порядку несення військової служби. Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України : наук.-практ. посіб. / М. С. Туркот та ін.. Київ : АртЕк : Національна академія прокуратури України, 2014. 246 с.

202. Фесенко Є. Цінності – як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75–78.

203. Формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань Антитерористичної операції (порадник для офіцерів і сержантів). Київ : Генеральний штаб Збройних Сил України. 2014. 22 с.

204. Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Українська академія внутрішніх справ, 1995. 156 с.

205. Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини: Коментар законодавства. Київ : А.С.К., 2003. 272 с.

206. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових

повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1998. 25 с.

207. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 328 с.

208. Харитонов С. О. Ознаки військовослужбовця як спеціального суб'єкта військових злочинів. *Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному та адміністративному законодавстві України: сучасний стан та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 11 груд. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 181–184.

209. Харь І. О. Суб'єкт злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. *Юридична наука*. 2017. № 12 (78). С. 138–174

210. Чангулі Г. І., Клименко В. А. Військові злочини. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 р. / за ред.: В. Ф. Бойка, Я. Ю. Кондратьєва, С. С. Яценка. Київ : Юрінком, 1997. С. 894–957.

211. Чому українці не йдуть на фронт: Сирський пояснив провал нової програми. URL: <https://tsn.ua/ato/chomu-ukrayintsi-ne-ydut-na-front-syrskyy-poyasnyv-proval-novoyi-prohramy-2875718.html>

212. Шабалистий В. В. Окремі питання кримінально-правового забезпечення воєнної безпеки людини та безпеки військової служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 400–406.

213. Шамрай В. О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти) : монографія. Київ : КВІЦ, 1998. 225 с.

214. Шершенькова В. А. Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в радянській Україні (1919–1991 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Міжнарод. гум. ун-т. Одеса, 2014. 20 с.

215. Шкута О. О. Детермінанти злочинності у Збройних Силах України в умовах воєнного стану. *Поліцейська юрисдикція в умовах воєнного стану* : монографія / за заг. ред. Д. В. Швеця, М. О. Семенишина. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 552 с.

216. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади призначення покарання у вигляді тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні. *Право і суспільство* : наук. журнал. 2015. № 3. С. 182–186.

217. Шкуропацький О. І. До питання актуальності надання військовим частинам статусу юридичної особи. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 237–246.

218. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2016. 510 с.

219. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: В 3 т. Львів : Світ, 1990. Т. 1. 319 с.

220. Ярмиш Н. М. Дії як ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (проблеми психологічної характеристики). Харків : Основа, 1999. 142 с.

221. № 6 – Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2022 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/6_4-2022.xls

222. № 6 – Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2023 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/6_4_2023_2.xls

223. № 6 – Звіт про осіб притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2024 р. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/main_site/zvit_2024/6_4.2024.xls

224. № 7 – Звіт про склад засуджених за 2022 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/7_2022.xls

225. № 7 – Звіт про склад засуджених за 2023 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/7_4_2023_2.xls

226. № 7 – Звіт про склад засуджених за 2024 р.
URL: https://court.gov.ua/storage/portal/main_site/zvit_2024/7_4.2024.xls

227. Anna Reva. Główne zadania i cechy ogólnego społecznego zapobiegania dezercji w warunkach stanu wojennego w Ukrainie. *Education, Law, Management*. 2022 № 3 (47) P. 332–336.

228. Ivan Borodin, Serhii Pasika. Legal status servicemen in Ukraine. *Evropský politický a právní diskurz*, Vol. 4 Issue 1 2017. P. 167–171.
URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-1/29.pdf>

229. Oleh Shkuta, Maksym Korniienko, Mykola Yankovyi (2022). Foreign experience of preventing military and economic crimes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 № 4. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, (2022). P. 185–190. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1937/1946>

230. Shkuta O. O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. *European Reforms Bulletin*, № 2, 2020. C. 74–77.
URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1845/1/74-77.pdf>

231. Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine (Правове регулювання доступу до правосуддя у справах, пов’язаних із захистом прав військовослужбовців та військовозобов’язаних в умовах воєнного стану в Україні). *Law of Justice Journal*. 38 (2). 2024. 6–21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920

232. Terno A. M. Comparative Legal Analysis of Criminal Liability for Non-Execution of Court Decisions in Foreign Countries. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 2. P. 78–82. URL: <http://cers.eu.pn/bulletin.html>

НОТАТКИ

Наукове видання

**ВИСОЦЬКИЙ Сергій Олександрович
КОРНІЄНКО Максим Вікторович
ШКУТА Олег Олегович**

**САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ
ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ
АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
В УКРАЇНІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Монографія

Верстка	<i>А. Фоменко</i>
Обкладинка	<i>А. Юдашкіна</i>
Технічне редагування	<i>О. Гринюк</i>

**ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО**

Підписано до друку 03.03.2026 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 11,97. Наклад 300.
Замовлення № 072м-0826.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідомство суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.

Монографія присвячена вивченню самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні.

Авторами монографії приділено значної уваги практичним проблемам кримінально-правової та кримінологічної характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні у результаті чого обґрунтовано низку положень, висновків та рекомендацій, нових у концептуальному плані й важливих для кримінологічної науки та практики діяльності правоохоронних органів щодо запобігання військовій злочинності.

Для науковців, викладачів, курсантів (студентів) і слухачів юридичних навчальних закладів, працівників правоохоронних органів України та Збройних Сил України.

